

T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA DÜNYA HAYATININ ALDATICI YÖNLERİ
VE
BUNLARDAN KORUNMA YOLLARI

Yüksek Lisans Tezi

Türkan AYKILIÇ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

GAZİANTEP
2023

T.C.
GAZİANTEP İSLAM BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA DÜNYA HAYATININ ALDATICI YÖNLERİ
VE
BUNLARDAN KORUNMA YOLLARI

Yüksek Lisans Tezi

Türkan AYKILIÇ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

GAZİANTEP
2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

12 / 12 / 2022

Türkan AYKILIÇ

ÖZET

KUR'AN'DA DÜNYA HAYATININ ALDATICI YÖNLERİ VE BUNLARDAN KORUNMA YOLLARI

Türkan AYKILIÇ

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi / Ocak / 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının aldatıcı oluşu vurgulanmaktadır. Dünyaya imtihan için gönderilen insan, dünyanın süslü ve çekici yönlerine karşı dikkatli olması konusunda uyarılmaktadır. Kâinattaki her şeyi denge üzerine yaratan Yüce Allah, insanın da bu dengeyi sağlayacak şekilde bir hayat yaşamasını ister. İnsan hayatı, iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan dünya hayatı, ahiret hayatını kazanma açısından çok önemlidir. İnsan, bu dünya hayatındaki tutum ve davranışlarıyla kalıcı olan ahiret hayatındaki akıbetini belirlemektedir. Bu nedenle dünya ve ahiret hayatını birbirinden bağımsız görmek mümkün değildir. Kur'an'da bize tavsiye edilen hem dünya hem ahiret saadetine talep edilmesidir. İnsan, dünya ve ahiret hayatından birini tercih etme hatasına düştüğü vakit aldanabilmektedir. Allah'ın (c.c.) belirlediği yaşam tarzını benimseyip sırat-ı müstakim üzere ilerlediği vakit, her türlü aşırılıklardan ve hataya düşmekten korunmuş olacaktır.

Kur'an'da sık sık üzerinde durulan dünya hayatının aldatıcı yönlerinin farkına varılması ve bu konuda yapılması gerekenleri konu edinen bu araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı ve yöntemi belirtilmiştir. Birinci bölümde; dünya hayatı ile ilgili kavramlar incelenmiş ardından Kur'an ve hadislerin genel olarak dünya hayatına bakışına kısaca yer verilmiş ve bu bölümde son olarak dünya hayatına karşı insanların farklı tutumları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde dünya hayatının aldatan yönlerine ve aldatıcı olması sebebiyle şeytanın tuzaklarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise dünya hayatına aldanma sebeplerine yer verilerek ardından korunma yolları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma hazırlanırken öncelikle klasik eserlere, akabinde konuyla ilgili olarak günümüze kadar yazılmış olan eserlere başvurulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Dünya, Ahiret, Şeytan, Aldanma, Denge.

ABSTRACT

DECEPTIVE ASPECTS OF LIFE IN THE HOLY QUR'AN AND WAYS TO AVOID THEM

Türkan AYKILIÇ

Gaziantep Islam Science and Technology University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

M.A./ December / 2022

Supervisor: Dr. Lecturer Zeki Keskin

That the worldly life is deceptive is emphasized in the Holy Qur'an. The person sent to the world for a test has been advised to be careful about the ornamental and attractive aspects of the world. Almighty Allah, who created everything in the universe on balance, also wants people to live a life in a way that ensures this balance. Human life comprises two stages: The life of this world, which is the first stage, is quite important in terms of gaining the hereafter. Human being determines his fate in the hereafter, which is permanent, through his attitudes and activities in this worldly life. Since the worldly life and hereafter mean a single life, it is not quite possible to see one independent of the other. In consequence, what is recommended to us in the Holy Qur'an is to request happiness both in this world and in the hereafter. People are deceived because they fall into the mistake of choosing one of the lives of this world and the hereafter. When he/she adopts the lifestyle determined by Allah and proceeds in accordance with the sirat-i mustaqim, he/she will be protected from all kinds of unrestrained behaviors and faults.

This study in which we attempted to notice the deceptive characteristics of the worldly life, that is repeatedly underlined in the Qur'an and to expose what needs to be done in this regard, consists of an introduction and three parts. In the introduction part of our study, having expressed the subject, objective, and method of the research in the first part, the concepts regarding worldly life are analyzed and then the general view of the Qur'an and hadiths on worldly life is briefly mentioned. Lastly, it has been tried to show the various attitudes of people with regard to the worldly life. In the second chapter, it has been touched upon the deceptive characteristics of the worldly life and the Satan's traps in these deceptive characteristics of the worldly life. As to the third part, by giving place to the reasons for being deceived by the worldly life, the methods of protection were tried to be identified. While preparing this research, first classical works, and then the works that have been written by now on the subject were utilized.

Keywords: World, Hereafter, Satan, deception, Balance.

ÖN SÖZ

Dünya hayatından bahseden ayet ve hadislerde, kimi zaman övücü ifadelerin kimi zaman da yerici ifadelerin kullanılması dikkat çekicidir. Bununla beraber dünya hayatı, çoğu yerde ahiret hayatıyla beraber zikredilmiş ve ahiret hayatına oranla dünya hayatının değersiz olduğu vurgulanmıştır. Bunun sebebi, dünya hayatının geçici, ahiret hayatının ise insanın ebedî olarak kalacağı asıl yurdu olmasıdır. Dünya hayatı ise ahiret hayatını kazanmak için insana verilmiş olan çok değerli ve kısa bir hayatı ifade etmektedir.

Konuyla ilgili olarak Tekâsur suresinde geçen “*Çoklukla övünmek sizi oyaladı*”¹ ifadesinde geçen *ilha* kelimesinin anlamını incelediğimizde; insanı asıl yapması gereken işlerden alıkoyan ve oyalayan şeyler için kullanıldığını görmekteyiz.² Dünya hayatının aldatıcı olması ise; insanı bu denli oyalayan ve asıl gayesi olan kulluk vazifesinden uzaklaştıran yönleri sebebiyledir. Çalışmamızda dünya hayatının bu yönlerine yer verilmiştir.

Çalışma esnasında ve konunun işlenişinde bizi yönlendiren ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN’e teşekkürlerimi sunarım.

¹ et-Tekasür 102/1.

² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/399.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Amacı	2
III. Araştırmanın Metodu	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
DÜNYA HAYATINA GENEL BAKIŞ	3
1.1. Dünya Hayatı ile İlgili Kavramlar.....	3
1.1.1. Âlem.....	3
1.1.2. Dünya.....	4
1.1.3. Ard	5
1.1.4. Sema.....	6
1.1.5. Hayat.....	7
1.1.6. Ölüm	10
1.1.7. Cennet	10
1.1.8. Cehennem	14
1.2. Kur'an'da ve Hadislerde Dünya Hayatına Bakış	17
1.2.1. Kur'an'da Dünya Hayatı	18
1.2.2. Hadislerde Dünya Hayatı	21
1.3. İnsanın Dünyaya İlişkin Tutumları	22
1.3.1. Dünyayı Talep Edenler	23
1.3.2. Ahireti Talep Edenler.....	25
1.3.3. Hem Dünyayı Hem Ahireti Talep Edenler.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
DÜNYA HAYATININ ALDATICI YÖNLERİ	30
2.1. Oyalayıcı Oluşu	30
2.1.1. Mal Sevgisi	31
2.1.2. Evlat Sevgisi	40
2.1.3. Makam Sevgi	43
2.2. Süslü ve Çekici Oluşu.....	46
2.4. Şeytanın Tuzakları	50
2.4.1. Fıtratı Bozma Çabası.....	55
2.4.2. Kötü Amelleri Güzel Gösterme	57

2.4.3. Vesvese Verme	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
DÜNYA HAYATINA ALDANMA SEBEPLERİ VE KORUNMA YOLLARI.....	65
3.1. Aldanma Sebepleri.....	65
3.1.1. Cehalet	65
3.1.2. Kibir	68
3.1.3. Allah'ı Unutma	70
3.1.4. Dünya Hayatını Ahirete Tercih Etme	72
3.2. Dünya Hayatının Aldatıcı Yönlerinden Korunma Yolları	75
3.2.1. Dünyaya Gönderiliş Gayesini Bilme	75
3.2.2. Dünya Ahiret Dengesini Sağlama.....	77
3.2.3. Allah'ın Rızasını Gözetme	79
3.3. Şeytanın Tuzaklarından Sakınma.....	81
3.3.1. Allah'a Sığınma	81
3.3.2. Şeytan'ın Hedefi Haline Gelmemesi	83
3.3.3. Tövbe/İstiğfar.....	85
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	92

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
a.s	: Aleyhisselam
b.	: İbn, bin
c.c.	: Celle celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
drl.	: Derleyen
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radiyallahu anhu
sad.	: Sadeleştiren
S.a.v.	: Sallallahu âleyhi ve selem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin temel kaynaklarından biridir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, Müslümanlar açısından büyük önem taşımaktadır. Kur'an, dünyaya imtihan için gönderilen insanın,³ hem dünya hem ahiret saadetine ulaşmasını hedeflemektedir. Bu nedenle dünya hayatı, insan için değerlendirilmesi gereken sınırlı bir vakti ifade etmektedir. Dünyaya kulluk etmek için gönderilen insan, dünya hayatının geçici lezzetleriyle tatmin olup onlarla oyalandığı zaman aldananlardan olur. *“يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ”* *“Ey insanlar! Allah'ın vadi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!”*⁴ Araştırmamızda Kur'an'da çoğu yerde zikredilen dünya hayatının aldatıcı yönlerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda dünya hayatının aldatıcı oluşuyla beraber şeytanın da dünya hayatındayken insanı aldatan olması nedeniyle onun tuzaklarına araştırmamızda yer verilmiştir.

Araştırmamızın ilk bölümünde dünya hayatıyla ilgili kavramlar tahlil edilmeye çalışılmış, ardından Kur'an ve hadislerde dünya hayatına bakışa kısaca yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda insanların dünya hayatına karşı takındıkları tutumlar ve bu tutumlarının nedenleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise dünya hayatının aldatıcı yönlerine ve şeytanın tuzaklarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise dünya hayatına aldanma sebepleri açıklanmış, ardından bunlardan ve şeytanın tuzaklarından korunma yollarına yer verilmiştir.

Kur'an'da dünya hayatının aldatıcı yönleriyle ilgili yapılan ikazlar, durumun ciddiyetini bizlere göstermektedir. Bu nedenle insanın, dünya hayatının bu yönleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerekir. Dünyaya Yüce Allah'ı tanımak/bilmek, O'na (c.c.) inanmak ve kulluk etmek için gönderilen insan, O'nun (c.c.) yarattıklarının hikmetini de idrak etmeye çalışır. *“Allah, kendisinin izniyle rızasını arayanları o kitapla kurtuluş yollarına erdirir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir.”*⁵ Allah'ın (c.c.) çizdiği sınırlar içinde bir hayat süren insan, her türlü korkudan ve hataya düşmekten korunacaktır.

Dünya ve ahiret hayatının birbirini tamamlayan bir hayat olduğunu idrak etmesi insan açısından önemlidir.⁶ Bunun bilincinde olmayan insan, birini tercih etme hatasına düşebilir.⁷ Sadece birini tercih edip onun için gayret edenler ise Kur'an'da kınanmıştır.⁸ Kur'an'da insanlara iki dünya mutluluğu için çalışması emredilmiştir. *“Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! ...”*⁹ İnsan, kendisine verilen dünya nimetini en güzel şekilde değerlendirerek hem dünya hem ahiret saadetine ulaşacaktır. Dünya, çeşitli nimetlerle donatılmış ve insanın emrine verilmiştir.¹⁰ Bu nimetlerden yararlanmasında insan için hiçbir engel olmamasına karşın insanın hırslarının esiri olacak şekilde nimetlerin ardında koşması

³ el-Kehf 18/7; el-Bakara 2/155; el-Enbiyâ 21/35.

⁴ Fâtır 35/5.

⁵ el-Mâide 5/16.

⁶ el-Bakara 2/201.

⁷ el-Bakara 2/200.

⁸ el-Kıyâmet 75/20-21; en-Nâziât 79/37-39.

⁹ el-Kasas 28/77.

¹⁰ el-Câsiye 45/13.

istenilmeyen bir tutumdur. Yani yanlış olan; dünya hayatının nimetlerini elde etmek değil, bu nimetler karşısında gösterilen yanlış tutumlardır.

II. Araştırmanın Amacı

Konumuzu seçerken önceki çalışmaları incelediğimizde; yapılan çalışmaların daha çok kavramsal ve edebi olarak dünya hayatına verilen değer ve dünyevileşme başlıkları altında yapıldığını gözlemledik. Biz çalışmamızda bunlardan farklı olarak dünya hayatının aldatıcı yönlerini inceleyip korunmak için yapılması gerekenleri tespit etmeyi amaçladık. Çünkü dünya hayatı, insan hayatı için büyük önem arz etmektedir. Bu hayatın en güzel şekilde değerlendirilmesi, iki dünya saadeti için gereklidir.

III. Araştırmanın Metodu

Araştırmaya başlarken ilk olarak dünya hayatı ve onun aldatıcı oluşunu ifade eden ayetler belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından ilgili ayetlerin tefsirlerine müracaat edilmiş ve böylece konu başlıkları oluşturulmuştur. Dünya hayatının aldatıcı yönleri belirlendikten sonra aldanma sebepleri ve ardından korunma yolları üzerinde durulmuştur. İlk bölümde konuya hazırlık olması açısından dünya hayatı ile ilgili kavramlar; sözlük, ansiklopedi, tefsir ve hadis kitapları ayrıca konuyla ilgili diğer kitaplardan faydalanılarak tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA HAYATINA GENEL BAKIŞ

1.1. Dünya Hayatı ile İlgili Kavramlar

1.1.1. Âlem

Âlem/العالم kelimesi, sözlük manası itibariyle bir şeyin kendisiyle bilindiği şey¹¹ veya bir şeyi hakikatiyle idrak etmek¹² manalarına gelmektedir. Bu kelime “*alamet ve nişan koymak*” manasına gelen “ع ل م” (a-l-m) kökünden veya “*bilmek*” anlamına gelen “ع ل م” (i-l-m) kökünden türetilmiştir. “Allah’ın (c.c.) varlığına işaret eden, onun varlığının bilinmesini sağlayan”¹³ her şeye “*âlem*” denilmiştir.¹⁴ Evren, dünya, cihan ve eğlence anlamlarına da gelmektedir.¹⁵ Bununla beraber bu kelimenin özel olarak ilim sahibi olan varlıklar için kullanıldığı da söylenilmiştir. Bunlar: melekler, insanlar ve cinlerdir.¹⁶ Âlem kelimesi bütün kâinatı içine alırken, kâinattaki akıllı varlıklar için özel olarak “*âlemin/عَالَمِينَ*” şeklinde çoğulu kullanılmış, bu ifadeyle akıllı varlıklar ayrı ve üstün tutulmuştur.¹⁷

Terim olarak ise âlem, “Allah’tan (c.c.) gayrı her şeyi ifade eder. Çünkü âlemler, Allah’ın (c.c.), isimleri ve sıfatları bilinir”¹⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Bu kelime yaratılmışların topluluklarını ifade eder. Buna göre insanlar bir âlem, cinler bir âlem, diğer yaratılanlar da kendi başlarına birer âlemdirler.¹⁹ Yaratılmışların bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi Allah’tan (c.c.) başka her şeyin O’nun (c.c.) varlığa delil olması yani Allah’ın (c.c.) bilinip tanınmasına sebep olmaları ve O’na (c.c.) işaret

¹¹ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Sıddık el-Minşavî (Kahire: Daru’l-Fazile, 1413), “علم a-l-m”, 122.

¹² Rağib el-İsfehanî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân* (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), “علم a-l-m”, 1/229.

¹³ Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/357-360.

¹⁴ Ebü’l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl* (Beyrut: Darül-kelimi’t-tayyib, 710/1310) 1/30.

¹⁵ Ahmet Eryüksel, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mostar, 2021), “âlem”, 35; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 11. Basım, 1993), “âlem”, 27.

¹⁶ Ebü’l-Kâsım Mahmûd el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetu’l-‘Abikân, 1998), 1/114.

¹⁷ Elmalılı M. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam - Emin Işık - Nusrettin Boilelli - Abdullah Yücel (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2007), 1/82.

¹⁸ Cürcânî, “علم a-l-m”, 122.

¹⁹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 1/144.

etmeleridir.²⁰ Diğer bir görüşe göre âlem kelimesi ile insan kastedilmiş olup bununla her insanın ayrı bir âlem olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü âlemde olan her şey insanda mevcuttur.²¹ Tıpkı bütün âlemin Allah'ı (c.c.) tanıtmaması gibi âlemde olanların tümünü içinde barındıran insan da Allah'ı tanıttırır.²² İnsan kendi başına bir âlemdir. O yeryüzüne ve kendine bakmasıyla Yaratan'ını tanıtan/bildiren işaretleri açıkça idrak edebilecek donanımda yaratılmıştır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şu ayetlerle beyan edilmiştir: “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi içinizde açık kanıtlar vardır. Hiç görmüyor musunuz?”²³ Yeryüzünden dolaşan ve araştırmalarda bulunanlar Allah'ın varlığı ve birliğini gösteren izlere rastlar. Kişi kendine dahi baksa yaratılış aşamalarında Allah'ın (c.c.) kudretini ve O'na (c.c.) karşı olan vazife ve sorumluluklarının bilincine varır. İşte bu yönüyle insan, Yaratan'ını tanıtan bir âlemdir.²⁴

1.1.2. Dünya

Dünya/دنیا kelimesi, “en yakın” anlamındaki *ednâ*/أدنا kelimesinin müennesi olup “yakın olmak” manasına gelen “*düniy*/دنو” kökünden türetilmiştir.²⁵ Bu kelime genellikle mertebe, mekân ve zaman için yakınlık bildirmektedir. وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ “Hurmaların tomurcuklarından da birbirlerine yakın salkımlar çıkardık.”²⁶ Burada geçen yakınlık manası hükûmdir. أَذْنًى kelimesi, “daha fazla”nın zıddı olarak “daha az” manasına gelmektedir.²⁷ وَلَا أَذْنًى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرُ “Bundan ister daha az, ister daha çok olsunlar.”²⁸ Diğer bir görüşe göre de *dünya* kelimesi, “*denâet*” kökünden türetilmiştir ve “*alçaklık*” manasına gelir. Bir kimsenin alçak ve hayırsız olduğunu ifade etmek için genelde bu kelime kullanılır.²⁹ Ayrıca bu kelime, içinde

²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 1/233.

²¹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Ruslan, nşr. Hasan Abbas Zeki (Kahire: y.y., 1419/1999), 1/54.

²² Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1998) 1/26.

²³ ez-Zâriyât 51/20-21.

²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/256.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Dünya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/22-25.

²⁶ el-En'âm 6/99.

²⁷ İsfehani, “دنا denâ”, 1/229.

²⁸ el-Mücâdele 58/7.

²⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.) 3/269.

bulduğumuz yani şimdi yaşadığımız âlem³⁰ ve yer yuvarlağı olarak da tanımlanmaktadır.³¹

Bu kavramla ilgili tanımlara baktığımızda ise şu manalar karşımıza çıkmaktadır: “Üzerinde yaşanan toprak ve denizler, yeryüzü yani dış, ortam, çevre. İnançları aynı olan devlet veya insanlar grubu. (Batı dünyası gibi) Meslekleri aynı olan ya da iş ortaklığı içinde olan kişiler, topluluklar. (Ressamlar dünyası gibi)”³² Terim olarak *dünya* kelimesi “*insanın ölümünden evvelki hayatı, bu hayatta iken bağlantı kurduğu varlıklar ve bunlarla ilgili temayülleri, tutum ve davranışlarını*”³³ ifade etmektedir. Kur’an’da ise bu kelimenin ahlâkî ve dinî bir kavram olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu nedenle Kur’an’da, ahiret hayatını ihmal eden ve dünya hayatını ön planda tutan hayat tarzı eleştirilmiştir.³⁴

1.1.3. Ard

Ard/الأرض kelimesi anlam olarak *semâ* (gökyüzü) kelimesinin mukabili olup alta olanı yani yeryüzünü ifade etmektedir. Bu kelimenin Kur’an-ı Kerim’de çoğul kullanımı olmayıp³⁵ *el-ard* ile yeryüzünün tamamı zikredilmiştir.³⁶ Örneğin: وَلَوْ أَنَّ مَا “Yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı...”³⁷ Kur’an-ı Kerim’de bu kelime 468 yerde geçmektedir. İlgili ayetlerin çoğunda *ard* kelimesinin yeryüzünü ifade ettiği görülmektedir. Diğerlerinde ise toprak, ülke, şehir veya coğrafi bölgeleri ifade etmektedir.³⁸

Sözlük anlamları ve ilgili ayetlerdeki kullanımına baktığımızda *ard* kelimesinin daha çok yeryüzü manasında kullanıldığını açıktır. Bununla beraber ayetlerde yeryüzü ile dünyada verilen nimetler hatırlatılmakta ve Allah’a (c.c.) itaate davet edilmektedir.³⁹ رَبُّنَا لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ “Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır;

³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım, 2012), “dünya”, 27.

³¹ Devellioğlu, “dünya”, 194.

³² Güncel Türkçe Sözlük, “Dünya” (Erişim 1 Kasım 2021).

³³ Uludağ, “Dünya”.

³⁴ Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), “Dünya”, 129.

³⁵ İsfahani, “الأرض Ard”, 1/19.

³⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2021), “عرض el-Arz”, 235-236.

³⁷ Lokmân 31/27.

³⁸ Mustafa Çağrı, “Yer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/476-478.

³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/233.

gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın."⁴⁰ Kur'an'da Allah'ın (c.c.) yeryüzünü insanların yaşaması için uygun hâle getirip ondan insanlar için türlü türlü rızıklar çıkardığı belirtilmektedir.⁴¹

1.1.4. Sema

Semâ / سما kelimesi yükseklik anlamına gelen "s-m-v" kökünden gelmekte olup gökyüzünü ve gökyüzüne doğru olan tarafı ifade etmektedir. İnsanın yukarısında kalan her yüksek şeye *semâ* denilmiştir. Buna göre bir şeyin yukarısında olan her şey alta kalanın *semâsıdır*.⁴² Ayrıca evin tavanı için de bu kelime kullanılmıştır.⁴³ Bu kelime; Kur'an'da kullanım yerine göre tekil, çoğul, müennes veya müzekker olarak kullanılmıştır. Tekil olarak; *ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ* "sonra göğe yönelerek" (el-Bakara 2/29), çoğul olarak; *فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ* "yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan" (el-Bakara 2/29), müennes olarak; *ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ* "sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi"⁴⁴ ve müzekker olarak; *السَّمَاءِ مُنْفَطِرٌ بِهِ* "gökyüzü bile onunla (o günün dehşetiyle) yarılacaktır"⁴⁵ şeklinde kullanılmıştır.⁴⁶ Bununla beraber Kur'an'da *sema* kelimesinin, 190 yerde çoğul, 120 yerde ise tekil olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁷

Sema, Kur'an-ı Kerim'de görünen ve görünmeyen boyutuyla gök için kullanılan bir kelimedir. Fiziki boyut, yeryüzünden yukarıya doğru bakıldığında gökyüzünün görülen kısmını ifade etmektedir.⁴⁸ Allah (c.c.), gökyüzünü yeryüzünün üstünde kubbe şeklinde bir tavan yapmıştır. Gökyüzünden inen yağmurla toprakta çeşitli meyve ve sebzeler çıkararak kullarını rızıklandırır.⁴⁹ *الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* "Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın."⁵⁰ Kur'an-ı Kerim'de yerin ve göklerin durumunun çokça zikredilmesinin sebebi, kıymetlerinin

⁴⁰ el-Bakara 2/22.

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/387.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/221-234.

⁴³ Ebû Mansûr *el-Mâtürîdî*, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Dârü'l-Mizan, 2006), 1/57.

⁴⁴ Fussilet 41/11.

⁴⁵ el-Müzzemmil 73/18.

⁴⁶ İsfahânî, "Sema", 320.

⁴⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Şam: Dâru'l Fikr, 1416/1995), "smv", 1/586-598.

⁴⁸ Erdoğan Baş, "Sema", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/453-455.

⁴⁹ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't tefasir* (Beyrut: Dâru'l Kur'ân-ı Kerim, ts), 1/41.

⁵⁰ el-Bakara 2/22.

çok oluşuyla beraber onlardaki ilahi sırların akılla idrak edilemeyecek kadar büyük hikmetler barındırmasıdır.⁵¹ Kur'an'da çoğu zaman “yedi gök” olarak ifade edilen semanın çoğul olarak kullanıldığı yerlerde ya da miraç ve benzeri bazı olayları anlatan hadislerde semanın, niteliği tam anlamıyla bilinemeyen fizik ötesi yönünden bahsedilir.⁵²

1.1.5. Hayat

Sözlükte *hayat*/الحياة kelimesi, *ölüm*/الموت kelimesinin zıt anlamlısı olup⁵³ canlılık, dirilik,⁵⁴ sağlık, yaşayış, ömür⁵⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen hayat kavramı, altı farklı şekilde tefsir edilir.⁵⁶ Bunlardan birisi, Yüce Allah'ın (c.c.) kendisine has olan hayatıdır. O'nun için ölümden söz edilemez, yani o ölümsüzdür. Allah'tan (c.c.) başka her şey gelip geçicidir, Bâki olan yalnız O'dur. Diğer beş kullanım şeklinin ise fani olanlar için yani insanlar, hayvanlar ve bitkiler için kullanıldığı ifade edilmektedir. Bunlar, mecâzi ve hakiki manalarıyla kullanılmaktadır.⁵⁷ Kur'an'a göre hayatı veren de alan da Allah'tır (c.c.).⁵⁸ *Hayat* kelimesi “Allah'ın (c.c.) sübûtî sıfatlardan biri olup canlı ve diri olmak manasına gelmektedir.”⁵⁹ İki çeşit hayat vardır: Yakın olan hayat dünya hayatı (الْحَيَاةُ الدُّنْيَا) ve son olan hayat ahiret hayatı (الْحَيَاةُ الْآخِرَةُ).⁶⁰ Bunlar birbirinin devamı olan dünya hayatıyla başlayıp ahiret hayatıyla devam edecek olan insan hayatıdır.

Allah (c.c.) hayat ve ölümü birer imtihan vesilesi olarak yaratmıştır. İlgili ayet-i kerimede hayatın insan için ölümden öncesini ifade etmesine karşın ölüm hayattan önce zikredilmiştir. *“الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ”* *“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”*⁶¹ İnsan, dünya hayatının ölümle sonuçlanıp ahiret hayatıyla devam edeceğini bildiği zaman salih amelle daha fazla meşgul olur, ahiret hayatını kazanmak için çalışır. İşte ölüm böyle bir motivasyon kaynağı olması

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/116.

⁵² Baş, “Sema”, 36/453-455.

⁵³ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), “حي h-y-y”, 2/1075.

⁵⁴ Devellioğlu, “hayât”, 346.

⁵⁵ Sami, “hayât”, 442.

⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, “الحياة el-hayât”, 265-268.

⁵⁷ İsfahânî, “حي h-y-y”, 1/182.

⁵⁸ el-Câsiye 45/26; el-Hicr 15/23; er-Rûm 30/40.

⁵⁹ “Hayat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Kasım 2021).

⁶⁰ İsfahânî, “حي h-y-y”, 1/183.

⁶¹ el-Mülk 67/2.

açısından önemlidir. Bununla beraber insan için en önemli nimet hayattır. Çünkü hayat olmasaydı kişi dünya nimetleri ve onun devamında gelecek olan ahiret mükâfatlarından istifade edemeyecekti.⁶²

1.1.5.1. el-Hayâtü'd-Dünya

Kur'an-ı Kerim'de ahiret hayatının karşılığı olmak üzere “*yakın hayat*” anlamındaki el-hayâtü'd-dünyâ terkibi kullanılır. Kur'an'da içinde yaşadığımız hayata *dünya hayatı* (el-hayâtü'd-dünyâ), *önce gelen hayat* (âcile, ûlâ) denilmiştir.⁶³ Dünya hayatı, “insanın ölümünden önceki hayatını ve bu hayatı idame ettirirken ilişki kurduğu varlıkları ve bunlarla ilgili temayülleri ve davranışlarını ifade eden bir tasavvuf ve ahlâk terimi” olarak tanımlanmıştır.⁶⁴

Kur'an'a göre dünya hayatı amaçsız olarak yani boşu boşuna yaratılmamıştır,⁶⁵ değersiz de değildir bunun aksi olarak kalıcı olan ahiret hayatını kazanmak için bir fırsat olarak insana verilmiştir. İnsan bu fırsatı iyi değerlendirmelidir, çünkü dünya imtihan yeridir. Bu nedenle dünya hayatının son derece ciddiye alınması ve iyi değerlendirilmesi gerekir.⁶⁶

1.1.5.2. ed-Dârü'l-Âhire

Sözlükte *âhiret*/الآخرة kelimesi, öncenin karşılığı ve “son” manasındaki âhir kelimesinin müennesi olup Kur'an'da yüz on yerde geçmektedir.⁶⁷ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!”⁶⁸ Ayetindeki *ed-Dârü'l-Âhire* ifadesi, *dünya hayatından sonra gelen, ikinci hayat* anlamındadır.⁶⁹ Mukâtil b. Süleyman'a (ö.80/699) göre *ahiret* (الآخرة) kelimesi, beş farklı şekilde tefsir edilir.⁷⁰

(1) Kıyamet: وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَآكِبُونَ “Ahirete/kıyamet gününe inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar.”⁷¹

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/55.

⁶³ Canbulat, “Dünya”, 129.

⁶⁴ Uludağ, “Dünya”.

⁶⁵ “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır.” (Sâd 38/27).

⁶⁶ Mesut Okumuş, “Kur’ân Ve Sünnette Dünya Ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi* 46/1 (Ocak 2010), 119.

⁶⁷ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548.

⁶⁸ el-Ankebût 29/64.

⁶⁹ İsfahani, “*â-h-r*”, 1/16.

⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, “*الآخرة* el-Âhire”, 363-365.

⁷¹ el-Mü’minûn 23/74.

(2) Cennet: لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَائٍ “Ant olsun onlar onu satın alan kimsenin ahirette/cennette bir payı olmadığını biliyorlardır.”⁷²

(3) Cehennem: يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ “Âhiretten/cehennem azabından çekinen ve Rabbinin rahmetini uman...”⁷³

(4) Kabir: يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ “Allah iman edenlere dünya hayatında ve âhirette/kabirde (yani münker-nekir’in sorgulayacağı vakitte) sabit söz üzere sebat verir. Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar.”⁷⁴

(5) Son/Sonuncu: فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ “Derken Âhiret vadi (yani sonuncusunun vakti) geldiğinde...”⁷⁵

Ahret hayatıyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere baktığımızda ise onun önemine dikkat çekildiğini görmekteyiz. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) “Müminlerin en akıllısı (şuurlusu) kimdir?” diye sorulduğunda o, “Ölümü en çok hatırlayan ve ölümden sonraki hayatı için en güzel şekilde hazırlanan kimsedir.” diye cevap vermiştir. (İbn Mâce, “Zühd”, 31) Kur'an-ı Kerim'de “Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, maruf olanı emreder, münker olandan sakındırır ve hayırlarda yarışır. İşte bunlar salih olanlardır.”⁷⁶ Buyrulurak Müminlerin Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe iman eden, insanlara da bunu tavsiye edenler oldukları ve ahiret yurdunu kazanmak için güzel işler yaparak birbirleriyle yarış halinde oldukları ifade edilmiştir.⁷⁷

Kısaca belirtmek gerekirse İslam dini, ahiret hayatına iman konusuna çok önem vermektedir. Bunun nedeni ahirete inanmanın ilahi adalete inanmakla bağlantılı olmasındandır. Bu nedenledir ki Kur'an'da ahirete iman konusuna her surede değinilmektedir. Kur'an, insanı ahiret hayatı için hazırlanmaya teşvik eder. Çünkü insan, amaçsız olarak yaratılmamıştır ve ona ilk defa hayat veren Allah (c.c.) onu ikinci kez yaratmaya da gücü yetendir.⁷⁸

⁷² el-Bakara 2/102.

⁷³ ez-Zümer 39/9.

⁷⁴ İbrâhîm 14/27.

⁷⁵ el-İsrâ 17/7.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/114.

⁷⁷ Taberî, Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân, 5/699.

⁷⁸ Muhsin Demirci, Lokman Süresi ve Ahlâki Öğütler (İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2012), 38.

1.1.6. Ölüm

Ölüm/الموت kelimesi, hayat kelimesinin zıddı olup⁷⁹ “insan, hayvan ve bitkilerdeki canlılığın kaybolması, hissedilen gücün yok olması, düşünce gücünün gitmesi (cehalet), uyku,⁸⁰ ahiret yolculuğu, irtihal, emrihak, vefat”⁸¹ vb. anlamlara gelmektedir. Aslı itibariyle *mevt* kelimesi hayatın bitmesi sonucu ruhun bedenden çıkmasıdır. Hayati fonksiyonları tamamen ve kesin olarak sona eren⁸² kişinin tekrar dünya hayatına dönüşünün mümkün olmamasına *ölüm* denilir.⁸³

Kur'an- Kerim'de dünya hayatıyla oyalanan, onun süsüne ve çekiciliğine kapılan kişilerin, ölümü hatırlamak dahi istemedikleri zikredilmiştir: *قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ* “Şöyle de: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyen de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir.”⁸⁴ Ölümü hatırlamaktan kaçınan kimselerin bu tutumlarının sebebi, dünyadayken sahip olmak istedikleri şeylerin çok olması ve ölüm gelince bu isteklerine ulaşamayacak olmalarıdır. İstek ve arzularına ulaşamayacak olmaları onların hüzne kapılmasına neden olur, bu da onları ölümden kaçmaya ve onu akıllarına dahi getirmemeye sevk eder. Oysaki *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* “Her canlı ölümü tadacak”⁸⁵ ondan kaçış mümkün değildir.⁸⁶

1.1.7. Cennet

Cennet/الجنة kelimesi bir şeyin *duyu organlarına gizli kalması* anlamına gelen *cenn* (جن) kökünden gelmekte olup,⁸⁷ “uçma, ferah ve güzel yer,⁸⁸ havadar⁸⁹ bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” anlamlarına gelmektedir. Terim manası ise “*Dini inanışların tamamına göre cennet, inananların hayatlarının ölümle son bulmasının ardından ya da kıyametten sonra ebedi saadet içinde yaşam sürecekleri yer*” şeklinde

⁷⁹ Cürcânî, “الموت m-v-t”, 199.

⁸⁰ İsfahânî, “الموت m-v-t”, 2/616.

⁸¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Ölüm”.

⁸² *Kubbealtı Lugati*, “ölüm” (Erişim 19 Mayıs 2022).

⁸³ Mukâtil b. Süleyman, “الموت mevt”, 265.

⁸⁴ el-Cuma 62/8.

⁸⁵ el-Ankebût 29/57.

⁸⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *Ölüm Ve Sonrası*, çev. Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 13. Basım, 2012), 19-20.

⁸⁷ İsfahânî, “جن c-n-n”, 1/128.

⁸⁸ Eryüksel, “cennet”, 139.

⁸⁹ Devellioğlu, “cennet”, 134.

tanımlanmıştır.⁹⁰ Kur'an'da bu kelime, 147 yerde geçmektedir. Bunlar ilgili ayetlerde müfred, tesniye ve çoğul olarak kullanılmıştır.⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır:

(1) *Adn* (عدن): Sebat ve istikrar cennetleri,⁹² ikametgâh,⁹³ güzel ve hoş meskenler, iman bakımından dereceleri yüksek olanların gireceği cennet.⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'de on bir yerde geçmektedir.⁹⁵

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ
“Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur.”⁹⁶ Ayette geçen *adn* cennetleri, cennetin en güzel ve en görkemli yerini ifade etmektedir. Burada nimetlerin en güzelleri sunulacaktır.⁹⁷ Ayrıca *Adn*, cennetin en üst basamağı olup buraya peygamberler, şehitler, sıddıklar, salihler ve Allah'ın (c.c.) dilediği kişiler girebilecektir.⁹⁸

Kur'an-ı Kerim'e göre *Adn* cennetlerine girecek olanlar lezzetlerin ve isteklerin en üstünü olan Allah'ın rızasına ulaşmış olanlardır. Allah'a (c.c.) duydukları sevgi nedeniyle O'na (c.c.) karşı gösterdikleri saygı ile bu makama erişmişlerdir. Allah (c.c.) onlardan razı olmuş, kendileri de Allah'tan (c.c.) razı olmuştur.⁹⁹ جَزَاءُ لَهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ
“Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları *adn* cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu, rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir.”¹⁰⁰

⁹⁰ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/374-376.

⁹¹ Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “cennet” 1/290-296.

⁹² İsfahânî, “عدن a-d-n”, 1/10.

⁹³ Devellioğlu, “adn”, 10.

⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/381.

⁹⁵ et-Tevbe 9/72; er-Ra'd 13/23; en-Nahl 16/31; el-Kehf 18/31; Meryem 19/61; Tâhâ 20/76; Fâtür 35/33; Sâd 38/50; el-Mü'min 40/8; es-Saf 61/12; el-Beyyine 98/8.

⁹⁶ et-Tevbe 9/72.

⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/464.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/299-300.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/366.

¹⁰⁰ el-Beyyine 98/8.

(2) *Firdevs* (الفردوس): Çeşit çeşit meyvelerin olduğu geniş bahçe.¹⁰¹ Bu kelimenin Habeş dilinde gelmekte olup cennet manasına geldiği de söylenilmiştir.¹⁰² Kur'an-ı Kerim'de iki ayette geçmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا *“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır.”*¹⁰³ Ayet-i kerimede Allah'a (c.c.) inanan ve O'nu (c.c.) razı edecek şekilde hayat yaşayanların gideceği yer olarak *Firdevs cennetleri* zikredilmiştir. Burası derece bakımından cennetin üstün olan mevkielelerindenendir.¹⁰⁴ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *“Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır.”*¹⁰⁵

(3) *Nâim* (النَّعِيم): Nimetin bol olduğu cennet,¹⁰⁶ bollukta yaşayış.¹⁰⁷

إِنَّ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ *“İşte o gün mülk (hükümranlık) Allah'ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. Artık iman edip salih ameller işlemiş olanlar Naim Cennetleri'ndedirler.”*¹⁰⁸ Allah'a (c.c.) itaat ederek helalleri yapıp haramlardan sakınanlar *naim cennetleri* ile mükâfatlandırılacaklardır.¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim'de Nâim cennetlerine girecek olanların diğer özellikleri ise şu şekilde ifade edilmiştir.¹¹⁰ *“(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve ahirete de onlar kesin olarak inanırlar. Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.”*¹¹¹

(4) *Esenlik Yurdu* (دَارُ السَّلَامِ): Dünya ve ahirette bela, musibet, hastalık ve afetlerden korunma/emîn olma hâli.¹¹² Gerçek emniyet/selâmetin sadece cennette olacağı söylenilmiştir. Çünkü orada sonu olmayan bir kalıcılık ve sürekli olan bir esenlik (sağlık, mutluluk) vardır.¹¹³

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/221.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/83.

¹⁰³ el-Kehf 18/107.

¹⁰⁴ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 2/208.

¹⁰⁵ el-Mü'minûn 23/11.

¹⁰⁶ İsfahânî, “naim”, 2/645.

¹⁰⁷ Devellioğlu, “naim”, 800.

¹⁰⁸ el-Hac 22/56.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 16/618.

¹¹⁰ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 1/32.

¹¹¹ el-Bakara 2/3-5.

¹¹² Cürcânî, “s-l-m”, 104.

¹¹³ İsfahânî, “s-l-m”, 1/315.

وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor.”¹¹⁴ Ayette geçen “dârüsselâm” için Allah’ın (c.c.) diyarı da denilmiştir. Ayrıca bu isim verilmesinin bir sebebi de Yüce Allah’ın ve meleklerinin buraya girenlere selam verecek olmalarındandır.¹¹⁵ Bununla beraber ayetlerde geçen “esenlik yurdu”, selâmet evi/selâmet vatani anlamına da gelmektedir. Oraya girenler her türlü korkudan emin ve emniyette olacaklardır.¹¹⁶ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ “Rableri katında onlara esenlik yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur.”¹¹⁷

(5) Ebedî durulacak yer (دَارُ الْمَقَامَةِ): Devamlı ikamet edilecek yer.¹¹⁸

“O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (cennete) yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir.”¹¹⁹ Allah, Müminlere cenneti bir mesken ve karargâh kıldı. Buraya “ikamet yurdu” denilmesinin sebebi müminleri devamlı kalıp asla ayrılmayacak olmalarıdır. Müminler ordayken onlara ne bir yorgunluk ne de usanç isabet edecektir. Ayette geçen نَصَبَ (nasab) vücut yorgunluğu, لُغُوبَ (luğub) ise vücut yorgunluğunun sebep olduğu ruhsal yorgunluktur.¹²⁰

(6) Hüsna (الْحُسْنَى): Daha fazlası, en güzel mükâfat.¹²¹

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar.”¹²² Ayette bahsedilen mükâfatın daha fazlası yani Allah’ın lütfuyla kullarına daha fazla ihsanda bulunması demektir.¹²³ Daha fazla olarak verilecek olanın cennette Allah’ı görme lütfu olabileceği söylenilmiştir.¹²⁴ Diğer bir ayette ise Allah yolunda malları ve canlarıyla cihada katılanlar ile cihana katılmak isteyip bir özür sebebiyle katılamayanlar da bu iyi niyetlerinden dolayı Hüsna cenneti

¹¹⁴ Yûnus 10/25.

¹¹⁵ Kadı Beydâvî, *Envâru’l tenzîl ve esrârü’l te’vil*, çev. Şadi Eren (İstanbul, Selsebil Yayınları, 2011), 2/283.

¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/515.

¹¹⁷ el-En‘âm 6/127.

¹¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vilî âyi’l-Kur’ân*, 19/380.

¹¹⁹ Fâtır 35/35.

¹²⁰ Sâbûnî, *Safvetü’t tefasir*, 2/578.

¹²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vilî âyi’l-Kur’ân*, 12/164.

¹²² Yûnus 10/26.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/130-131.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vilî âyi’l-Kur’ân*, 12/165; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/131.

ile mükâfatlandırılacaklardır.¹²⁵ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفُضِّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا “Müminlerden -özürlü sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vadedmiştir, ama mücahitleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.”¹²⁶

Bu isimlerin haricinde, güvenilir makam (مَقَامٌ آمِنٌ)¹²⁷, ebedîlik yurdu (جَنَّةُ الْخُلْدِ)¹²⁸, cennâtü'l-me'vâ (جَنَّاتُ الْمَأْوِ)¹²⁹ gibi isimler de cennet için kullanılmıştır.

1.1.8. Cehennem

Cehennem/جهنم kelimesi Farsça asıllı olup Allah-u Teâlâ'nın kızıştırılmış ateşinin bir adıdır.¹³⁰ Kur'an-ı Kerim'de yetmiş iki ayette cehennem kelimesi geçmektedir. “İnkâr edenlerin ve günah işleyenlerin ahiret hayatında yaptıklarına karşılık olarak cezalandırılacakları yer” olarak tanımlanmıştır. لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ “Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir”¹³¹ ayette cehennemin yedi kapısı olduğu beyan edildiğinden cehennemin isimlerinin aslında bu yedi tabakayı ifade ettiği ileri sürülmüştür.¹³²

Müfessirlere göre cehennem ateşinin yedi tabakası vardır. Bunlar yukarıdan aşağıya şöyle sıralanmıştır: Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm ve Hâviye şeklindedir. Nâr (cehennem ateşi) kelimesi ise hepsinin manası içine aldığı için bazen birbirinin yerine kullanılırlar.¹³³

(1) Cehennem (جهنم): Ahiret hayatında günahkâr kulların gideceği azap yeri,¹³⁴ aşırı sıcak, karışıklık ve huzursuzluk olan yer.¹³⁵ Kur'an-ı Kerimde dünyadayken

¹²⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Meâli Âlisi ve Tefsiri*, sad. Sadreddin Gümüş – Muhsin Demirci (İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 2017), 2/102.

¹²⁶ en-Nisâ 4/95.

¹²⁷ “Müttakiler ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar.” (ed-Duhân 44/51).

¹²⁸ “De ki: “Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vaat edilen ebedî cennet mi?” İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihaî durak olacaktır.” (el-Furkan 25/15).

¹²⁹ “İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak Me'vâ cennetleri vardır.” (es-Secde 32/19).

¹³⁰ İsfahânî, “جهنم c-h-n-n-m”, 1/133.

¹³¹ el-Hicr 15/44.

¹³² Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/225-226.

¹³³ Sâbûnî, *Safvetü't tefsir*, 1/314.

¹³⁴ Devellioğlu, “cehennem”, 130.

¹³⁵ Eryüksel, “cehennem”, 136.

kibirlenenlerin gireceği yer olarak cehennem zikredilmiştir.¹³⁶ قَبْلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ “Onlara, ‘İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri’ denilecek. (Vaktiyle) ululuk taslamış olanların kalacağı (bu) yer ne kötü!”¹³⁷ O kişiler, kibirlerinden dolayı peygamberlerin sözlerine ve çağrısına kulak vermediklerinden dolayı cehennemlik olmuşlardır.¹³⁸ Allah’ın (c.c.) verdiği nimetleri görmeyerek O’na karşı nankörlük edenlerin gireceği yer olarak da cehennem gösterilmiştir. وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ “Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır.”¹³⁹ Burada geçen inkâr şöyle izah edilmiştir: Allah’ın (c.c.) büyüklüğünü, kulları için verdiği nimetleri, doğru yola davet için gönderdiği peygamberleri ve onların verdiği haberleri inkâr etmeleridir. Bu şekilde olan inkâr, Allah’ın verdiği bu nimet ve lütuflardan faydalanamadıkları gibi ebedî yurttan vaat edilen nimetlerden de mahrum kalacaklardır. İşte onlar cehennem azabını hak eden kişilerindir.¹⁴⁰

(2) *Lezâ* (لَظَى): İnsanın organlarını söküp atan, şiddetle yanan halis alev.¹⁴¹

كَلَّا إِنَّهَا لَظَى (١٥) نَزَّاعَةً لِّلشَّوَى (١٦) “Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.”¹⁴² Lezâ kelimesi alev anlamında olup ateşin özel ismidir. Devamında gelen ayetle bu ateşin insanın derisini yakıp kavuracağı belirtilmiştir. Yanan deriler ve organlar yeniden eski haline gelecektir.¹⁴³

(3) *Hutame* (الحطمة): Tutuşturulmuş ateş. Bu öyle bir ateş ki önce insanın deri ve etlerini yakıp bitirir ardından kemikleri parçalar ve son olarak kalbi hedef alır.¹⁴⁴ “Cehennemin Gayyâ kuyusunun bulunduğu katı.”¹⁴⁵ Ayet-i kerimede geçen *hutame* kelimesi *kırmak* manasına gelmekte olup içine düşenleri kırıp bitiren cehennem demektir. كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ (٤) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ (٥) نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ (٦) الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْآفَاقِ (١٤٦) “Hayır! Ant olsun ki o, hutameye atılacaktır. Nedir

¹³⁶ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/194.

¹³⁷ ez-Zümer 39/72.

¹³⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/22.

¹³⁹ el-Mülk 67/6.

¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/223.

¹⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/127.

¹⁴² el-Meâric 70/15-16.

¹⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/207.

¹⁴⁴ Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 4/452.

¹⁴⁵ *Kubbealtı Lugati*, “hutame”.

¹⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 32/93-94.

o hutame bilir misin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!”¹⁴⁷

(4) *Saîr* (السَّعِير): Alevli ateş.¹⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de on yedi ayette geçmektedir.¹⁴⁹ “*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*”¹⁵⁰ Ayet-i kerimede yetim malını haksız olarak yiyenlerin gireceği yerin cehennem olduğu ifade edilmiştir. Bu cehennemin ateşi çok şiddetlidir, bilenen ateşlere benzemez.¹⁵¹

(5) *Sakar* (سَقَرَ): Yakma anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de sakarın, dünya hayatındaki bildiğimiz ateşten farklı olduğu vurgulanmıştır.¹⁵²

“*Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; İnsanları kavurur.*”¹⁵³ Bu ateş içine düşeni yakıp bitirinceye kadar yakar sonra ardından tekrar eski haline getirilir ve tekrar yok oluncaya kadar yakar, bu böyle devam eder.¹⁵⁴

(6) *Cahîm* (الْجَحِيم): Çılgın ateş,¹⁵⁵ cehennem ateşi.¹⁵⁶ “Genel manada cehennemi ifade etmektedir. Ayrıca bu terim, cehennemin azabı en şiddetli olan tabakalarından biri için de kullanılmaktadır.”¹⁵⁷ Bu kelime cehennem kelimesinden sonra en çok kullanılan kelimedir. Kur'an-ı Kerim'de yirmi altı ayette geçmektedir.¹⁵⁸ “*وَالَّذِينَ كَفَرُوا*”¹⁵⁹ “*İnkâr edenlere ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar cehennemliklerdir.*”¹⁵⁹

¹⁴⁷ el-Hümeze 104/4-9.

¹⁴⁸ Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 3/405.

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/10,55; el-İsrâ 17/97; el-Hac 22/4; el-Furkân 25/11; Lokmân 31/21; el-Ahzâb 33/64; Sebe' 34/12; Fâtır 35/6; eş-Şûrâ 42/7; el-Fetih 48/13; el-Mülk 67/5,10,11; el-İnsân 76/4; et-Tekvîr 81/12; el-İnşikâk 84/12.

¹⁵⁰ en-Nisâ 4/10.

¹⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/516.

¹⁵² İsfahânî, “سَقَرَ s-k-r”, 1/309-310.

¹⁵³ el-Müddessir 74/26-29.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Ḳur'ân*, 21/381.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtiḥu 'l-gayb*, 12/73.

¹⁵⁶ Devellioğlu, “cahim”, 122.

¹⁵⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Cahîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/19-20.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/119; el-Mâide 5/10,86; et-Tevbe 9/113; el-Hac 22/51; eş-Şuarâ 26/91; es-Sâffât 37/23,55,64,68,97,163; el-Mü'min 40/7; ed-Duhân 44/47,56; et-Tûr 52/18; el-Vâkıa 56/94; el-Hadîd 57/19; el-Hâkka 69/31; el-Müzzemmil 73/12; en-Nâziât 79/36,39; et-Tekvîr 81/12; el-İnfîtâr 82/14; el-Mutaffifin 83/16; et-Tekâsür 102/6.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/10.

(7) *Hâviye* (هَآوِيَة): Yüksekten aşağıya düşmek manasına gelen هوي kelimesinden gelmektedir. Bu cehennemin “haviye” diye isimlendirilmesinin sebebi ise dünyada arzuların peşine takılanların türlü türlü sıkıntılara düşmeleri gibi ahirete ise *Haviye* denilen cehenneme düşecek olmalarıdır.¹⁶⁰ Ayrıca “*cehennemin en şiddetli olan yedinci tabakası*” olduğu da söylenilmiştir.¹⁶¹ فَأَمُّهُ هَآوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَةٌ نَّارٌ حَامِيَةٌ “Onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!”¹⁶² Bu isim sadece Karia suresinde geçmektedir. İçi boş olup düşüldükçe düşülen derin çukur manasında bir cehennem ismidir.¹⁶³ Sıcaklık derecesi çok yüksek olup bilinen sıcaklık derecelerinin çok üstündedir.¹⁶⁴

Cehennem, dünyadayken günahlarla kirlenen ve tövbe etmeden Allah’ın huzuruna gelen kulların ruhlarını günah ve şirk gibi kirlerden temizlemek için yaratılmıştır. Çünkü ateş, günah kirlerini temizler. İnsan fıtratı gereği Yaratıcı’ı tanıma ve O’na (c.c.) inanmaya meyillidir. Dünya hayatındayken çeşitli günahlar sebebiyle kirlenen insan, fıtratının bu özelliklerini kaybedebilir. Bu nedenle ruhunun bu tür kirlerden temizlenmesi gerekir. Cehennem ise dünyada iken bu güzel yaratılışlarını kaybetmelerinin cezasıdır.¹⁶⁵

1.2. Kur’an’da ve Hadislerde Dünya Hayatına Bakış

Dinî kaynaklara göre dünya, “insanların Allah’ın (c.c.) hoşnutluğunu kazanmak ve asıl yurdu olan ahiret hayatındaki kalıcı hayata ulaşabilmek için gönderildikleri imtihan yurdu, geçici, fâni âlem”¹⁶⁶ olarak tanımlanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde dünya hayatı, imtihan, oyun, eğlence ve oyalanma yeri olarak ifade edilmektedir. Çoğu yerde dünya hayatı, ahiret hayatı ile birlikte zikredilip, ahiret hayatı için çalışmaya engel olan davranış ve yaşayış tarzı kötülenmiştir. Kur’an ve sünnetin dünya hayatına bakış açısını anlayabilmemiz için ilk muhataplarının konuyla ilgili fikri ve zihni dünyalarını bilmemiz gerekir. Konuyla ilgili olarak gelen bazı ayetlere baktığımızda, cahili Arapların düşünce ve inançlarını değiştirmeye ve iyileştirmeye yönelik olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁷ O dönemde yaşayan insanlar, bu

¹⁶⁰ İsfahânî, “هوى h-v-y”, 2/712.

¹⁶¹ *Kubbealtı Lugati*, “Hâviye”.

¹⁶² el-Kâria 101/9-11.

¹⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/394-395.

¹⁶⁴ Sâbûnî, *Safvetü’t tefasir*, 3/596.

¹⁶⁵ Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 299.

¹⁶⁶ *Kubbealtı Lugati*, “Dünya”.

¹⁶⁷ Okumuş, “Kur’ân Ve Sünnette Dünya Ve Ahiret Hayatına Bakış”, 119.

dünya hayatından başka bir hayatın olmadığına inanıyordu. Durum böyle olunca dünya hayatının da bir önemi kalmıyordu, onların inancına göre dünya hayatı boş bir hayattı. Geçici bir hayat vardı, o zaman bu hayatın tadını çıkarmak gerekirdi.¹⁶⁸ Konuyla ilgili olarak bir başka görüşe göre ise İslam öncesi Araplardaki bu anlayışın tamamını temsil etmediği, belli bir kitleye özgü oldu söylenilmiştir. Buna göre Arapların çoğunluğu aslında ahirete inanıyordu. Ancak bu inançlarına uygun bir hayat yaşamıyorlardı.¹⁶⁹

1.2.1. Kur'an'da Dünya Hayatı

Kur'an-ı Kerim'de dünya ile ilgili birçok ayet vardır. Bunlar belli bir amaç için dünyaya gönderilen insanı, dünya hayatına aldanmama konusunda uyarmakta ve ahiret hayatı için gayretli olmaya çağırmaktadır.¹⁷⁰ Dünya ve ahiret saadetine ulaşmak bu dünya hayatındaki gayret ve çalışmaya bağlıdır. Ahireti düşünmeden sadece bu dünya hayatına muhabbet ile sarılmak insanın yaratılışına uygun olmadığından insanı geri dönüşü olmayan bir sona götürür.¹⁷¹

İnsanın, dünya ve ahiret saadetine hedeflemek üzere gönderilen Kur'an'da dünya hayatının yaratılış gayesi ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: *الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ* “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan o’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”¹⁷² Burada geçen “*ibtılâ*” kelimesi “*imtihan etmek, denemek*” manasındadır. Yani Allah (c.c.) bir kişinin itaat mi yoksa isyan mı edeceğini denemek için hayatı ve ölümü yaratmıştır.¹⁷³ Güzel amellerde bulunması için hayat insana verilmiştir. Ölüm ise kötü işlerden sakınmak ve iyi işlere yönlendirmek üzere yaratılmıştır. Ölümün önce zikredilmesinin sebebi insana asıl gayesini hatırlatıp güzel ameller yaparak ahirete hazırlık yapması için teşvik niteliğindedir. Bu yönüyle de ölüm daha önemli görülmüştür.¹⁷⁴

Dünya hayatının ölümle son bulacağını bilerek yaşayan insan, kimi zaman nimetlerle kimi zaman da musibetlerle imtihan edilir. Nimetler, gurur sebebi

¹⁶⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 78.

¹⁶⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”, *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13 (2016), 71-109.

¹⁷⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *Kalblerin Keşfi*. çev. Hüseyin S. Erdoğan (İstanbul: Hisar Yayınevi, ts), 225.

¹⁷¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/69.

¹⁷² el-Mülk 67/2.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/55.

¹⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/170.

yapılmadan şükürü gerektirdiği gibi musibetler de isyana düşmeden güzelce sabretmeyi gerektirir. İnsanın bu şekilde nimet ve musibetlerle imtihan edilmesi imanını korumakta ısrarlı olup sabredenler ile münafıkları ortaya çıkarmak ve onları birbirinden ayırmak içindir.¹⁷⁵ وَالْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ¹⁷⁵ “Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!”¹⁷⁶ Yüce Allah, kullarını dünya hayatındayken çeşitli vesilelerle imtihan edeceği beyan etmiş, musibetler karşısında sabır gösteren kullarına da müjdeler vadetmiştir.

Dünya hayatı, imtihan yeri olması sebebiyle insan için önem arz etmektedir. Öyleyse bu dünya hayatı boş ve amaçsız olarak yaratılmamıştır: وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظُنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!”¹⁷⁷ Ahiretin varlığına inanmayanlar, bu dünyanın boş ve amaçsız olduğunu iddia etmektedirler. Kur’an’da göre yaratılan hiçbir şey amaçsız değildir. Allah’ın (c.c.) birliğine inanmayanlar, onun yüceliğini bilmeyenler, Allah’ın (c.c.) amaçsız bir şey yaratmayacağını anlayamazlar.¹⁷⁸ Madem dünya imtihan yeridir, öyleyse Allah (c.c.), adaleti ve hikmeti gereği ahirette herkese hak ettiği şekilde muamele edecektir. أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ “Yoksa iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?”¹⁷⁹ İlahi ikazıyla bu konu vurgulanmıştır.¹⁸⁰

Dünya hayatının yaratılma sebebi ve gayesi ayetlerle açıklanmıştır. Bununla birlikte dünya ve ahiret hayatını birbiriyle mukayese eden ayetler de çoktur. Bu ayetlerde dünyanın geçici oluşuna vurgu yapılmış, ahiretin faydaları ve nimetlerinin devamlı ve sürekli oluşu zikredilmiştir.¹⁸¹ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا “Allah dilediği kimselere rızkı bollastırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”¹⁸² Allah (c.c.) verdiği dünya nimetleri

¹⁷⁵ Taberî, Câmiu’l-beyân an te’vilî âyi’l-Kur’ân, 2/703-704.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/155.

¹⁷⁷ Sâd 38/27.

¹⁷⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 5/262.

¹⁷⁹ Sâd 38/28.

¹⁸⁰ Taberî, Câmiu’l-beyân an te’vilî âyi’l-Kur’ân, 20/78-79.

¹⁸¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, 7/425.

¹⁸² er-Ra’d 13/26.

karşısında sevinip şımaranları ve ardından isyana düşenleri uyarmıştır. Nimet karşısında yapılması gereken nimetleri şükürle karşılamak olacaktır. Bunu başaranlar ise ahirette cennet nimeti ile ödüllendirileceklerdi.¹⁸³

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatıyla ilgili olarak eleştirilen diğer bir tutum ise ahiret hayatı karşılığında dünya hayatının tercih edilmesidir. Böylelerinin ahirette azapları hafifletilmeyeceği ve onları içinde bulundukları acılı durumdan bir kurtaran da olmayacağı zikredilmiştir.¹⁸⁴ *أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ* “İşte onlar, ahiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir. Bu yüzden ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.”¹⁸⁵ Bu kişiler, ahirete iman etmedikleri için dünya nimetleri karşılığında ebedî saadetleri olan ahiret hayatlarını az bir karşılığa satmışlardır. Dünyada bu “sayılı günleri” eğlenerek geçirirler de gerçek olan saadetten ebediyen mahrum kalacak ve onun azabını daima çekeceklerdir.¹⁸⁶

Yukarıda verilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere konuyla ilgili ayetler insanı dünya hayatına karşı olan yanlış tutum ve davranışlarını düzeltmeye yöneliktir. Yine bazı ayetlerde dünya hayatının aldatıcı ve geçici yönlerinin oluşu bir temsille anlatılmıştır.¹⁸⁷ Nasıl ki gökten inen yağmurun bitkileri yeşertmesi çiftçileri mutlu eder, ondan faydalanma hususunda ümitlerini artırır. Kalbini dünya lezzetlerine bağlayan insanın hali de böyledir. Tam istifade edeceğini düşünürken, bitkilerin çer çöp haline gelmesi gibi insanın da dünyada yapıp ettikleri ahirette bir fayda sağlamayacak, çer çöp haline gelecektir.¹⁸⁸ Bu ayetler özellikle dünya hayatından başka hayatın olmadığına inanan ve dünyaya tutkuyla bağlanan kimselere hitap etmektedir. Onlar sadece dünya için çabalamaktadırlar. Kur'an dünya hayatının menfaatlerinin geçici olduğunu vurgular.¹⁸⁹

Dünya hayatı ile ilgili ayetlerde, onun geçici oluşu ve imtihan için yaratıldığının açıkça beyan edilmiştir. Dünya ve ahiret saadetine ulaşmak için insanın hayatında dünyanın konumu ayet-i kerime göre şu şekilde olmalıdır: *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ* “Allah'ın

¹⁸³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/153.

¹⁸⁴ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 1/75.

¹⁸⁵ el-Bakara 2/86.

¹⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/335.

¹⁸⁷ Yûnus 10/24; el-Kehf 18/45-46; el-Hadîd 57/20.

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/75-77.

¹⁸⁹ İbrâhîm 14/3.

sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."¹⁹⁰ İnsanın dünyadaki nasibi, ahirete kalacak olan amelleri ve ahiret için kazanılan faydalı şeylerdir.¹⁹¹ Dünya nimetlerinden nasiplenmek ise Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlerde onun rızasını aramak, insanlara faydalı olmak ve iyilikte bulunmakla olunur.¹⁹² Allah'ın (c.c.) size yaptığı iyilikler gibi siz de O'nun (c.c.) kullarına iyilikte bulunun ya da şükürünüz ve itaatiniz ile O'na (c.c.) iyilikte bulunun, yeryüzünde zulüm, haksızlık ve azgınlık yapmayın, zira "Allah (c.c.) bozgunculuk yapanları sevmez" buyrulmuştur.¹⁹³

Özetleyecek olursak; Kur'an-ı Kerim'e göre dünya boş ve amaçsız olarak yaratılmamıştır.¹⁹⁴ Kullarını denemek/sınamak için ölümü ve hayatı yaratan Allah,¹⁹⁵ onu bazen nimetlerle bazen de sıkıntılarla imtihan etmektedir.¹⁹⁶ Dünya hayatı aldatıcıdır, Kur'an dünya hayatının bu aldatıcı ve geçici yönlerini temsillerle açıklamıştır.¹⁹⁷ Ayrıca asıl yurt olan ahiret, dünya hayatına nispetle daha değerli olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁸ Bununla beraber dünya hayatı ahiret yurdunu kazanma yeri olması nedeniyle değerlidir ve insan dünyadaki nasibinden de meşru şekilde yararlanmalıdır.¹⁹⁹

1.2.2. Hadislerde Dünya Hayatı

Dünya hayatı ile ilgili çokça ayet olduğu gibi konuyla ilgili hadis-i şerifler de mevcuttur. Hz. Peygamber (s.a.v.) çoğu kez dünyevileşmeye yani ahiret hayatını tamamen unutup sadece dünyaya bağlanmaya karşı ümmetini uyarmıştır. Çünkü daha önceki ümmetlerin dünyalıklar nedeniyle birbirleriyle çekişme içine girmiş olmaları ümmeti için onu kaygılandırıyordu. Bu konuyla ilgili olarak "Sizin için korktuğum şeylerden biri, dünyanın süs ve güzelliklerinin sizlere açılmasıdır!" (Buhârî, "Zekât", 47) sözüyle de bu endişesini dile getirmiştir.²⁰⁰ Yine diğer bir hadiste dünya hayatına hırsla bağlananlara dünya hayatının değeri şu sözlerle açıklanmıştır: "Ahiretin yanında

¹⁹⁰ el-Kasas 28/77.

¹⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/202.

¹⁹² Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 2/446.

¹⁹³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/657.

¹⁹⁴ Sâd 38/27.

¹⁹⁵ el-Mülk 67/2.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/155.

¹⁹⁷ Yûnus 10/24; el-Kehf 18/45-46; el-Hadîd 57/20.

¹⁹⁸ er-Ra'd 13/26.

¹⁹⁹ el-Kasas 28/77.

²⁰⁰ Mehmet Emin Özağar vd. (ed), *Hadislerle İslâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/335.

dünyanın değeri, ancak sizden birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. Parmağı ile denizden alabildiği suya bir baksın.” (Müslim, “Cennet”, 55) Dünyanın aldatıcı ve peşin olarak elde edilen ziynetlerine kapılanların da hali bunun gibidir. İnsan dünya malını elde ettiği için sevinir, kazandıkça hırslanır daha fazlası için çabalar. Ancak sonunda ölüm gelince dünyalık olarak kazandıklarının hepsi geride kalır. Tıpkı suyun parmaktan akıp gitmesi gibi ahiret yurduna eli boş döner. Bunun üstüne bir de günahlarının yükü eklenir.²⁰¹

Tüm bu aktarılanlardan anlaşılacağı üzere ayetlerde olduğu gibi hadis-i şeriflerde de dünya hayatının imtihan oluşu vurgulanmış, dünya ve dünya menfaatleri, insanı asıl gayesinden uzaklaştırması sebebiyle lanetlenmiştir. Aslında burada lanetlenen dünya değil, insanı Allah’ın (c.c.) rızasına uygun şeyler yapmaktan alıkoyan hırs ve arzularıdır. Çünkü dünya hayatı geçici ve fanidir. “(İnsanı ihtirasa sevk eden ve kalbini maddi arzularla dolduran) dünya ve dünya malı lânetlenmiştir. Ancak dünyada Allah Teâlâ’yı anmak ve O’nun rızasına uygun şeyler yapmak, öğretene ve öğrenen olmak istisna edilmiştir.” (Tirmizî, “Zühd”, 14)

1.3. İnsanın Dünyaya İlişkin Tutumları

İnsan, fitratı gereği dünyalık lezzetlere düşkündür. Hırsa varacak derecede dünyaya kapılanlar olduğu gibi sadece ahiret hayatı için çalışıp dünya nimetlerinden uzak duranlar da vardır. Bu farklı yönelimlerin sebebi, kişinin dünya ve ahiret dengesini sağlamamasından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde insanların dünyaya karşı olan bu üç farklı tutumunu ele alacağız.²⁰² Bu tutumlardan ilki, istek ve arzularının peşinde koşan ve bu nedenle de Allah’tan sadece dünyalık nimetleri isteyenlerin tutumudur.²⁰³ Diğeri ise dünya hayatını bütünüyle kötü görüp dünya ve dünya nimetlerinden tamamen el etek çekerek sadece ahireti isteyenlerdir. Son olarak dünya ile ahiret arasındaki dengeyi sağlayarak hem dünya hem ahiret saadetini hedefleyenlerdir.²⁰⁴

²⁰¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’-d-dîn*, çev. Ahmed Serhadoğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1977), 3/488.

²⁰² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 5/202.

²⁰³ İbrâhîm 14/3.

²⁰⁴ el-Bakara 2/201.

1.3.1. Dünyayı Talep Edenler

Kur'an-ı Kerim'de ahirete inanmayan, sadece dünya hayatıyla tatmin olan ve Allah'tan ısrarla dünyayı talep edenlerden bahsedilir. Bu kişiler için dünya hayatından başka bir hayat düşüncesi olmadığından bu âlemde bütün zevkleri tatmak için çabalarlar. Bu çaba âdete bir hırsa dönülmüştür. *فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ* “İnsanlardan öyleleri vardır ki: ‘Ey rabbimiz! Bize bu dünyada ver’ diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahiretten hiç nasibi yoktur.”²⁰⁵ Burada bahsi geçen kişilerin talepleri ve duaları sadece dünyalık nimetler içindir. Çünkü yakın zamanda ulaşacakları nimetler onlara daha sevimli görünmektedir. Bu kişiler dünya için talep ettiklerini alacak ama ahiret için hiçbir nasipleri olmayacaktır.²⁰⁶

İnsanın dünya nimetlerine karşı bitip tükenmeyen bu hırsının bir sebebi de dünyanın dış görünüşünü bilip ona aldanmalarıdır. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ* “Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; ahiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler.”²⁰⁷ Burada geçen *dünyanın görünen yüzü* ifadesiyle dünyanın dünya nimetlerinin sevilen ve lezzet alınan yönleri kastedilmiştir.²⁰⁸ Diğer bir görüşe göre ise burada bahsedilen kâfirlerin dünya hayatı için kendilerine faydalı olan şeyleri bilmesi, ahiretten ise habersiz olmalarıdır. Onlar mallarını nasıl kullanacakları, işlerine yarayacak sanatları ve topraklarını nasıl ekeceklerini bilirler, bununla yetinirler. Ahireti kazanmak için bir gayret göstermezler, orada kendilerini bekleyecek olan mükâfatı ve cezayı bilmezler.²⁰⁹

Dünyayı talep eden kişiler, bu cehaletleri sebebiyle dünya nimetlerine hırsla bağlanmış olduklarından, onları ahiret nimetlerinden daha güzel görmektedirler. Bu hırsları sebebiyle dünyalıklara ulaşmak için uygun olmayan yollara da saptıklarından, doğru olanı eğriltmek isterler. Ta ki isteklerine uygun düşsün.²¹⁰ *الَّذِينَ يَسْتَجِبُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا* “Onlar, dünya hayatını ahirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler.”²¹¹ Dünya, ahirete hazırlık için yaratılmıştır. Onlar

²⁰⁵ el-Bakara 2/200.

²⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/413.

²⁰⁷ er-Rûm 30/7.

²⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 25/98.

²⁰⁹ Taberî, *Câmiu 'l-beyân an te 'vîli âyi 'l-Kur 'ân*, 18/460.

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Ḳur 'ân*, 12/104-105.

²¹¹ İbrâhîm 14/3.

dünyada sürekli kalacaklarmış gibi sırf dünyayı kazanmak için çalışırlar. Hatta dünyanın zevkleri ve mutluluğuyla o kadar meşgul olurlar ki bu onları saptırır ve artık ahireti düşünemez hale gelirler.²¹²

Onların bu denli dünyaya bağlı olmaları, hayatın sadece bu dünya hayatından ibaret olduğu düşünceleri sebebiyledir. “*Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar*”²¹³ Yani onlar öleceklerini bildikleri halde yaşarlar ama dünyadan başka bir hayat olmadığına inanırlar.²¹⁴ Çünkü onlar, yaşadıkları hayatı dehr/دهر kelimesi ile ifade edilen zamanın şekillendirdiğine inanmaktadırlar.²¹⁵ Onlara göre, âlemin başlangıcı olmadığı gibi bir yaratıcısı da bulunmamaktadır. Bu da bize İslam’dan önce bu türden bir materyalist görüşün mevcut olduğunu göstermektedir.²¹⁶ “Maddecilik” anlamına gelen materyalizm kelimesi, Fransızca (matérialisme) bir kelime olup Latince materia (madde) kelimesinden türetilmiştir. Bu görüşe göre, görünen âlemden başka fizik ötesi bir âlemin varlığı söz konusu değildir. Var olan her şeyin maddi sebeplerle açıklanabileceğini ve bir yaratıcının olmadığını iddia etmektedirler.²¹⁷

Günümüzde tüm dünyada etkilerini gördüğümüz bu maddeci görüşün temellerinin İsrâiloğullarına dayandığı söylenilmiştir. Hz. Mûsâ’ya (a.s.) “*Bize Allah’ı apaçık göster*”²¹⁸ şeklinde talepleri bu maddecilik anlayışına örnek olarak verilmektedir. Ayrıca Mûsâ’nın (a.s.) Tur dağına gitmesiyle ses çıkaran altın bir buzağı yapan Samirî ismindeki dökümcü, İsrâiloğullarına “*İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ’nın da tanrısıdır*”²¹⁹ diyerek onlara sunmuştur.²²⁰ Bunun üzere onlardan çoğunluğu bu heykele tapınmaya başlamışlardır.²²¹ Kur’an-ı Kerim’de Yahudiler için hayatın sadece dünya hayatı olduğu ifade edilmiş olup onların durumları şu şekilde tanımlanmıştır: “*Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkünleri olarak*

²¹² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 7/18-19.

²¹³ el-Câsiye 45/24.

²¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/91.

²¹⁵ Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/137-140.

²¹⁶ Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/107-109.

²¹⁷ Topaloğlu, “Materyalizm”, 28/137-140.

²¹⁸ en-Nisâ 4/153.

²¹⁹ Tâhâ 20/88.

²²⁰ *Kitab-ı Mukaddes* (Erişim 2 Temmuz 2022), Çıkış.32:2.

²²¹ İsmail Lütfi Çakan, *Müslümanca Yaşamak* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 20.

bulursun; müşriklerden de çok; her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtaramaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”²²² Onların müşriklerden daha çok dünyaya düşkün olmalarının sebebi, kendi yapıp ettiklerini bildiklerinden ahiretteki akıbetlerinin yani cehennemlik olduklarının farkında olmalarındadır. Ahiret inançları olduğu halde dünyaya hırsla bağlanmaları da bu sebeptir. Müşriklerde ise ahiret inancı olmaması sebebiyle kendilerini bekleyen durumdan habersizdirler.²²³

1.3.2. Ahireti Talep Edenler

Ahiret hayatı için çalışıp, onu Allah’tan isteyenlere gelince onların bu çaba ve gayretleri Allah (c.c.) katında makbul olan davranışlardır. Ahiret yurdu için çabalayıp onun için gereken gayreti gösterenler mükâfatlarını alacaktır.²²⁴ Kur’an’da bununla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا “Kim de ahireti ister ve bir mümin olarak ahiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir”.²²⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144), tefsirinde ... وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا... “onun gerektirdiği şekilde çalışırsa” ifadesindeki çabanın karşılığa değer olmasını üç şarta bağlamıştır: Birincisi tüm düşünce ve çalışmasını ahirete sarf ederek, dünyadan sakınmak. İkincisi emredilen fiilleri yapmak ve sakındırılan fiillerden uzak durmaktır. Üçüncüsü ise sürekli bir iman üzere olmaktır.²²⁶ Konuyla ilgili olarak Resûl-i Ekrem (s.a.v.), “Akıllı kişi, nefsini küçük gören (kendini hesaba çeken) ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise, nefsinin arzularına uyan ve (bu hâline bakmadan bir de) Allah’tan (bağışlanma ve cennet) isteyen kimsedir.” (Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 25) buyurarak ahiret yurdu için çalışmaya davet etmiştir.

Yukarıda geçen ayet ve hadislerden anlaşılabacağı üzere ahiret yurdunu talep edip onun için çalışmak, teşvik edilen, övülen davranışlardır. Bununla birlikte bütünüyle dünya ve dünya nimetlerini reddedenler de vardır ki bunlar dünyaya ait meşru nimetlerden bile el etek çekmişlerdir. Bunun sebebi dünyaya ait meşgalelerin oyalayıcı ve aldaticı oluşuyla ahiret yurduna çalışmaktan alıkoymasıdır. Âlimler dünyanın bu kötü yönüne dikkat çekerek dünyanın Allah’a (c.c.), O’nun sevdikleri

²²² el-Bakara 2/96.

²²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/299-300.

²²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/298.

²²⁵ el-İsrâ 17/19.

²²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/504-505.

kullarına ve hatta dünyayı sevenlere düşman olduğunu ifade etmiş ve bu düşmanlığını şu şekilde açıklamıştır: Allah’a (c.c.) düşmanlığı, O’na (c.c.) giden yolları kullarına kapatmaya çalışmasıdır. Allah’ın (c.c.) sevdikleri kullarına olan düşmanlığı ise dünyanın hilesine ve süsüne aldanmamaya çalışırken onları sıkıntılara düşürmesidir. Son olarak dünyayı sevenlere karşı düşmanlığı ise şöyledir: onları türlü hilelerle aldatarak kendine bağlamak ister. Onları mutluluğa kavuşma hasretiyle yakıp kavurur. Bu dünyada saadeti elde edemedikleri gibi ebedî âlemde de mahrum bırakılmalarına sebep olur.²²⁷

Tüm bu açıklamalarla beraber dünya hayatının zahiren kötü olan yönlerine kapılmadan ve dünya lezzetlerini ihmal etme noktasında aşırıya kaçmadan dengeli bir hayat sürmenin gerekliliği açıktır. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.v.) aşırı gidenlerle ilgili ikazlarda bulunmuştur. Örneğin kendini tamamen ibadetlere adanmış için eşini ihmal eden Osman b. Maz’ûn’a “*Ey Osman! Biz (Müslümanlara) Ruhbanlık emredilmedi...*” (İbn Hanbel, VI, 226) sözüyle insanların uyuma, yeme, evlenme gibi dünyevi ihtiyaçları terk ederek ruhban hayatı yaşamalarının istenmediğini vurgulanmıştır.²²⁸ Bu tutum, Budizm anlayışıyla başlamış sonraları ise Hristiyanlık aracılığıyla dünyaya yayılmıştır. Şuan ellerinde bulunan kutsal kitapları İncil’de, sürekli ahiret için çalışılması ve dünya hayatına rağbet edilmemesi öğütlenmektedir.²²⁹ Yiyecek, içecek ve giyecek gibi konularda kaygılanmanın gereksiz olduğu yeryüzündeki diğer canlıların durumlarına bakarak ibret alınması gerektiği vurgulanmıştır.²³⁰ Ayrıca ilgili bölümlerde mal biriktirmenin gereksiz olduğu belirtilmiş, bunun yerine ahiret için gayret edilmesi öğütlenmiştir. Çünkü kalp meşgul olunan şeye meyleder.²³¹ Burada dünya hayatını değersiz gören ruhban bir anlayışın baskın olduğunu görülmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse aşırıya kaçarak dünyayı bütünüyle terk etmek, dünya ile ilgili meşru işleri bile yapmaktan sakınarak insanların arasına karışmadan yaşamak dinimizce uygun görülmemiştir. Müslüman, ifrat ve tefritten sakınan; ahlakında, inancında, tutum ve davranışlarında dosdoğru kalmayı başaran, denge insanıdır.²³² Âlimler, sadece ahireti talep etmeyi ve sadece onun için dua etmeyi uygun

²²⁷ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 3/452.

²²⁸ Özağar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 3/625-626.

²²⁹ Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, 22-23.

²³⁰ *Kitab-ı Mukaddes*, Matta.6:25-26.

²³¹ *Kitab-ı Mukaddes*, Matta.6:20-21.

²³² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kur’ân-ı Kerim Tefsiri” (Erişim 1 Mart 2022).

görmemişlerdir. Çünkü insan, yaratılışı gereği zayıf ve başkasına muhtaçtır. Kendi başına dünyanın sıkıntılarına ve ahiretin zorluklarına dayanacak güçte değildir. Bu nedenle hem dünya hem ahiretin bütün sıkıntı ve zorluklarından Rabbine sığınmakta, ondan her iki dünya için güzellikler talep etmektedir.²³³

1.3.3. Hem Dünyayı Hem Ahireti Talep Edenler

Dünyayı veya ahireti talep edenler olduğu gibi her ikisine de eşit mesafede durarak hem ahireti hem dünyayı talep edenler de vardır. Müslümanlar için tavsiye edilen budur. Çünkü Müslüman denge insanıdır. ... جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا “sizi vasat bir toplum yaptık...”²³⁴ Burada geçen “vasat toplum” ifadesi ile bu dengeye dikkat çekilmektedir. “Vasat” kelimesi orta manasında olup “iki ucu birbirine eşit olan şeylerin ortası” demektir.²³⁵ Ayet-i kerimede geçen orta toplum ile uyumlu, ılımlı, hayırlı bir ümmet kastedilmiştir.²³⁶ Taberî’ye (ö. 310/923) göre orta yoldan maksat Müslümanların orta yolu tutup aşırılıklardan uzak kalmalarıdır. Yani onlar, Hristiyanlar gibi ruhbanlık etmezler, Yahudiler gibi de peygamberlerini öldürerek isyana kapılmazlar. Onlar adalet üzere orta yolda ilerlerler.²³⁷ Çünkü orta yol güvenlidir, tehlikelerden uzak ve korunaklıdır. Uçlarda ise her zaman tehlike vardır.²³⁸

İnsanı denge üzerine yaratan Allah (c.c.)²³⁹, kâinatı da bir denge üzere yaratılmıştır. إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.”²⁴⁰ Yaratılan her şey Allah’ın hikmeti gereği belli bir düzen, ölçü ile yaratılmıştır.²⁴¹ Peygamber (s.a.v.) hayatına baktığımızda da bu dengeli tutumu görmekteyiz. Şu hadis-i şerifleriyle de “Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayınız, dosdoğru yolu tutunuz ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevininiz...” (Buhârî, “Îmân”, 29) dengeli olmayı öğütlemişlerdir. Zira Müslüman adalet üzeredir, hayatının her alanında her şeyin hakkını yerine getiren, aşırılıklardan kaçınandır. Bunun zıddını

²³³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 5/202.

²³⁴ el-Bakara 2/143.

²³⁵ İsfahânî, “وسط v-s-t”, 2/677.

²³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/432.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 2/626-627.

²³⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/248.

²³⁹ “O rabbîn ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.” (el-İnfîtâr 82/7).

²⁴⁰ el-Kamer 54/49.

²⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/664.

yapanlar yani Allah'ın (c.c.) koyduğu sınırları aşanlar, dengeyi bozanlar Allah'ın (c.c.) gazabına uğramışlardır.²⁴²

Konuyla ilgili olarak bir ayet-i kerimede *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ* “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”²⁴³ buyrulurak aşırıya kaçanlar ikaz edilmiştir. Bu ayetin gönderiliş nedeni olarak ifade edilen olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabilerinden bazı kimseler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarına, onun tek olduğu zamanlarda yaptığı ibadetlerin neler olduğunu sordular. Bunun üzerine (kendi yaptıkları ibadetlerin az olduğunu düşünerek) birisi, “Kadınlarla evlenmeyeceğim.”; diğeri, “Et yemeyeceğim.”; diğeri de, “Yatakta uyumayacağım.” dedi. (Onların bu halleri kendisine haber verilince Resûlullah) şöyle buyurdu: “Bu topluluğa ne oluyor da böyle sözler sarf ediyorlar. Oysaki ben namaz da kılarım, uyurum da; oruç da tutarım, tutmadığım da olur; kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir.” (Müslim, “Nikâh”, 5)²⁴⁴ Hz. Muhammed (s.a.v.), Müslümanın dünya hayatının nasıl olması gerektiğini bu ifadelerle ifade etmiştir.

Yeryüzünü sayısız nimetlerle donatan Yaratıcı, kulunun bu nimetlere çalışarak ulaşmasını ve nimet vereni tanımasını ister. *وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ* “Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! ...”²⁴⁵ Ayet-i kerimede geçen dünyadan nasibini unutmamak, hem dünya için hem ahiret için çalışmayı elden bırakmamak demektir. Kul, Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlerden dünyadayken de faydalanmalı hem güzel ameller yaparak ahiret nimetlerini de kazanmalıdır. Kendisine verilen dünya nimetini en iyi şekilde değerlendirmeli, bu hayatını boşa geçirmemelidir.²⁴⁶

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, hem dünya hem ahireti talep edip ikisinin de hayrını istemek en doğru olanıdır. Konuyla bağlantılı olarak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyrulmuştur: “İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru”

²⁴² “...Zillete, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah'ın gazabına uğradılar. Bu durum, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinin, bütün bunlar da isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu. (el-Bakara 2/61).

²⁴³ el-Mâide 5/87.

²⁴⁴ Celaledin Suyûtî, ed-Dürrül-mensûr fit-tefsir bi'l-me'sûr (Kahire: Merkezu'l-Hicr, 2003), 5/421.

²⁴⁵ el-Kasas 28/77.

²⁴⁶ İsmail Karagöz, “Allah'ı Unutanlar Kendilerini Unuturlar”, *Diyanet Dergi* (12 Ocak 2022).

derler.”²⁴⁷ Sadece dünyayı talep edenler, orada nasibini alır. Ama ahirette bir nasipleri olmayacaktır. İki dünya saadeti için dua edip isteyenler ise her iki hayatları için nasiplerini alacaklardır.²⁴⁸ “İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır. Allah, hesabı çok çabuk görür!”²⁴⁹ İslam’da dünya ve ahiret birbirini tamamlayan iki aşamalı bir süreçtir. Dünya hayatı ile ahiret hayatının dengeli bir şekilde götürülmesi ve dünya hayatının sonsuz olan hayatı kazanmaya vesile olması sebebiyle önemli olduğu belirtilmiştir.²⁵⁰

Kısaca özetlemek gerekirse gerek ayetlerle gerekse hadislerle dinimizde aşırılıklara yer olmadığı belirtilmiştir. Dünya hayatı insana bir fırsat olarak verilmiştir. İnsan dünya hayatını iyi şekilde değerlendirerek hem dünya hem ahiret saadetine ulaşabilir. Doğruluk üzere olup alın teriyle çalışıp çabalama teşvik edilen davranışlardır. Allah (c.c.), bu çabanın karşılığını verecektir.²⁵¹ Bütün kâinatı denge üzere yaratan Allah (c.c.), kulunun da aşırıya kaçmadan istikrarlı bir hayat yaşamasını ister. İnsan aşırıya kaçarak bu dengeyi bozduğu zaman hüsrana uğrayanlardan olacaktır. İslam, ne Yahudi ve materyalistler gibi dünya hayatına hırsla bağlanmayı ne de Hristiyanlar gibi dünyayı tamamen reddedip ruhban hayatı yaşamayı kabul etmemiştir. Çünkü İslamiyet, inananlarına hem dünya hem ahiret mutluluğunu kazandırmayı hedeflemiştir. Dünya hayatı, daha güzel ve sonsuz olan ahiret hayatına ulaşmada önemli görülmektedir. Müslümanlıkta dünya- ahiret ayrılığı yoktur, dünya- ahiret dengesi vardır. Kur’an’da hem dünya ve hem ahiret kelimelerinin 115 kere geçmekte olması da bu güzel dengenin emaresidir.²⁵²

²⁴⁷ el-Bakara 2/201.

²⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/60.

²⁴⁹ el-Bakara 2/202.

²⁵⁰ Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, 29-31.

²⁵¹ en-Necm 53/39-41.

²⁵² Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, 26-38.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA HAYATININ ALDATICI YÖNLERİ

Bu bölümde dünya hayatının aldatıcı yönlerine yer verilecektir. Ayet ve hadislerde bu husus çokça zikredilmiş ve sakınılması hususunda ikazlarda bulunulmuştur. Dünya hayatı, hem dünya hem ebedî olan ahiret yurdunu kazanma açısından çok önemli olup iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu dünya, çalışma yeridir, insan bu âlemde imtihandadır. Ahiret yurduna gidince de bu dünyada yaptıklarının karşılığını görecektir.

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatı, kusurları gizlenerek satılan mala benzetilmektedir. Buna göre kişi ondaki kusuru ve değersiz oluşunu ancak onu satın aldıktan sonra anlar. Ayrıca dünya hayatı konusunda insanı kandıran ve kusurunu gizleyen *şeytan* olduğu da söylenilmiştir.²⁵³ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ “*Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*”²⁵⁴ Ayette dünya hayatı için مَتَاعُ الْغُرُورِ “gurur” ifadesinin kullanılması mahiyeti itibarıyla yanıltıcı, geçici ve aldatıcı oluşundan kaynaklanmaktadır. İnsanı kandıran şeylere *gurur* denilmiştir. Bunlar: mal, makam, şehvet ve şeytan vb.²⁵⁵ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ “*sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!*”²⁵⁶ Ayet-i kerimede dünya hayatının aldatıcı oluşu ifade edilirken aynı kökten türeyen ve “*kandıran, aldatan*” anlamına gelen *garûr*/ غُرُور kelimesi şeytan için kullanılmıştır.²⁵⁷ Aldatan olması sebebiyle şeytanın tuzak ve hilelerine de bu bölümde yer verilecektir.

2.1. Oyalayıcı Oluşu

Kur'an'a göre dünya hayatının başlıca özelliklerinden biri de oyalayıcı oluşudur. Bu başlık altında mal, evlat ve makam sevgisi konularına yer verilecektir. Bunların sevgisi insanı oyalayan, aldatan şeylerdendir. İlgili ayetlerde geçen *İlha*, kelimesi, “asıl işinden alıkoymak, aldatarak ve meşgul ederek oyalamak” anlamındadır. الْهَيْكُمُ “*Çoklukla övünme yarışı sizi oyaladı.*”²⁵⁸ İfadesinde geçen çoklukla övünmeden kastın mal, evlat ve yardımcı gibi şeylerin çokluğuyla övünme olduğu söylenilmiştir.

²⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/670.

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/185.

²⁵⁵ İsfahanî, “غرر g-r-r”, 2/465.

²⁵⁶ Fâtır 35/5.

²⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 26/5.

²⁵⁸ et-Tekâsür 102/1.

İnsan bunların tutkusuyla çoğaltma yarışına girerek oyalanır. Bu oyalanma ölünceye kadar devam eder.²⁵⁹

Makam ve mevki sevgisi de insanı aldatan, oyalayan, dünya imtihanını kaybettiren hususlardandır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de makam sevgisinin dine verdiği zararı, koyun sürüsünün içine salınmış aç kurtların verdiği zarardan daha büyük olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁰

2.1.1. Mal Sevgisi

Mal/مال sözlükte “bir kişinin kullanımı altında olan kıymetli ve lüzumlu şey, para, varlık, servet, nakit, gelir, tüccar eşyası,²⁶¹ kâr sağlamak amacıyla alınıp satılan şey”²⁶² olarak açıklanmaktadır. İnsanın mala karşı olan sevgisi fitrîdir. Çünkü insan, hayatını devam ettirebilmesi için mala ihtiyaç duyar. Mal bu nedenle sevilen şeylerdendir. Sözlüğe göre “*hubb/حب*” kelimesi, nefret etmek anlamına gelen “*buğz/بغض*” kelimesinin zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶³ Daha güçlü sevgi anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen “*muhabbet/محبة*” kelimesi ise “kişinin bir şeyi iyi gördüğü veya öyle zannettiği için istemesi” demektir.²⁶⁴ Ayetlerde Allah (c.c.) sevgisi, müminlerin birbirlerine karşı olan sevgileri ve iman sevgisi gibi olan sevgi türlerinden takdirle bahsedilmektedir. Buna karşılık insanın dünyaya, mala mülke kısacası kalıcı olmayan zevklere karşı duydukları sevgiler ise eleştirilmektedir.²⁶⁵ Burada eleştirilen aslında bunlara duyulan sevginin hırs boyutuna ulaşmasıdır.

Allah-u Teâlâ yeryüzündeki her şeyi insan için yaratmıştır. Bunların sevilmesinde ya da istenmesinde her hangi bir sakınca yoktur. *هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ* “O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.”²⁶⁶ Allah (c.c.), kulları için helal ve temiz kıldığı nimetlerden faydalanmalarını ister.²⁶⁷ Hakkında yasaklayıcı ve kısıtlayıcı bir hüküm bulunmayan her nimet, insan için mubah ve helaldir. Bu

²⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/398-402.

²⁶⁰ “Kişinin mal ve makama düşkünlüğünün dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür.” (Tirmizî, “Zühd”, 41)

²⁶¹ Devellioğlu, “mal”, 577.

²⁶² *Kubbealtı Lugati*, “Mal”.

²⁶³ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), “حب h-b-b”, 1/289.

²⁶⁴ İsfahanî, “حب h-b-b”, 1/137.

²⁶⁵ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/384-386.

²⁶⁶ el-Bakara 2/29.

²⁶⁷ “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin.” (el-Bakara 2/168).

bilgilerden anladığımız kadarıyla; mal, aslı itibariyle kötü değildir, ondan gereği gibi yararlanmak da helal olan davranışlardır. Bizim ele almak istediğimiz konu ise insanın mal ve servet karşısında sergilediği tutumlar olacaktır. İnsanın mala sahip olması değil, malının insana hâkim olmasıyla onu ardından sürüklemesi tehlikeli ve kötü olandır.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) “*Her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır*” (Tirmizî, “Zühd”, 26) şeklindeki ikazlarından anlaşılacağı üzere insanın dünya hayatına aldanma sebeplerinden en önemlisi mal sevgisidir. Çünkü çoğu kimse onun fitnesinden uzak kalamaz. Şöyle ki mal çok olunca bitmek bilmeyen bir biriktirme hırsı meydana gelir. Kişi artırdıkça daha fazlasını ister. Malın az olması da insanı küfre yaklaştırır.²⁶⁸ Kişi malı çok olsa da az olsa da onu çoğaltma hırsına kapılabilir. Bunun sonucunda ölümü unuttur ve ibadetten, Allah’ı (c.c.) anmaktan uzaklaşır. Kendini yeterli gören, zenginlik nedeniyle şımaran insan azgınlaşarak haddini aşar.²⁶⁹ Malın az olması da malın çok olması gibi imtihan sebebidir. Zira Hiz. Peygamber (s.a.v.) de fakirliğin fitnesinden Allah’a (c.c.) sığınmış²⁷⁰ ve çevresindekilere de bunu tavsiye etmiştir: “*Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan Allah’a sığın!*” (Nesâî, “İstiâze”, 14).

Mal biriktirme insanın hoşuna giden, sevilen şeylerdendir. Bu öyle bir sevgidir ki, insan büyüdükçe içindeki bu sevgi de büyür. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (dileği)*” (Buhârî, “Rikâk”, 5). Buna göre mal biriktirme insanın önemli zaaflarındandır. Ayet-i kerime وَأِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ “*O, aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır*”²⁷¹ buyrulurak bu konu vurgulanmıştır. Burada الْخَيْرِ kelimesi başka ayetlerde²⁷² de olduğu gibi “mal” anlamında kullanılmıştır. Bunun sebebi Elmalılı’ya (1878-1942) göre insan fitratının ona meyledici olması ve insanların onun mutlak olarak hayır olduğunu sanmalarındandır. Burada o yanlış zan kötülenmiştir.²⁷³

²⁶⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 3/513.

²⁶⁹ “Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar.” (el-Alak 96/6-7).

²⁷⁰ “Allah’ım, yoksulluk fitnesinin şerrinden, küfür ve yoksulluktan sana sığınırım” (Nesâî, “Schv”, 90).

²⁷¹ el-Âdiyât 100/8.

²⁷² أَنْ تَرَكَ خَيْرًا “eğer bir mal bırakıyorsa” (el-Bakara 2/180).

²⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/381.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şu ayeti okuduktan sonra: *“أَلَيْكُمُ التَّكَاثُرُ”* “Çoklukla övünmek sizi oyaladı.”²⁷⁴ Yanında bulunan sahabeye, “Âdemoğlu, “Malım, malım!” deyip duruyor. Ey âdemoğlu, senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka verip önceden (ahirete) gönderdiğin dışında bir malın mı var?” (Müslim, “Zühd”, 3) buyurmuştu. İnsan dünya ve ahiretini için kendisine fayda sağlamayacak şeyler hususunda övünme yarışına girerek oyalandı. Öyle ki ölüp kabre konuluncaya kadar oyalanmaya devam etti. *“حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ”* “Tâ mezarlığa gidinceye (yani kabrin dibini boylayınca) kadar!”²⁷⁵ Ömrünü dünya talebiyle tüketti. Bu sebeple asıl yurdu olan ahireti için çabalamak ve güzel amellerle ona hazırlanmak için de fırsatı olmadı. Çünkü bunlar geçici olan dünyalıklar kadar ilgisini çekmedi.²⁷⁶ Ayette geçen “ilha” kelimesi oyalamak anlamındadır. Bu oyalanma, gerçek olan maksattan ve önemli olan işten alıkoyar. Bunlar ibadetler, zikir, tefekkür, marifet gibi mühim işlerdir. “Tekasür” ise kıyamet günü mizanda hiçbir kıymeti olmayan, dünyada insanı aldatan geçici şeylerin çokluğuyla övünmek demektir.²⁷⁷

İnsanın mal çokluğuyla övünmesi, kendini diğer insanlardan üstün görmesine de neden olmaktadır. Kur’an’da bu duruma düşen insanlardan da bahsedilmektedir: *وَيَلِّ* *لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ* (۱) *الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ* (۲) *يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ* (۳) “Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline! O, malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder.”²⁷⁸ İlk ayette geçen hümeze/هُمَزَةٌ ve lümeze/لُّمَزَةٌ kelimeleri insanların onurlarını kıran, onları ayıplayan manasındadır.²⁷⁹ “Hümeze” insanları arkasından ayıplayan/çekiştiren kişilere denilir. “Lümeze” ise insanları yüzüne karşı ayıplayanlara/çekiştirenlere denilir. *فَعْلَة* mübalağa vezniyle gelmiş olması bu tür hareketlerin süreklilik arz ettiğini ve bir alışkanlık haline geldiğine işarettir.²⁸⁰ Mal insanın kendini diğerlerinden farklı ve ayrıcalıklı hissetmesine yol açtığı gibi insana güvenlik ve üstünlük duygusu da verir. Bu nedenle de kimseyi beğenmez olur, insanlara tepeden bakmaya başlar. Mal biriktirmek ve onu saymak sahibine zevk verir. Hâlbuki dünyanın hiçbir serveti insanı ebedî kılamaz ve göreceği kötü akıbetten koruyamaz. Başka bir ayette insanın cimri oluşuna dikkat çekilmiştir. *قُلْ لَوْ أَنُّكُمْ تَعْلَمُونَ*

²⁷⁴ et-Tekasür 102/1.

²⁷⁵ et-Tekasür 102/2.

²⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 6/424.

²⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/399.

²⁷⁸ el-Hümeze 104/1-3.

²⁷⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/507.

²⁸⁰ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 3/678.

خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَثُورًا “De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. İnsanoğlu çok eli sıkıdır!”²⁸¹ İfadeden anlaşılacağı üzere insanın hazinelerce malı olsa bile yine de fakirlik korkusuyla onu harcamaktan çekinir.²⁸² Çünkü çoğu insan kendi menfaatini tercih eder. Şayet birine bir şey verecek olsa mutlaka bir karşılık bekler.²⁸³ Allah (c.c.), insanları cömertlik veya eli sıkı olmakla sınamak için bu fitratta yaratmıştır.²⁸⁴

Mal sevgisi ile imtihan olan insan, malı doğru yollarda kullandığında güzel bir nimet iken, yanlış yollarda kullanmasıyla kendisi için azaba dönüşür. Malın faydalı olan yönleri olduğu gibi zararlı olan yönleri de çoktur. Malın fayda ve zararlarını şu şekilde özetlemiştir:

Malın faydalarının ilki şahsi faydalarıdır. Kişi mal ile zaruri ihtiyaçları olan yeme, giyme, barınma vb. ihtiyaçlarını temin eder. Böylece kalbini bu sıkıntılar meşgul etmez, ibadetlerini huzurla ifa eder. Serveti ile hac gibi ibadetlerini de kolayca yerine getirir. Bir diğer faydası ise insanlara sarf ettiği iledir. Muhtaçlara yaptığı yardımlar, verdiği hediye ve ziyafetlerin büyük mükâfatları vardır. Ayrıca malı olan kişi başkalarına iş imkânı da sağlamış olur.²⁸⁵ Bu istihdam ile hem muhtaç olan rızkını kazanmış olur, hem kişi kendine kalan bu zamanı ahirete hazırlanmak için fırsat bilerek ilim, amel ve zikir gibi mühim işlerle geçirir. Malı varken tüm işleri kendi yapması ve başkasının kendisi adına yapamayacağı bu mühim işleri terk etmesi hüsrana sebebiyet verir. Servetini tüm halka ulaşan hayır işlerine sarf etmesi de malın diğer bir faydasıdır. Bunlar: cami, okul, köprü vb. gibi yerlerdir. İşte buralara harcanan mal kişiye öldükten sonra bile fayda getirecektir.²⁸⁶

Malın zararlarına gelince onlardan ilki kişiyi isyana sevk etmesidir. İnsana serveti iktidar bahşeder, böylece kendinde her şeyi yapabilecek gücü hisseder. Daha evvel değindiğimiz Hümeze suresinde²⁸⁷ geçtiği gibi serveti çok olan insan kendini diğerlerinden üstün görür. Günahlara girme konusunda önü açılmış durumdadır. Aciz

²⁸¹ el-İsrâ 17/100.

²⁸² Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 4/1558.

²⁸³ Nâsirüddin Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs’i-Arabî, 691/1291), 3/268.

²⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/367.

²⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 3/524-526.

²⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 3/524-526.

²⁸⁷ el-Hümeze 104/1-3

olduğunu bilmek kişiyle günahlar arasına perde koyar. Çünkü insan ümidi olmadığı günahın peşine düşemez. Kişi serveti nedeniyle arzularının peşinden koşarsa aldananlardan olur. Eğer sabrederse ki bunun sabrı daha da zordur, o kişi kazananlardan olur. İkinci olarak insan, fazla malı sayesinde rahat hayata alışır ve ondan kopmak istemez. Öyle ki bazen helal yolla elde edemediklerine şüpheli yollarla ulaşmaya çalışır: yalan söyler, riyakârlığa ve yağcılığa başvurur. Ancak bu sayede mal edinir. Son olarak malın zararlarından en önemlisi şudur ki kişi malıyla uğraşmaktan Allah'ın (c.c.) zikrinden mahrum kalır.²⁸⁸ İnsanı Allah'tan (c.c.) uzaklaştıran her şey zarardır. Serveti çok olan kişinin işlerini düzenlemesi, çalışanlarının ücretleri, devlete verilecek vergiler, malına gelebilecek zararlar gibi düşüncelerle kafası meşguldür. Bu düşüncelerin sonu gelmez. Bu da insanın malıyla oyalanmasına sebep olur. İnsan bu şekilde ahiret yurdunu unutup dünyada ebedi kalacağı düşüncesine kapılır. Ta ki ölüm gelip de mezara girinceye kadar sürer.²⁸⁹

Mal sevgisi ve malın aldatıcı oluşuna bir örnek olması açısından servetlerinin artması sonucu şımaran ve azgınlaşan Medyen halkı örneğine Kur'an'da yer verilmiştir. “*Medyen/مدین*” kelimesinin *ikamet etmek* anlamına gelen m-d-n/مدن kökünden ya da *hükmetmek* manasına gelen dîn/دن kökünden türetildiği söylenilmiştir.²⁹⁰ Kitâb-ı Mukaddes'te ise Medyen (Midyan), Hz. İbrahim'in (a.s.) oğlunun ismi olarak verilmiştir.²⁹¹ Medyen, Hz. Şuayb'ın (a.s.) gönderildiği kavimdir. Bununla birlikte Medyen, Hz Mûsâ'nın (a.s.) Mısır'dan çıktıktan sonra gelip yıllarca kaldığı bölgenin adıdır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb (a.s.) ve Hz. Mûsâ (a.s.) kıssaları dolayısıyla on yerde geçmektedir.²⁹²

Allah (c.c.), Medyen halkına kardeşleri Şuayb'ı (a.s.) gönderdi. Medyen halkı çoğunlukla ticaretle uğraşan, refah içinde yaşayan ve bununla birlikte ticari ve mali ilişkilerinde ahlak dışı tutumlar sergileyen bir kavimdi. Daha fazla servet elde etmek için birbirlerini aldatmakta, işleri yalan, hile, rüşvet gibi yollarla yürütmekteydiler.²⁹³ Şuayb (a.s.) kavmini şu şekilde uyardı: “*Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan*

²⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/524-526.

²⁸⁹ et-Tekasür 102/2.

²⁹⁰ İbn Manzûr, “مدن m-d-n”, 13/402.

²⁹¹ “İbrahim bir kadınla daha evlendi. Kadının adı Ketura'ydı. Ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak, Şuah adlı çocukları oldu.” *Kitab-ı Mukaddes*, Yar.25:1-2.

²⁹² Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/346-348.

²⁹³ Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/192-193.

*başka tanrınız yoktur. Size rabbinizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”*²⁹⁴ Ayet-i kerimede geçen *فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ* “ölçüyü tartıyı tam yapın” ikazı kendi alacaklarını tam alıp insanlara verecekleri zaman ölçü ve tartıda hile yaparak azaltmaları sebebiyledir. Diğer bir ikazı *لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ* “insanların mallarının değerini düşürmeyin” yani onlara mallarının değerinin altında fiyat vermeyin şeklindedir. Medyen kavminin ileri gelenleri her mala vergi koyuyor ve insanların mallarını azaltarak haklarını almış oluyorlardı.²⁹⁵ Kavmi bu kötü alışkanlıklarından vazgeçemedikleri için Hz. Şuayb’ın (a.s.) davetine de icabet etmemiştir. Bununla da kalmayıp insanların geçeceği yollarda durarak *إِذَا لَخَّاسِرُونَ* “Eğer Şuayb’a uyarmanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız”²⁹⁶ sözleriyle Hz. Şuayb’a (a.s.) uymamaları hususunda insanları tehdit etmişlerdir.²⁹⁷

Şuayb’ın (a.s.) insanları dürüstlüğe, doğruya çağırmasına karşılık halkı onu yalancılıkla suçladı ve onun büyülenmiş olduğunu iddia ettiler.²⁹⁸ Daha da ileri giderek Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş elçi olduğunu ispatlaması için “Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır”²⁹⁹ dediler. Bunun üzerine Şuayb (a.s.), “Yaptıklarınızı en iyi bilen rabbimdir” dedi. Halkı onu yalancılıkla suçlayıp azabı isteyince Allah-u Teâlâ şiddetli deprem ve korkunç bir gürültüyle Medyen halkını helâk etmiştir.³⁰⁰

Ferah bir hayat süren Medyen halkının tutumları dikkate alındığında malın zararları bölümünde geçen hususlar akla gelmektedir. Medyen halkı servetinin verdiği güç sebebiyle kendilerini üstün görerek çevrelerindeki insanlara zulmetmeye başladılar. Sonrasında mallarını çoğaltmak için yalan ve hileye başvurdular. Bu hırs onların gerçeği görmesine engel oldu ve sonunda isyan edenlerden oldular. *Ölçüyü ve tartıyı doğru yapın* ikazı nefislerine zor geldi. Ölçü ve tartıda hile yapma nefsin kötü

²⁹⁴ el-A‘râf 7/85.

²⁹⁵ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Acîbe, *el-Bahrü’l-medîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, 2/238.

²⁹⁶ el-A‘râf 7/90.

²⁹⁷ Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsir’ül-münir* (Dimaşk: Dârü’l-Fikr, 2009), 4/659.

²⁹⁸ eş-Şuarâ 26/185-186.

²⁹⁹ eş-Şuarâ 26/187.

³⁰⁰ el-A‘râf 7/85-92; Hûd 11/84-95.

huylarından kaynaklanır. İnsanlara zulmetmek, hırs ve kötü isteklerinin peşine düşmek, başkalarını düşünmemek nefsin alçaklığı nedeniyledir.³⁰¹

Mal sevgisiyle ilgili olarak Kur'an'da Karun örneği de verilmektedir. Karun, güçlü olmayı servet biriktirmekle elde edeceğini sanan³⁰² ve servetiyle böbürlenlen biriydi. O aynı zamanda Mûsâ'nın (a.s.) kavmindendi.³⁰³ “فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ” *“Derken onlara karşı azgınlık etti”* Mûsâ'ya (a.s.) isyan etti, zekâtı vermedi.³⁰⁴ Karun, malı, zenginliği ve kıskançlığı sebebiyle azmıştı. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın (a.s.) dinî liderlik vazifesini Hârûn'a vermesi Karun'da kıskançlığa neden olmuştu.³⁰⁵ Rivayete göre Karun, İsrail oğulları içinde dinî bilgisi en çok olan kimseydi. Malı ve ilmiyle gururlanır, kendini diğerlerinden üstün görürdü.³⁰⁶

Bir diğer rivayete göre de Karun, Firavun tarafından İsrâiloğullarının başına getirilmiş, o da Firavun adına kendi halkına zulüm ve haksızlık etmiştir. بَغَى kelimesi büyükmek anlamına da gelmektedir. Karun servetinin ve çocuklarının çok oluşu nedeniyle diğerlerine karşı üstün olduğunu düşünerek büyüklük tasladı.³⁰⁷ Hz Mûsâ (a.s.) açık delillerle gelmesine karşılık Karun, Firavun ve Hâmân gibi onu yalancılıkla suçladı, “o bir sihirbazdır” dedi.³⁰⁸ Ayetlerde bu baskıcı kişilerin hak ettikleri cezadan kaçamayacakları zikredilmiş, kötülükleri ve inkârlarından dolayı başlarına gelen felaketlere örnekler verilmiştir.³⁰⁹

Kasas Suresinde³¹⁰ Karun, hazinelerinin anahtarlarını güçlü bir ekibin bile zor taşıyabildiği, serveti ile şımaran biri olarak bahsedilmiştir. O malıyla gösteriş yapmayı, insanları cezbedecek şekilde ihtişamla gezmeyi sevmekteydi.³¹¹ “Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Kârûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!” derlerdi.”³¹² Mûsâ (a.s.), fakirlere dağıtmak üzere malının binde birini zekât

³⁰¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/200.

³⁰² Kerim Buladı, “Sekülerleşme Ya Da Dünyevileşme Anaforunda İnsan (Kârûn Örneği)”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Güz 2016), 39.

³⁰³ el-Kasas 28/76.

³⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/202.

³⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/15.

³⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 4/245-246.

³⁰⁷ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/656.

³⁰⁸ “Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik; ama onlar, “O bir yalancı, bir sihirbaz!” dediler.” (el-Mü'min 40/23-24).

³⁰⁹ el-Ankebût 29/39-40.

³¹⁰ el-Kasas 28/76.

³¹¹ Ömer Faruk Harman, “Karun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/519-520.

³¹² el-Kasas 28/79.

için istediğinde Karun isyan etti. Nihayet kendisi ve evi yerin dibine geçirilerek helak edilmiştir. Bu durumu gören ve “*daha dün Karun’un yerinde olmayı isteyenler bu defa: ‘Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!’ der oldular.*”³¹³ Karun’un helak edilmesinde Allah’ın (c.c.) büyük nimetler verdiği kulları ve zenginlerin imkânlarına imrenen kimseler için ibretlik tablolar vardır.³¹⁴

Kur’an’da helak olan kişi ve toplumların karakterlerine vurgu yapılmasının amacı, benzer davranışlar sergileyenlerin kendilerini bekleyen kötü akıbetten haberdar edilmesi ve böyle bir duruma düşmemelerini sağlamaktır.³¹⁵ Yukarda bahsi geçen Medyen halkının karakter özelliklerine baktığımızda maddi zenginliğe sahip olduklarını ve rahat bir hayat yaşadıklarını görmekteyiz. Buna karşılık elde ettikleri bu ekonomik gücü insanların faydasına kullanmak yerine onlara zulmederek (her şeye vergi koyma, haraç alma, tartıda hile yapma vb.) mallarını arttırma derdine düşmüşlerdi. Hırsları onları hakikati göremez hale getirdi. Karun ise öncesinde inananlardan olması ve halkının en bilgililerinden olmasına karşın kıskançlığı ve malı ile şımarması sebebiyle isyana sürüklenmiştir. Kur’an’da verilen Medyen halkı ve Karun örnekleri malın aldatıcı oluşuna birer örnek olması açısından önemlidir.

İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için mala ihtiyacı vardır. Kur’an’da Hz. Süleyman (a.s.) örneği ile mal sevgisinin müspet şekli gösterilir.³¹⁶ Hz. Süleyman (a.s.) hükümdar bir peygamberdi. O zenginliği, sarayının ve ordusunun ihtişamı ile bilinmekteydi.³¹⁷ O mal sevgisini şu şekilde ifade etmiştir: “*Ben malı, rabbimi hatırlattığı için sevdim.*”³¹⁸ Süleyman peygamber, mal sebebiyle Allah’ı (c.c.) zikir ve şükürle meşgul olduğu için malı sevdiğini söylemiştir. İnsanlara sevme duygusunu veren Allah’tır (c.c.). Çünkü eylemleri ve eylemlere yönelten şeyleri yaratan O’dur. Bunların hoşla gidiyor olması imtihan sebebiyle veya Allah’ın (c.c.) razı olduğu şekliyle kullanılmasıyla hem dünya hem ahiret saadetine vesile olması sebebiyledir.³¹⁹

³¹³ el-Kasas 28/82.

³¹⁴ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2008), 383-390.

³¹⁵ Çimen, *Nasıl Helak Oldular*, 14.

³¹⁶ Kadı Beydâvî, *Envâru’t tenzîl*, 1/356.

³¹⁷ Ömer Faruk Harman, , “Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/56-60.

³¹⁸ Sâd 38/32.

³¹⁹ Kadı Beydâvî, *Envâru’t tenzîl*, 1/356.

Yine Süleyman (a.s.) *“Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir”*³²⁰ sözleriyle nimetlere karşı şükürün önemini vurgulamıştır. Bunun nedeni şükürün insanı dünyaya gönderiliş gayesinden alıkoyan her türlü şeyden korumasıdır. İnsan, zengin olduğunda ya da güç kazandığında zalim, zorba, vicdansız olmaya başlayabilir. Kendisine sunulan nimetleri ve imkânları Allah’ın (c.c.) bir lütfu olarak göreceği yerde, hep kendisinin elde ettiğini düşünmesi sebebiyle böyle bir hataya düşer. İşte tam bu aşamada şükürün yerini nankörlük hatta inkâr tavrı alır.³²¹ *“İnsan Rabbine karşı çok nankördür.”*³²² Bu yönüyle de insanın şükür halinde olması büyük önem arz etmektedir.

Konuyu özetlemek gerekirse insanda mal sevgisinin olması normal bir durumdur. Burada eleştirilen malın sevilmesi değil, ahirete tercih edilip kişiyi inkâra sevk etmesidir. Karun, mala kendi bilgisiyle ulaştığını ileri sürmüş, fakirler için verilecek olan binde bir payı vermek istememiştir. Malın verdiği güç ile şımarmış, kendini diğer insanlardan üstün görmeye başlamıştır. İnananlardan olmasına karşın bu hırsı sebebiyle helake sürüklenmiştir. Medyen halkı da benzer şekilde malıyla şımarıp insanlara zulmeder hale gelmişti. Onlara *“ölçü ve tartıyı doğru tutun, ticaretinizde dürüst olun”* denilince bu kötü alışkanlıklarını bırakmak istememiş isyan edenlerden olmuşlardır.

Mal sevgisinin müspet şekli ise Süleyman peygamber (a.s.) örneği ile verilmiştir. Süleyman peygamber (a.s.) , şükürünü ve zikrini arttırdığı için malı sevdiğini söylemiştir. Aynı zamanda malın imtihan için verildiğini de söylemiştir. Akıl sahibi olarak yaratılan insana tercih hakkı sunulmuştur. Nimetlere karşı şükür mü edecek, isyan mı edecek? Nimeti vereni gören kul mal karşısında da dengeli bir tutuma sahip olur. Kur’an’da Allah’ın (c.c.) övdüğü ve örnek gösterdiği kişilerin tutumları şöyledir: *“Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler; Anarlar ki, Allah kendilerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirsin, daha fazlasını da lütfundan versin. Allah dilediğini*

³²⁰ en-Neml 27/40.

³²¹ Özaşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 2/77.

³²² el-Âdiyât 100/6.

hesapsız rızıklandırır.”³²³ O kullar ki Rablerinin yaptıklarının karşılığında fazlasını vereceğini, ayrıca hesapsız lütuflarda bulunacağı bilir. Onlar dünya ve ahiret dengesini sağlayan, devamlıyı geçiciye, ebedîyi fânîye, değerliyi değersizle değişmeyenlerdir.³²⁴

2.1.2. Evlat Sevgisi

Evlâd/ءولءء kelimesi Arapçada çocuk anlamına gelen “*veled/ءءء*” kelimesinin çoğuludur. Erkek veya kız ayrımı olmaksızın “çocuklar” için kullanılır. Aynı zamanda nesil, sülale gibi anlamlara da gelmektedir.³²⁵ Kur’an’da bu kelimeler altmış kadar ayette geçmektedir. Ayrıca ondan fazla ayette *veled* kelimesine yakın anlamlı olarak *mevlûd*, *vildân*, *velîd*, *tıfl-etfâl* kelimeleri de kullanılmaktadır.³²⁶ Dilimizdeki çocuk sözcüğünün mukabili olarak kullanılan *طفء* (tıfl) ve *صبى* (sabi) kelimeleri ise sadece birkaç yerde geçmektedir. Genellikle bu kelimeler ile ergenlik çağına girmemiş küçük çocuk kastedilmektedir.³²⁷ Ayetlerde evlat kelimesi servet ile birlikte geçmekte, tıpkı servet gibi çocuklar da zenginlik, güç ve kuvvet kaynağı olarak görülmektedir. Ayrıca emanet olarak verilen evlatlarla övünmenin doğru olmadığına da temas edilmiştir. Yine Kur’an’da ebeveyn ve çocukların birbirlerine karşı olan haklarından, çocukların emzirilmesinden ve eğitiminde bahsedilmektedir.³²⁸

Evlat sevgisi, doğuştan insanın fitratına dercedilmiş bir sevgidir.³²⁹ Dilimizde bu sevgiye “şefkat” de denilmektedir.³³⁰ Kur’an’da bu sevgi doğal karşılanarak “*Ey rabbimiz!*” derler, “*Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahattan sakınanlara öncü yap*”³³¹ şeklinde dua etme konusunda teşvikte bulunulmuştur. Aslında insanda neslini devam ettirme arzusu vardır. Kur’an’da bu konuyla ilgili olarak insanların sağlıklı çocuklar istedikleri de belirtilmiştir.³³² Bununla beraber nesillerin iyi, temiz ve Allah’a itaatkâr olması için peygamberlerden ve Allah’ın salih kullarından bazılarının Allah’a niyazda bulunduğunu ayetlerde görmekteyiz.³³³

³²³ Nûr 24/37-38.

³²⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 4/84.

³²⁵ Devellioğlu, “evlad”, 241.

³²⁶ Hamza Aktan, “Evlâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/526-527.

³²⁷ Hayati Hölekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/355-359.

³²⁸ Abdülbâki, *Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* “veled”, 2/1322-1324.

³²⁹ Âl-i İmrân 3/14.

³³⁰ Atilla Yargıcı, *Kur’ân’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 62.

³³¹ el-Furkân 25/74.

³³² “*Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!*” (el-A’râf 7/189).

³³³ el-Bakara 2/128; Âl-i İmrân 3/36; İbrâhîm 14/35,40.

İnsanın fitrî özelliklerinden birisi de üremedir. Fıtrattan kaynaklanan bu ihtiyaç doğrultusunda insanoğlu yuva kurmakta, eş ve çocuk sahibi olmaktadır. Bununla birlikte insana bir takım görevler ve sorumluluklar yüklenmektedir. İnsan sahip olduğu nimetler karşında övünme ve gururlanma imtihanı ile karşı karşıya kalmaktadır. Mal sevgisi konusunda da ifade edildiği gibi kul şükür ya da gurur bağlamında sınanır. Kur'an'da çocuk ve akrabaların bir gurur kaynağı yapılması eleştirilmiş, bu konuda dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir.³³⁴ *“أَلْهَيْكُمْ التَّكَاثُرُ”* “Çoklukla övünme yarışı sizi oyaladı” diye meali verilen tekâsur suresi birinci ayette geçen “tekâsur” kelimesi mal, evlat ve taraftar çokluğu ile övünme ve onları çoğaltma yarışına girme anlamına gelmektedir. Zemahşerî'ye göre “tekâsur” çoklukla çekişip bunu övünme konusu yapma ve birbirlerine karşı *“biz daha fazlayız”* demesidir. Rivayete göre Abdimenâfoğulları ile Sehmoğulları sayıca fazla oldukları hususunda birbirlerine karşı övünmüşlerdi. Biri diğerinden fazla çıkınca da bu sefer kabirlere gidip ölüleri de çokluk yarışına katıvermişlerdi.³³⁵ Görüldüğü üzere insan, çokluk yarışına girip onunla meşgul olduğunda asıl meşgul olması gerekenleri düşünemez hale gelmektedir.

Nitekim ayetlerde mal ve çocukların fitne sebebi olduğu ifade edilmiştir. *وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ* “Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitnedir. Allah yanında ise büyük bir mükâfat vardır.”³³⁶ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için “fitne” kelimesinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Klasik sözlüklerde “fitne” kelimesine: sına, imtihan etme, sıkıntı, üzüntü, bela, değerli madenlerin saflığını anlamak için ateşe sokulması vb. anlamlar verilmiştir.³³⁷ Fitne, kişinin imanını güçlendiren, kararlılığını arttıran, hem dinî hem ahlaki olarak olgunlaşmasına fırsat tanıyan bir imtihan yoludur.³³⁸ Kul, mal ve evlad ile imtihan edilip, sahip olduğu bu nimetlerle gurur ve kibre kapılmadan şükür ve Allah'ı (c.c.) zikir yolunu seçerek başarıya ulaşır.

Mal ve evlat sevgisinde, nimeti vereni görmeyip nimeti kendinden bilme anlayışını da Kur'an reddeder.³³⁹ Mal ve evladının sayıca çokluğuna güvenenler,

³³⁴ Mustafa Ünver, “Kur'an'ın Eş ve Evlat Perspektifi Üzerine Bir Bakış”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 239-250.

³³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 6/424.

³³⁶ el-Enfâl 8/28, et-Tegâbün 64/15.

³³⁷ İbn Manzûr, “فِتْنَةٌ”, 13/317-321; İsfahanî, “فِتْنَةٌ”, 481-482.

³³⁸ Mustafa Çağrıcı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156-159.

³³⁹ “İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, ‘Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim’ der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez.” (ez-Zümer 39/49).

onlara karşı olan aşırı sevgilerinden dolayı oyalanıp asıl meşgul olması gereken mühim işleri bırakanların kıyamet ve ahiret hallerinden bir kesit verilerek kendilerini bekleyen akıbet anlatılmıştır. “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır.”³⁴⁰ Çünkü orada kimsenin kimseye yararı olmayacaktır. Allah (c.c.) dünyada yapıp ettiklerinize bakacaktır. Ayrıca Kur’an’da kıyamet gününde insana akraba ve çocuklarının da fayda verilmeyeceği belirtilmiştir.³⁴¹

İnsana bir nimet verildiğinde bunu kendinden bilip şımardığı gibi hoşlanmadığı/istemediği bir durumla karşılaşınca de nankörlük etme yani verilen nimetlerin tamamını yok sayma ya da değerini bilmeme eğilimindedir. Çocuk sahibi olma veya olmama konusunda da durum böyledir. Kur’an’da “Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.”³⁴² Mülk Allah’ın (c.c.) elindedir, iradesinin istediği şekilde yaratmak da O’nun elindedir. Buna annelerin hamile kalması ve çocuğun cinsiyeti de dâhildir. O dilediğine kız çocuklar, dilediğine erkek çocuklar verir. Bunların hepsi Allah’ın (c.c.) bilgisi dâhilindedir. Dilediğine hem kız hem erkek çocuk veren ya da hiç vermeyen de o’dur.³⁴³ Kur’an’da çocuk verilmesiyle sevinip azanlar ya da verilmemesiyle öfkelenip umutsuzluğa düşenler eleştirilmektedir. Çünkü bunların hepsi birer imtihan vesilesidir.³⁴⁴

Evlat sevgisi ile ilgili olarak Kur’an’da, Hz. Nuh’un (a.s.) Tufan olayında şefkat ve merhametle oğlunun iman etmesi ve boğulmaktan kurtulması konusunda çabalamış ve oğlunun kurtuluşu için Rabbine dua ettiği geçmektedir. Sonunda onun inanmayanlardan olduğunu öğrendiğinde ise büyük bir üzüntüye kapıldığı beyan edilmiştir.³⁴⁵ Zekeriya (a.s.) peygamberin ise çocuk sahibi olma arzusuyla Allah’a (c.c.) yakarıшта bulunduğu Kur’an’da zikredilmiştir.³⁴⁶ Hz. Yakub’un (a.s.) ise oğlu Yusuf’un (a.s.) kaybolmasından dolayı duyduğu üzüntü sebebiyle gözlerinin görmez

³⁴⁰ Abese 80/34-36.

³⁴¹ Mümtetine 60/3.

³⁴² eş-Şûrâ 42/49.

³⁴³ eş-Şûrâ 42/49-50.

³⁴⁴ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-ḥadîṣ* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2000), 4/481.

³⁴⁵ Hûd 11/42-46.

³⁴⁶ “Hani o, alçak sesle rabbine yalvarmıştı: “Rabbim!” demişti, “Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kırsıdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yakub hanedanına da vâris olsun; rabbim, onu rızana erdir!” (Meryem 19/3-6).

olmasına değinilmiştir.³⁴⁷ Ayrıca Mûsâ'nın (a.s.) annesinin oğlunu Firavun'un zulmünden korumak için gösterdiği çabalara da Kur'an'da³⁴⁸ yer verilmiştir.³⁴⁹

Kısaca belirtmek gerekirse evlat, insan için nimettir ve sevgi kaynağıdır. Bu sevgi insanın yaratılışına yerleştirilmiştir. Verilen nimet karşısından takınılan tutum, imtihan açısından önemlidir. İnsanın verilen nimeti kendinden bilip bir övünme sebebi yapması istenmeyen bir tutumdur. Her konuda olduğu gibi bize birer örnek olması açısından peygamberlerin çocukları ile olan ilişkileri bizim için önemlidir. Peygamberlerin çocuklarıyla yaşadıkları imtihanlar karşısında sabırlı oluşları ve Allah'a (c.c.) olan teslimiyetleri bizim için yol göstericidir.³⁵⁰

2.1.3. Makam Sevgi

Makam/مقام kelimesi sözlükte “devlette mevki olarak yüksek ve önemli bir pozisyonda olma, mansıp yani yüksek makam, câh” olarak tanımlanmıştır.³⁵¹ *Câh/جاه* kelimesi ise sözlükte “*itibar, şeref*” anlamlarına gelmekte olup tasavvufî ve ahlaki bir terim olarak “kişiye bulunduğu cemiyette itibar kazandıran ve zamanla bir tutku haline dönüşerek ahlâk yönünden hayata etki edip hasara neden olacağı düşünülen mevki, mansıp, şan, şöhret” olarak tanımlanmıştır.³⁵² Hubb-i cah kelimesi yer, mevki ve rütbe sevgisi,³⁵³ mansıp sevdâsı³⁵⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Dünyanın aldatıcı yönlerinden biri de makam sevgisidir. Makam sevgisinin zararı ile ilgili olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kişinin mal ve makama düşkünlüğünün dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür.*” (Tirmizî, “Zühd”, 41) Mal ve makam sevgisi, kişiye şeref ve itibar getiren şeylerdendir. Hadiste makam ve mala ulaşmak için gösterilen hırs sebebiyle kişinin dinine karşı büyük bir zarar verebileceği ifade edilmiştir. Bu zarar, iki aç kurdun savunmasız olan bir koyun sürüsüne verebileceği zarara benzetilmiştir. Buradaki benzetmeyi anlamak için şu

³⁴⁷ “...Vah! Yûsuf'a vah!” dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu.” (Yûsuf 12/84).

³⁴⁸ Tâhâ 20/38-40; el-Kasas 28/7-13.

³⁴⁹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 171.

³⁵⁰ Zeki Keskin, “Kur'an'da Bazı Peygamberlerin Evlatlarıyla İlgili Durumlarına Tematik Yaklaşım”, *Gibtü İslami İlimler Fakültesi Dergisi Sırat* 1/2 (Kasım 2020), 22.

³⁵¹ *Kubbealtı Lugati*, “Makam”.

³⁵² Mustafa Çağrı, “Câh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/14-15.

³⁵³ Devellioğlu, “hubb-ı câh”, 377.

³⁵⁴ Sami, “hubb-ı câh”, 424.

konuyu bilmek gerekir ki: kurt tabiatı gereği karnını doyurmak için saldırdığı sürüden bir koyun alıp gitmekle kalmaz, sürüdeki bütün hayvanlara zarar verir. Bu kıyaslamaya bakarak insanın içindeki hırsın dinine verebileceği zararları anlayabilmek mümkündür.³⁵⁵

Mal ve makam sevgisi beraber zikredilerek, bu konuda dikkatli olunması gerektiği vurgulanmıştır. Zenginlik, mal ile olur; insanların kalplerinde yer etmek ise makam ve mevki sahibi olmakla mümkündür.³⁵⁶ Makam ve mevki sahibi olmak bu nedenle çoklarına göre mal sahibi olmaktan daha iyidir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanmıştır: (1) Mal sevgisi, onunla bütün ihtiyaçların karşılanması sebebiyledir. Makam sahibi olana mal sahibi olmak da kolaylaşır. Ama insan mal ile makam sahibi olmak istese bile bu isteğine ulaşması zordur. (2) Malın bitmesi, çalınması ve zayı olması mümkündür. Bunların makamda olması mümkün değildir. (3) Malın artması için sıkıntı çekip çalışmak gerekir. Makam sahibi ise ne kadar tanınırsa o kadar makamı artar. Tanınmak ve bilinmek de insanın sevdiği/istediği şeylerdendir.³⁵⁷ İşte bu sebeplerle makam sevgisi, mal sevgisinden daha üstün tutulmaktadır.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, insan fıtratı gereği dünya menfaatlerine düşkündür, onlara büyük bir hırsla ulaşmak ister. Kişi makam sahibi olunca elde etmek istediği birçok menfaate de ulaşmış olur. Övülme, takdir edilme, şöhrete ulaşma, maddi kazanç elde etme vb. Makam sahibi olmakla ulaşılan bu yetkilerin kötüye kullanılmasına engel olabilmek için yöneticilik talep edenlere, Hz. Muhammed (s.a.v.) *“Vallahi, biz bu yönetim işine ne onu isteyen birini tayin ederiz, ne de ona hırs gösteren birini!”* (Buhârî, “Ahkâm”, 7) sözleriyle karşılık vermiştir.³⁵⁸ Çünkü hırs ile istenen idarecilik, kişiyi zulmetmekten alıkoymuyorsa sonunda onu yanlış yollara götürür. *“İleride sizler yöneticiliğe (imâret) çok düşkün olacaksınız; fakat ahirette bundan dolayı pişmanlık duyacaksınız”* (Buhârî, “Ahkâm”, 7; Nesâî, “Bî’at”, 39). Bu bağlamda hırsla yapılan idareciliğin hem idare olunanlar açısından hem yöneten açısından büyük zararları vardır. Peygamber (s.a.v.) buna dikkat çekmektedir.

³⁵⁵ İbrahim Canan, *Hadisler Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (Ankara: Akçağ Yayınevi, ts.), 5/282.

³⁵⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 3/613.

³⁵⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *Kimya-yı Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981), 496-497.

³⁵⁸ Özafşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 3/625-626.

Aynı zamanda yöneticilik görevi, onu talep edene değil, onun gereğini yerine getirecek olana verilir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) yöneticilik talep eden sahabeye o işi yapabilecek özelliklere sahip olmamasından dolayı şu şekilde buyurmuşlardır: “Sen zayıfsın. İdarecilik ise emanettir. Gerçekten hakkıyla yerine getirmeyen ve gereğini eda etmeyenler için bu vazife kıyamet gününde rezillik ve pişmanlıktır.” (Müslim, “İmâre”, 16) Hadis-i şeriften anlaşılabacağı üzere idarecilik görevi bir emanettir. O görevi hakkıyla yerine getirebilecek ve onun zorluklarıyla baş edebilecek özelliklere ihtiyaç vardır.³⁵⁹

Yöneticilik görevinin hak edilene verilmesiyle ilgili olarak Kur’an-ı kerimde şöyle buyrulmuştur: *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ* “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”³⁶⁰ Burada geçen *emanet*/امانت kelimesi sözlükte “Güvenilir bir kimseye saklaması veya birine teslim etmesi için bırakılan şey” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁶¹ Kur’an’da geçen anlamı ise daha geniştir. Emanet yani haklar üç kısma ayrılır. Bunlar: Allah’a (c.c.), diğer insanlara ve kişinin kendine karşı olan haklarıdır. Kişinin diğer insanlara olan haklarına, yöneticilerin halka karşı olan hakları da girmektedir.³⁶² Bu yönüyle de emanetin ehline yani yöneticilik görevinin hak edene, işi layıkıyla yapacak olana verilmesi ve o görevi üstlenen kişilerin de adaletle hüküm vermesi önemlidir.³⁶³

Kısaca özetlemek gerekirse idarecilik/yöneticilik görevi insan için ağır bir sorumluluktur ve aynı zamanda büyük bir nimettir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu sorumluluğu şu sözlerle beyan etmiştir: “*Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.*” (Buhârî, “Cum’a”, 11). Eğer kişi bu sorumlu olduğu görevini yerine getiremez ise zulümden kendini koruyamaz, nefsinin ve hırslarının ardına düşerse hüsrana uğrayanlardan olur.³⁶⁴ Bu nedenle yöneticilik görevinin,

³⁵⁹ Özağşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 4/391.

³⁶⁰ en-Nisâ 4/58.

³⁶¹ *Kubbealtı Lugati*, “Emanet”.

³⁶² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 10/141.

³⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3/12.

³⁶⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *Yöneticilere Altın Öğütler*, çev. Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2015), 43-45.

gereklerini yerine getirebilecek kişilere verilmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü onun zorluklarıyla baş edebilecek irade ve yeteneğe sahip olmak gerekli görülmüştür.

2.2. Süslü ve Çekici Oluşu

Zeyn/زين kelimesi süs, bezek anlamında olup³⁶⁵ “bir şeyi süsleyip insanın gözüne güzel göstermek” demektir.³⁶⁶ Ayrıca bu kelime hem dünyada hem ahirette kusursuz olmak anlamındadır. Kusur ise “insanı bir açıdan süsleyip, diğer açıdan süslemeyen şeye” denilir. Bununla beraber ziynet kelimesinin üç kısmı vardır: ilim ve güzel inanç gibi nefsi ziynetler, güç ve uzun boyluluk gibi bedeni ziynetler ve son olarak mal ve makam gibi dışsal (harici) ziynetler.³⁶⁷ رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَلْوَمُ لَا يَرَى الْإِنْسَانُ إِلَّا شَرًّا لَهُ وَهُوَ كَذِبٌ *Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara süslü ve çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.*³⁶⁸ Kur'an-ı Kerim'e göre dünyadaki nimetler, insanlar için süslü ve çekici kılınmıştır. Bu nimetler, hem ahirette hem dünyada saadete ulaşmak ve dünya hayatını sürdürmek için faydalanılmak üzere birer araç olarak Allah (c.c.) tarafından insanlara ihsan edilmiştir. Bu geçici hayata ve onun nimetlerine hırsla muhabbet beslemek, ahiret hayatını feda etmeye sebebiyet verir. Bu nedenle insan, bu tehlikelere karşı uyarılmıştır.³⁶⁹

İnsana yaptıkları işi ve bir şeyi süslü/çekici gösteren Allah'tır. Bunun sebebi Allah'ın (c.c.) kullarını sınaması içindir.³⁷⁰ Bununla ilgili olarak bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا “Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık.”³⁷¹ Yeryüzündeki her şeyin süslü ve çekici yaratılmasının bir sebebi de hayatı devam ettirebilmek ve neslin devamı için bunlara ihtiyaç olmasıdır. Ayrıca dünya nimetleri, gereği gibi kullanıldığında hem dünya hem ahiret saadetine vesile olmaları sebebiyle de süslü ve çekici kılınmışlardır.³⁷² Dünya nimetlerini süslü/çekici gösteren bazen de

³⁶⁵ Devellioğlu, “zeyn”, 1184.

³⁶⁶ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/345.

³⁶⁷ İsfahanî, “زين z-y-n”, 2/481-482.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/14.

³⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/322.

³⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/9.

³⁷¹ el-Kehf 18/7.

³⁷² Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzil*, 1/356.

şeytandır. وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ “O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş.”³⁷³ Şeytanın süslü ve çekici göstermesi ise vesvese yoluyla insanı asıl gayesinden uzaklaştırması ve aldatmasıdır.³⁷⁴

Dünya nimetlerine karşı duyulan حُبُّ الشَّهَوَاتِ “nefsin bir şeyi şiddetle istemesi” demektir.³⁷⁵ İnsan, kendisine süslü gösterilen şeyleri şiddetli bir hırsla ister. Bununla da kalmayarak zamanla içindeki bu şiddetli arzuyu da sever. Ve sonunda durum öyle bir hal alır ki insan bu sevginin güzel ve faydalı olduğuna inanır. İşte bu içindeki sevginin/hırsın en üst seviyesidir.³⁷⁶ Ayetin devamında insanlar tarafından en fazla sevilen şeylere yer verilmiştir. Bunların Allah (c.c.) rızasına uygun olarak/gereğince kullanılmadıklarında insanı gaflete düşürüp aldatacağı konusuna dikkat çekilmiştir. Şiddetli iştahla dünyalıklara bağlanıp tek gayeleri onlara kavuşmak arzusu olanlar, bu dünyadan ayrılıp ahirete ulaştıkları zaman ellerindekiler yok olup gidecek, arzuyla sevdikleri/istedikleri şeyler Allah (c.c.) katında bir değer ifade etmeyecektir.³⁷⁷

Allah (c.c.) süslü ve çekici gösterilen dünyalık nimetleri yedi madde altında sıralamıştır. Bunlar: kadınlar, çocuklar, altın ve gümüşler, güzel atlar, hayvanlar ve son olarak ekin ve bitkilerdir. İlk olarak zikredilen kadın, en önemli imtihan sebeplerindendir. Çocuklar ise insan için şeref ve övünme vesilesidir. Diğer sayılan yiyecek, hayvan ve mal türünden geçimlikler ise insanın hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyacı olan şeylerdendir.³⁷⁸ Dünyanın geçici nimetleri sayıldıktan sonra ذَلِكَ مَتَاعٌ “İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir” buyrulmuştur. Burada geçici olduğu vurgulanarak asıl ve kalıcı olanlara dikkat çekilmektedir. Çünkü asıl gaye ahiret yurdunu kazanmaktır. “Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır” En güzel lezzetler ordadır.³⁷⁹

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Allah (c.c.), bu dünyayı bir sınama/imtihan yeri olarak yaratmış ve insanın fitratına dünyadaki nimetlere karşı muhabbet duygusu yerleştirmiştir. Bunun nedeni imtihanın tam olabilmesi içindir. Mümin, arzularıyla mücadele ederek kendini haramlardan korumakla gerçek olgunluğa erişir. Allah (c.c.), insanı nefsiyle mücadele edebilecek ve kendisi için en

³⁷³ el-Enfâl 8/48.

³⁷⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/9.

³⁷⁵ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/240.

³⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/210-211.

³⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/321-322.

³⁷⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'î'u't-tefsîr* (Demmam: Dar İbni'l Cevzi, 1427/2006), 1/216.

³⁷⁹ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 1/357.

iyi olanı seçebilecek kabiliyette yaratmıştır.³⁸⁰ Kâfirler ise aynı kabiliyette yaratılmalarına karşın, kalpleri dünyalık nimetlerin sevgisiyle dopdoludur. Bu nedenle dünyalıklardan başka bir şey düşünmezler/istemezler.³⁸¹ Ayet-i kerimede kâfirlerin halleri şu şekilde ifade edilmiştir: “İnananlarla alay ederek inkâra sapanlar dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah’tan korkanlar kıyamet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”³⁸² Onlara dünya hayatı süslü/çekici gösterilmiştir. Bu nedenle dünyada mallarını çoğaltmak ve onunla gururlanmak isterler. Çünkü onlar dünyaya ve onun zevklerine çok önem verirler.³⁸³ Dünya hayatının çekiliğine kapılan kâfirlere, dünya nimetlerini vesveseleriyle süslü gösteren şeytandır. Allah (c.c.) ise onlara bu dünyada mühlet verip kendi hallerine bırakmıştır.³⁸⁴ Onlar, dünya nimetlerine önem vermeyerek ahiret hayatı için çabalayan müminlerle alay ederler.³⁸⁵ Onlara göre dünya nimetlerini bırakıp ahiret nimetlerine rağbet etmek akılsızlıktan ibarettir. Kur’an-ı Kerim’de onların bu düşünceleri reddedilmiş, iman edip ahiret yurdu için çalışanlara orada çokça nimetler verileceği ifade edilmiştir.³⁸⁶

2.3. Oyun ve Eğlenceden İbarettir Oluşu

Kur’an-ı Kerim’de dünya hayatı, aldatıcı ve geçici olması nedeniyle *oyun ve eğlenceden ibaret* olarak izah edilmektedir.³⁸⁷ İlgili ayetlerde geçen *oyun/لعب* kelimesi *ağzının suyu akmak* manasına gelen *lüâb/لعاب* kelimesinden gelmektedir.³⁸⁸ Oyun ise çocukların yaptığı iş, yapıldıktan sonra yorgunluk bırakan faydasız iş olarak tanımlanmıştır.³⁸⁹ Dünya hayatı için kullanılan *eğlence/لهو* kelimesi insan için gerekli/önemli olan şeyi yapmasını engelleyen,³⁹⁰ kendisinden insanın zevk aldığı ardından sona erip biten şey³⁹¹ anlamlarına gelmektedir.

Dünya hayatından başka bir hayatın olmadığına inanan kâfirlerin bu görüşlerine ayetlerle cevap verilmiştir. İlgili ayetlerde dünya hayatının oyun ve

³⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/6.

³⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2/69.

³⁸² el-Bakara 2/212.

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 3/618-619.

³⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/420.

³⁸⁵ Kadı Beydâvî, *Envâru’t tenzil*, 1/266.

³⁸⁶ Sâbûnî, *Safvetü’t tefasir*, 1/134.

³⁸⁷ “...bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir...” (el-Ankebût 29/64).

³⁸⁸ İsfahânî, “لعب / Oyun”, 2/580.

³⁸⁹ Cürcânî, “لعب / Oyun”, 161.

³⁹⁰ İsfahânî, “لهو / Eğlence”, 2/586.

³⁹¹ Cürcânî, “لهو / Eğlence”, 163.

eğlenceden başka bir şey olmadığı vurgulanmıştır.³⁹² وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّالَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Muttaki olanlar için şüphesiz ki ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”³⁹³ Ayet-i kerimeye göre dünya hayatı, insanı asıl yapması gerekenlerden alıkoyan, oyun ve eğlencelerden oluşmaktadır.³⁹⁴ Ahireti ve ölümü düşünenler dünyalık işlerin faydasız/geçici olduğunu ve sonunun karanlık olduğunu akıllarından çıkarmazlar. Tek hayat, dünya hayatıdır diyenler ise ölümü ve bu hayatın sonucunu unutmak için boş işlerle kendilerini oyalamakta, çeşitli oyunlarla eğlenmektedirler.³⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının eğlence ve oyun yeri olarak ifade edilmesinin sebebi şu şekilde açıklanmıştır: (1) Oyun ve eğlence kısa sürelidir, çabuk sona erer. Bu yönüyle dünya hayatına benzer, dünya hayatı da geçicidir. (2) Oyun ve eğlence, pek çok açıdan sahibini istenilmeyen durumlara düşürür. Dünyalık lezzetler de böyledir. (3) İnsan, oyun ve eğlenceye arzu ve iştahı sebebiyle düşünmeden dalar. Akıllı insan, sonucunu düşündüğü için oyun ve eğlence onu aldatmaz. Bu yönüyle de dünya lezzetlerine benzer. (4) Ayrıca oyun ve eğlenmenin ardından sahibini bekleyen güzel bir sonucu da yoktur. Bu dünya hayatını oyalanarak geçirenleri de güzel bir sonucun beklemediği gibi.³⁹⁶ Diğer bir görüşe göre ise dünya hayatı insanın kendine verilen rolü kısa süreli olarak oynadığı bir yerdir. Örneğin dünyadayken padişah olan kişi aslında padişah değildir. Sadece kendine verilen padişahlık rolünü oynuyor, zamanı gelince o rolü bitecek. Eğer oynadığı oyuna kendini kaptırırsa ahirette eli boş kalacaktır. İşte bu nedenle dünya hayatı için oyun ve eğlence yeri denilmiştir.³⁹⁷

Kur'an-ı Kerim dünya hayatını, yağmur ve ekin örneği ile şu şekilde açıklanmıştır: اَعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرِيَهُ مُسْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ “Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâтта bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 9/218.

³⁹³ el-En'âm 6/32.

³⁹⁴ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzil*, 1/713.

³⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/412.

³⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/210-211.

³⁹⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 4/271.

sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Ahirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatici bir yararlanmadan başka bir şey değildir.”³⁹⁸ Ayette çeşitli dünya lezzetleri ile oyalanıp, dünyayı ahirete tercih edenlerin hâli anlatılmaktadır.³⁹⁹ Dünya hayatı, ahiret hayatını kazanmak için bir vesile yapılmadığı sürece önemsizdir. Önemsiz olan işler şu şekilde sıralanmıştır: oyun, eğlence, süslenme, övünme ve çokluk yarışına girme vb.⁴⁰⁰

Dünya hayatı ayette zikredilen boş işlerle oyalanılması sebebiyle yağmurun yeşerttiği bitkilere benzetilmiştir. Bu bitkiler, görenlerin beğenisini kazanacak şekilde büyüüp güzelleşir. Sonra birden bire kuruyup sararmaya başlar ve sonunda çer çöp haline gelir.⁴⁰¹ Dünya hayatı da böyledir, aldatici bir zevk verir. Sonucu ise acı bir azaptır. Ahiret hayatı için çalışmaktan alıkoyması sebebiyle böyle denilmiştir.⁴⁰² Dünya hayatı için çalışmak, bir aldanıştır. Kâfirler için dünya hayatı bir aldanma aracıdır. Müminler ise dünya hayatını ahireti kazanmak için vesile edinirler. İlgili ayet dünyaya aldanış konusunda Müminler için de bir uyarı niteliğindedir. Ayrıca ahiret için çalışmayı arttırmaya teşvik vardır.⁴⁰³

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere *dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret oluşu* insanın ahiret hayatını unutarak sadece dünya hayatı için çalışması, onunla mutlu olup oyalanmasıdır. Verilen açıklamalardan dünya hayatının bütünüyle faydasız ve boş olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir. Nasıl ki çocukluk çağında oynanan oyunlar, yetişkinlik dönemleri için büyük önem taşımaktadır ve çocuk için gereklidir. Aynen bunun gibi dünya hayatı da ahiret hayatı için çok önemli ve gereklidir. Çünkü ahiret hayatı yalnızca bu dünya hayatı ile kazanılır.⁴⁰⁴

2.4. Şeytanın Tuzakları

Şeytan/شیطان kelimesinin kökü olarak iki farklı kelime gösterilmektedir. Bunlardan biri “uzaklaşmak” manasına gelen شطن (şatn), diğeri ise “öfkesinden yanmak” manasına gelen شيط (şeyt) köküdür.⁴⁰⁵ Bu kelime İbranice “düşman, şeytan” anlamına gelen şāṭān (שָׂטָן) kelimesinden alınmıştır. Bu kelime İbranice ştn “savaşma,

³⁹⁸ el-Hadîd 57/20.

³⁹⁹ Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 4/166.

⁴⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/49-50.

⁴⁰¹ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzil*, 4/359-360.

⁴⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/433.

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 20/262.

⁴⁰⁴ Özcan Taşçı, “İnsanı Ahirete Hazırlayan Dünya Hayatının İki Önemli Enstrümanı: Oyun (La'ib) ve Eğlence (Lehv)”, *Hikmet Yurdu* 3/5 (2010), 41-48.

⁴⁰⁵ İsfahanî, “شطن ş-t-n”, 1/344.

düşman olma” kökünden türetilmiştir.⁴⁰⁶ Sözlükte “Allah’ın emirlerine uymayarak isyan ettiği için Allah’ın (c.c.) huzurdan kovulan, rahmetten uzaklaştırılan asi varlık,⁴⁰⁷ kurnaz, iblis,⁴⁰⁸ anlamlarına gelmekle beraber insanı doğru yoldan saptırmak için ona Mûsâllat olan ve sürekli kötülüğe ve isyana teşvik eden kötü varlık”⁴⁰⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda şeytan kelimesi, kendi cinsinin dışına çıkmış, kötülük ve azgınlıkta ileri giden, kötü ve inatçı manasında bir cins ismidir. İnsanlar, hayvanlar ve görünmeyen varlıklardan kötü olanlarına denilir. Kur’an-ı Kerim’de insan ve cin şeytanlardan bahsedilmiştir.⁴¹⁰ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ ⁴¹¹ “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.” İfadesiyle insan ve cin şeytanların varlığından haberdar olmaktadır. Elmalılı’ya göre insan şeytanlarda, cin şeytanların etkileri görülmektedir, onlar cin şeytanlardan öğrendikleri işleri/kötülükleri sergilerler. İnsan görünen bir varlık olmasına karşın kötülükleri yani şeytanlıkları görünmez, yaptıkları ile belli olur. Yani şeytan ismi görülmeyen varlıklara ve kötü kuvvetlere denilmiştir.⁴¹²

Kur’an-ı Kerim’de seksen sekiz yerde şeytan kelimesi geçmektedir. Bunlardan on birinde *iblis*/إبليس kelimesi kullanılmıştır.⁴¹³ Bu kelime *iblâs*/إبلاس kelimesinden türetilmiş olup “hayırdan ümidini kesmiş, taşlanmış,⁴¹⁴ hilekâr, kötü kimse,⁴¹⁵ şaşkınlık ve ümitsizlik sebebiyle söyleyecek bir şeyi olmayan”⁴¹⁶ vb. anlamlarına gelmektedir. Bu kelime bazı ayetlerde de bu manada kullanılmaktadır: “*En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir.*”⁴¹⁷ Bazı kaynaklara göre bu kelime Eski Yunanca “şeytan, iftiracı” anlamına gelen *diabolos* kelimesinden Arapça’ya geçmiştir.⁴¹⁸ İblis’in diğer bir ismi olan *Azâzil* isminin ise isyan etmeden önceki ismi

⁴⁰⁶ Etimoloji – Türkçe Etimoloji Sözlüğü, “Şeytan” (Erişim 2 Haziran 2022).

⁴⁰⁷ Kubbealtı Lugati, “Şeytan”.

⁴⁰⁸ Sami, “şeytan”, 622.

⁴⁰⁹ Kubbealtı Lugati, “Şeytan”.

⁴¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/214.

⁴¹¹ el-En‘âm 6/112.

⁴¹² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/364;214-215.

⁴¹³ İlyas Çelebi, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/99-101.

⁴¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/274.

⁴¹⁵ Kubbealtı Lugati, “İblis”.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, “بلس b-l-s”, 6/29-30.

⁴¹⁷ el-Mü‘minûn 23/77.

⁴¹⁸ Etimoloji – Türkçe Etimoloji Sözlüğü, “İblis”.

olduğu söylenilmiştir.⁴¹⁹ Bu kelime Kur'an'da ve hadis kaynaklarında geçmemektedir. Diğer semavi dinlerin kaynaklarında ise İblis'in bu ismi "azael, azazel, hazazel" şeklinde geçmektedir.⁴²⁰ Bunlardan farklı olarak Arapça şeytan manasında "ifrit, cân, tağut" gibi kelimeler de kullanılmıştır. Ayrıca "mârid" (ayak direyen, inatçı) ve "garur" (çok aldatan) kelimeleri ile de nitelendirilmiştir.⁴²¹

Şeytanın mahiyetiyle ilgili olarak onun görünmeyen varlıklardan biri olan cinlerden olduğu söylenilmiştir.⁴²² *كَانَ مِنَ الْجِنَّ* "cinlerdendi."⁴²³ Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre cinler ateşten yaratılmış varlıklardır. *"Cinleri de yalın ateşten yarattı."*⁴²⁴ Mücâhid'e göre *مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ* ifadesinde geçen bu ateş, "yeşil ve sarının karışımı renkleri çıkaran bir alev",⁴²⁵ İbn-i Abbas'a (r.a.) göre ise "dumansız saf alev"⁴²⁶ anlamlarına gelmektedir. Şeytan, *خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ* "beni ateşten yarattın"⁴²⁷ diyerek ateşten yaratıldığını ifade etmiş ve bu nedenle topraktan yaratılardan daha üstün olduğunu iddia etmiştir.⁴²⁸ Bu iddiasında ısrar edip bencillik yaparak insana karşı boyun eğmeyi reddetmiştir. Bu itirazla beraber onun bu kibri kendisini yaratıcıya karşı asi bir varlık olmasına neden olmuştur.

Allah (c.c.), ilk insan olarak Âdem'i (a.s.) yaratmasının ardından meleklerle *"Âdem'e secde edin"* emrine ilişkin dokuz ayette şeytan için *iblis* kelimesi kullanılmıştır.⁴²⁹ Âdemoğluna düşmanlığını ve onları aldatmak için yaptığı hile ve tuzakları beyan eden ayetlerde ise *şeytan* kelimesine yer verilmektedir.⁴³⁰ Melekler, Allah'tan (c.c.) aldıkları emir üzerine Âdem'e (a.s.) secde etti/selamladı, *إِلَّا إِبْلِيسَ* "ancak İblis etmedi". Âdem'e (a.s.) saygı gösterip emri yerine getirmesine kibri engel oldu.⁴³¹ Burada secde etmelerinden maksat ibadet değil, ona öğretilen bilgidir dolayısıyla ona saygı göstermek, onu selamlamak⁴³² ve Allah'ın (c.c.) *"secde edin"* emrine itaat

⁴¹⁹ İbn Manzûr, "b-l-s ", 6/29; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), "b-l-s ", 3/2572.

⁴²⁰ Salih Tuğ, "Azâzîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/311-312.

⁴²¹ Celebi, "Şeytan", 39/99-101.

⁴²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/592.

⁴²³ el-Kehf 18/50.

⁴²⁴ er-Rahmân 55/15.

⁴²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 22/194-196.

⁴²⁶ Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 26/248.

⁴²⁷ el-A'râf 7/12.

⁴²⁸ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 2/15-16.

⁴²⁹ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/31-32; el-İsrâ 17/561; el-Kehf 18/5; Tâhâ 20/116; Sâd 38/74-75.

⁴³⁰ Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* "iblis", 1/65-67.

⁴³¹ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 1/117-118.

⁴³² Kurtubî, *el-Câmi li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 18/238.

etmektir.⁴³³ Emre karşı çıkmasının sebebi olarak ise Âdem'in (a.s.) çamurdan yaratılıp kendisinin ateşten yaratılmasını gerekçe göstermiştir.⁴³⁴ “*Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın*”⁴³⁵ sözleriyle Âdem'den (a.s.) şeref bakımından daha üstün olduğunu ifade etmiş⁴³⁶ ve kendisinden aşağı olan birisine secde etmekten kaçınmıştır.⁴³⁷ Meleklerin Âdem'e (a.s.) boyun eğmesi, ona ve onun neslinden gelecek olanların faydasına olacak şeyleri yapmakla görevlendirilmeleri ve onların bu ilahî emri kabul etmesidir. İblis ise bu emri kabul etmeyerek onları kötülüğe ve zarara uğratma yoluna girmiştir.⁴³⁸

Şeytan kibrinden dolayı isyanda diretince Allah (c.c.) “*O halde çık oradan! Sen artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın*”⁴³⁹ dedi. Bu şekilde rahmetten uzaklaştırılan şeytana âdemoğluna çeşitli hileler ile vesvese vererek yanlış olanı doğru olarak gösterip insanları hak olandan saptırmaya izin verilmiştir. İnsan, fitratı gereği hem iyiliğe hem kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. Nitekim Allah'ın (c.c.) ikazlarına karşın Hz. Âdem ile Havva, şeytanın aldatıcı sözlerine kanıp kendileri için yasaklanan ağacın meyvesinden yemiş ve bunun sonucu olarak cennetten çıkarılmışlardır. Kıyamete kadar sürecek olan insanın dünya hayatı da bu şekilde başlamıştır. Bu dünyada, hayatın devamı ve düzeni için Allah'ın (c.c.) adaletiyle belirlediği bazı kanunlar (sünnetullah) vardır. Doğru olandan sapıp kötülüğü tercih edenler Allah (c.c.) tarafından cezalandırılacaktır. Melekler tamamıyla iyiliği temsil ederken, bunun tam zıddı olarak şeytan, tamamıyla kötülüğü temsil etmektedir. Hem iyiye hem kötülüğe meyledebilen ancak aklı, güzel fitratı ve iradesiyle doğru yola erişebilen insan, bu özelliği ile meleklerden üstün tutulmuştur.⁴⁴⁰ Bununla beraber Kur'an'da aklı ve iradesi olduğu halde doğru yoldan sapan insanlar, şuursuz varlıklardan daha aşağı olarak görülmektedir.⁴⁴¹

⁴³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîlî âyi'l-Kur'ân*, 1/535.

⁴³⁴ “*Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.*” (Sâd 38/74).

⁴³⁵ Sâd 38/74.

⁴³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 26/232

⁴³⁷ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/165.

⁴³⁸ İsfahanî, “سجـ s-c-d”, 1/295-296.

⁴³⁹ Sâd 38/77-78.

⁴⁴⁰ Çelebi, “Şeytan”, 39/99-101.

⁴⁴¹ “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*” (el-A'râf 7/179).

Kur'an'da iblis ve şeytan sözcüklerinin kullanıldığı yerler haricinde pek çok ayette insanın hayır ile şer arasındaki mücadelesine yer verilirken şeytanın aldatmalarına ve hilelerine karşı dikkatli olunması konusuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca şeytanın önceki dönemlerde yaşayan insanlara karşı verdiği zararlara da temas edilmektedir.⁴⁴² Anlaşılacağı üzere Hz. Âdem (a.s.) ve onun neslinden gelenlere karşı şeytanın düşmanlığı ilk insan Hz. Âdem'in (a.s.) yaratıldığı günden itibaren vardır.⁴⁴³ Kur'an-ı Kerim, dünya hayatının aldatıcı oluşunu beyan edip bu konuda dikkatli olunması gerektiği vurgulanmıştır. Mal, servet, makam ve mevki ile beraber şeytana karşı da korunmanın gerekliliği belirtilmiştir.⁴⁴⁴ “*Ey insanlar! Allah'ın vadi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmassın!*”⁴⁴⁵ Ayette geçen *garûr/غُرُورٌ* kelimesi mübalağa kipi ile gelmiş olup şeytanı nitelemektedir. Bunun nedeni şeytanın aldatmasının hiçbir sınırı olmaması ve çok aldatıcı olmasındandır.⁴⁴⁶ Ayette dünyaya aldanma sebebi olarak nefsin arzularının peşinden gitme ve şeytanın aldatmalarına dikkat çekilmiştir.⁴⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'de şeytan ile ilgili bilgiler bu şekilde gelmektedir. Konuyla ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes'e baktığımızda ise şeytana çoğu zaman olumsuz özellikler yüklendiği ve bazen de kötülüğün kaynağı olarak nitelendirildiğini görmekteyiz.⁴⁴⁸ Eski Ahit'te şeytanın, meleklerden olduğu ve mevki olarak melekler arasında en yüksek makamda yer aldığı belirtilmektedir.⁴⁴⁹ Ayrıca şeytanın insanları sınamak için Tanrı tarafından bir araç olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu yönüyle de insanın düşmanı olarak görülmektedir.⁴⁵⁰ Yeni Ahit'te ise şeytan kelimesi otuz beş yerde geçerken, *diabolos* kelimesi ise otuz iki yerde geçmektedir.⁴⁵¹ Şeytan, İsa'nın

⁴⁴² Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “iblis”, 1/65-67.

⁴⁴³ Ahmet Öz, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 34-38.

⁴⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 19/330.

⁴⁴⁵ Fâtır 35/5.

⁴⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/319.

⁴⁴⁷ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 2/715.

⁴⁴⁸ Salime Leyla Gürkan, “Şeytan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/101-103.

⁴⁴⁹ Hez.28:12-14.

⁴⁵⁰ Harun Işık, “Kitab-ı Mukaddes Ve Kur'an'a Göre Şeytan”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 35-74.

⁴⁵¹ David Noel Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary* (ABD: Doubleday, 1992), “Satan”, 5/988.

düşmanı, onun sınavıcısı,⁴⁵² insanları aldatan,⁴⁵³ doğru yoldan saptıran, düşman⁴⁵⁴ vb. şekillerde nitelendirilmiştir.

Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere şeytan, Kur'an'da ve diğer semavi kitaplarda insanoğlunun düşmanı ve onun kötülüğe karşı olan meylini harekete geçirmeye çalışan bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Şeytan, Hz. Âdem'in (a.s.) üstünlüğünü reddederek ilahi emre karşı çıkmış, sonucunda bulunduğu makamdan düşerek lanete uğramıştır. İşte tam da bu sebeple onun hedefi insanoğlunu doğru yoldan saptırmak olmuştur.⁴⁵⁵ Şeytanın insanın düşmanı olduğu ve ondan korunması gerektiği çoğu ayette ifade edilmiştir. *“Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. Çünkü o kendisine uyacaklara yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur.”*⁴⁵⁶ Burada şeytanın insanın gafletinden yararlandığı ve zayıf gördüğü yönlerini hedef aldığı belirtilmektedir.⁴⁵⁷

2.4.1. Fıtratı Bozma Çabası

Şeytan, âdemoğlunun zaafılarından yararlanarak onu kötülüğe meylettirme çabasına girer. İnsan, tabiatı itibarıyla temiz ve en güzel surette yaratılmıştır.⁴⁵⁸ Kendi yaratılışına uygun olarak hareket etmediğinde onu değiştirdiğinde yani kötülüğe meylettiğinde aşağıların en aşağısına yani insandan daha aşağı bir seviyeye düşeceği Kur'an'da belirtilmiştir.⁴⁵⁹ Konuyla ilgili olarak bir kutsi hadiste şöyle buyrulmaktadır: “O (cc) buyurdu ki: Bir kula verdiğim her mal helâldir. Ben kullarımın hepsini hanîf olarak (tertemiz bir fıtrat üzerine) yarattım. Ama şeytanlar onlara gelerek kendilerini bu dinlerinden alıp götürdüler. Benim kendilerine helâl kıldıklarımı, onlara yasakladılar...” (Müslim, “Cennet”, 63) İnsanın fıtratında hem iyiliğe hem kötülüğe karşı meyil vardır. Kötülüklerden sakınıp iyilik yolunu seçen insan, yaratılışına uygun hareket ederse olgunlaşır. Şeytan ise buna engel olmak için insanın bu güzel fıtratını değiştirmeye çabalar.⁴⁶⁰

⁴⁵² “İsa çölde kaldığı kırk gün boyunca Şeytan tarafından denendi.” Mar.1:13.

⁴⁵³ Luk.22:3;Yuh.6:70.

⁴⁵⁴ “Siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi doğaldır. Çünkü o yalancıdır ve yalanın babasıdır.” Yuh.8:44.

⁴⁵⁵ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 49-50.

⁴⁵⁶ Fâtır 35/6.

⁴⁵⁷ el-A'râf 7/16-17.

⁴⁵⁸ “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır” (et-Tîn 95/4).

⁴⁵⁹ “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik” (et-Tîn 95/5).

⁴⁶⁰ Özafşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 1/286.

Kur'an-ı Kerim'de şeytanın tuzaklarından biri olarak fitratı değiştirme çabası geçmektedir. *...Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler*"⁴⁶¹ sözleri ile şeytanın bu çabası ifade edilmektedir. "Fıtrat/فطر" kelimesi, فطر (fatr) kökünden gelmekte olup "yarılmak" anlamına gelmektedir.⁴⁶² Fıtrat kelimesi ise yaratılış, huy, mizaç gibi anlamlar taşımaktadır.⁴⁶³ Bu terim "insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini" ifade etmektedir.⁴⁶⁴ Fıtrat ile ilgili olarak ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: فَاقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."⁴⁶⁵ Allah (c.c.), insanları İslam dinini kabule ve onun gereklerini yapmaya yatkın olarak yaratmıştır.⁴⁶⁶ İnsanlar ise bunun farkında olmadıklarından kendi hırsları, nefislerinin arzuları ve şeytanın hileleri ile yaratılışlarına uygun olmayan yollara girerler.⁴⁶⁷

Şeytan, işte bu güzel fitratı değiştirmek için çeşitli yollara başvurur, vesvese vererek insanın iradesine etki etmeye çalışır. "Yine onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"⁴⁶⁸ ayette geçen değişimin yaratılış şeklini değiştirme ya da bazı özelliklerini değiştirme olabileceği söylenilmiştir.⁴⁶⁹ Müfessirler, yaratılışı değiştirmeden kastın şunlar olabileceği üzerinde durmuşlardır: kadının erkeğe, erkeğin kadına benzeyecek şekilde davranması, vücudun farklı bölgelerine dövme yaptırma, tüy aldırma, insanların ve hayvanların kısırlaştırılması vb.⁴⁷⁰

Yaratılışı değiştirmekle ilgili olarak diğer görüşe göre burada iki farklı anlam vardır. Bunlardan ilki yukarıda bahsedilen suret değişikliğidir. İkincisi ise خَلْقُ اللَّهِ Allah'ın (c.c.) yaratışını değiştirmek, O'nun dinini değiştirmektir. Ayetin bu manada olduğu düşünüldüğünde diğer verilen manaları da kapsadığını göreceğiz. Çünkü Allah'ın yarattığı şeyleri değiştirmek, onun dininin hükümlerini de değiştirmek

⁴⁶¹ en-Nisâ 4/119.

⁴⁶² İsfahanî, "فطر f-t-r", 2/494.

⁴⁶³ Kubbealtı Lugatı, "Fıtrat".

⁴⁶⁴ Hayatî Hökelekli, "Fıtrat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/47-48.

⁴⁶⁵ er-Rûm 30/30.

⁴⁶⁶ Kadı Beydâvî, Envâru't tenzîl, 3/494.

⁴⁶⁷ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 6/257-258.

⁴⁶⁸ en-Nisâ 4/119.

⁴⁶⁹ Bursevî, Rûhu'l-beyân, 2/288.

⁴⁷⁰ Kadı Beydâvî, Envâru't tenzîl, 1/561; Zemahşerî, el-Keşşâf, 2/150; Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'an, 4/42-43.

gibidir.⁴⁷¹ Yine aynı şekilde Allah'ın (c.c.) dinini değiştirmek, helali haram haramı ise helal saymaktır. Şeytanın saptırma yolları zikredildikten sonra ayetin devamında *“Allah'ı (c.c.) bırakıp da şeytani dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur”*⁴⁷² buyrulur. Şeytana uyanların hali belirtilmiştir. Şeytanın emirlerine kulak verenler, Allah'ın (c.c.) korumasından çıkmış böylece fitratlarının aksi davranışlar sergilemiş olduklarından şerefli olan makamları da kaybetmiş olurlar. Böylece onlar aşağıların en aşağısına düşerek ziyana uğramışlardır.⁴⁷³

Kısaca belirtmek gerekirse insan, temiz bir fitratla dünyaya gelmiştir. Şeytanın vesveseleri sonucu kötülüğe meylettikçe fitratının bu saf ve berrak halini kaybetmeye başlar. *“...Aslında onların işledikleri günahlar, kalplerini bütün bütün paslandırmıştır.”*⁴⁷⁴ Her kötü ve iyi amelin işlenmesi insanda bir süre sonra alışkanlık kazanmasına sebep olur. İnsanın tabiatı iyiliğe ve Allah'a (c.c.) itaate meyilli olduğu halde sürekli kötü amellerle meşgul olması bu tabiatını kaybettirir ve bunun sonucunda iyilik ile kötülüğü seçemez hale getirir. Bu durumda olanlar artık doğruyu yanlış olarak gördükleri gibi bu yanlışlarından memnun olmaya da başlarlar. Artık kötü amelleri onlara güzel görünmektedir.⁴⁷⁵

2.4.2. Kötü Amelleri Güzel Gösterme

Şeytanın bir diğer tuzağı ise insana yaptığı kötü amelleri güzel ve süslü göstermektir. Dünya hayatının süslü gösterilmesiyle ilgili olan konuda süslü gösterenin bazen de şeytan olduğuna değinilmişti. Konuyla ilgili ayetlerde aynı şekilde *süslü göstermek* manasına gelen *zeyn/زين* kelimesi kullanılmaktadır. Kötüyü olduğu gibi gösterirse kimseyi aldatamayacağından kötü olan işleri güzel göstererek insanı tuzağa düşürür. Şeytanın *“süslü göstereceğim”* dediği amellerin, günahlar olduğu söylenmiştir. Şeytan günahları süslü gösterip insana sevdirek onu cennetten uzaklaştırmaya çabalar. Tıpkı kendisi gibi insanoğlunun da sapması için her yolu dener.⁴⁷⁶

Şeytan, Âdem'i (a.s.) topraktan yaratıldığı için küçük görmesi sebebiyle Allah'a (c.c.) isyan edip secde emrini yerine getirmemiştir. Bunun sonucu olarak rahmetten

⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 7/502-503.

⁴⁷² en-Nisâ 4/119.

⁴⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/50.

⁴⁷⁴ el-Mutaffîfin 83/14.

⁴⁷⁵ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, 34-35.

⁴⁷⁶ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 2/531.

uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Allah'tan (c.c.) mühlet istemiş ve bu isteğine izin verilince insanları azdıracığına dair yemin etmiştir.⁴⁷⁷ “İblîs, “*Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.*”⁴⁷⁸ Şeytan burada cennette iken Âdem’e (a.s.) yasak olan ağacı nasıl süslü gösterdiyse yeryüzünde de âdemoğullarına dünya hayatını süsleyip cazip göstereceğini belirtmiştir. Vesvese vererek insanı dünya ile yetinip mutlu olmaya teşvik edecek ve bunun sonucu olarak insan, dünya hayatını ahiret hayatına tercih edecek ve tıpkı şeytan gibi rahmetten uzaklaşacaktır.⁴⁷⁹

Şeytan, günahları süslü gösterdiği gibi küfrü ve Allah (c.c.)’un gönderdiği elçileri yalanlamayı da süslü göstermiştir.⁴⁸⁰ تَاللّٰهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ “Allah’a ant olsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik; fakat şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Bugün de şeytan öylelerinin velisidir. Onlar için dehşetli bir azap vardır.”⁴⁸¹ Şeytan, kâfirlere yakın durup onları aldatarak kötü amellerini onlara güzel gösterdi. Bu nedenle hakikati anlayıp iman etmediler.⁴⁸² Konuyla ilgili olarak bir diğer ayette Sebe halkının Allah (c.c.)’u bırakıp güneşe secde ettikleri ve زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ “Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş”⁴⁸³ olduğu bildirilmektedir. Küfür ve isyanlarını, şeytan onlara güzel göstermiş ve bu nedenle onlar doğru yoldan uzaklaşmışlardı.⁴⁸⁴ Yine bir diğer ayette “Hiç olmazsa kendilerine tarafımızdan bir sıkıntı geldiğinde içten bir niyazda bulunsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi.”⁴⁸⁵ Onlara bir sıkıntı isabet etse de yanlış yolda olduklarını kabul etmez, Rablerine günahlarından dolayı tövbe etmezler. Çünkü şeytan, onların yapmakta olduklarını onlara güzel gösterir. Onlar inatları ve kalplerinin katılaştığı olması sebebiyle Allah’a (c.c.) yönelmezler.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/211.

⁴⁷⁸ el-Hicr 15/39-40.

⁴⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/405-406.

⁴⁸⁰ Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 2/402.

⁴⁸¹ en-Nahl 16/63.

⁴⁸² Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 2/219-220.

⁴⁸³ en-Neml 27/24.

⁴⁸⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 6/339-340.

⁴⁸⁵ el-En’âm 6/43.

⁴⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/346.

Şeytan, nimet verilenler kişileri de güzel amelleri sayesinde bu nimetlere sahip oldukları konusunda aldatır.⁴⁸⁷ Kişi verilen nimetler sayesinde gurura kapılarak kendini üstün hissetmeye başlar. Elindeki bu nimetlerin hiçbir zaman yok olmayacağını düşünür. Kur'an-ı Kerim'de bağ sahibi örneği ile bu aldanişa değinilmiştir.⁴⁸⁸ “Böyle bir bôbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.”⁴⁸⁹ Bağ sahibi, bilgisizliği ve kendisine dünyada iken verilen mühletten dolayı ölümü de uzak görmektedir. Rabbine döndürülecek olsa bile burada birçok nimete sahip olduğu gibi orada da en güzelinin kendisine verileceğini düşünür. Çünkü o verilen nimetlerin güzel amelleri sebebiyle verildiği zannetmekte ve gurura kapılmaktadır.⁴⁹⁰

Kısaca belirtmek gerekirse şeytan, fitrat üzere olan âdemoğlunun bu güzel yaratılışını değiştirip boş kuruntular ile dünyaya bağlamaya çalışır. Dünya hayatının lezzetlerini güzel gösterir, sadece onunla tatmin olmalarını sağlar. Böylece insan, dünya hayatıyla öyle meşgul olur ki ahireti düşünecek zaman bulamaz. Şeytan bu şekilde dünya ile oyalanıp Allah'tan (c.c.) uzaklaşmayı onlara güzel gösterip sevdirdiğinden hakikati bulamazlar. “Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (Şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) sadece, âhirete inanana ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabbin her şeyi görüp gözetir.”⁴⁹¹ Şeytan, insanı doğru yoldan saptırıp kandırma işini verdiği vesveseler ile yapar. Vesvese vermekten başka bir gücü yoktur.

2.4.3. Vesvese Verme

Vesvese/وسوسة kelimesi “kararsızlık, kuşku,⁴⁹² kötü düşünceler,⁴⁹³ birinin gizlice ve tekrarlayarak konuşması,⁴⁹⁴ faydası olmayan, boş ve huzursuzluk verici şeylerin kalbe gelmesi, şüphe, kuruntu, vehim”⁴⁹⁵ vb. anlamlara gelmektedir. *Vesvas* kelimesi

⁴⁸⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *İnsanın Aldanişı*, çev. Mehmet Akıncı (İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2016), 42.

⁴⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/127.

⁴⁸⁹ el-Kehf 18/35-36.

⁴⁹⁰ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/301.

⁴⁹¹ Sebe' 34/21.

⁴⁹² *Etimoloji – Türkçe Etimoloji Sözlüğü*, “Vesvese”.

⁴⁹³ İsfahanî, “وسوسة Vesvese”, 2/677.

⁴⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/431; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/559.

⁴⁹⁵ *Kubbealtı Lugati*, “Vesvese”.

ise aynı kökten gelmekte olup “kişinin kalbine gelen ve ona zarar veren kötü düşünce, telkin” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bu kelime şeytan için kullanılmakta olup şeytanın kalbe attığı saptırıcı dürtüye de *vesvas* denilmiştir.⁴⁹⁶ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ “o *sinsi vesvesecinin şerrinden*.”⁴⁹⁷ Ayet mealinde *sinsi* olarak çevrilen *hannâs*/خَنَّاس kelimesi ise sıfat olup “Allah’ın (c.c.) ismi zikredilince büzülüp geri çekilen şeytan” manasındadır.⁴⁹⁸ Kur’an-ı Kerim’de beş ayette vesvese kelimesi geçmektedir. Bu ayetlerin birinde nefsin⁴⁹⁹, diğerlerinde de şeytanın insan üzerindeki saptırıcı telkinlerine⁵⁰⁰ temas edilmektedir. Yukarıda değindiğimiz Nâs suresi dördüncü ayette ise doğru yoldan saptırıp şerre yönelmesi için insana sürekli vesvese vermesi sebebiyle şeytandan *vesvas* diye bahsedilmiştir. Yine şeytanın, Âdem (a.s.) ile eşine vesvese vererek yasaklanan meyveden yemelerine sebebiyet verdiği el-A‘râf ve Tâhâ surelerinde⁵⁰¹ geçmektedir.⁵⁰²

Vesvese kelimesine yakın anlamda kullanılan *nezeğâ*/نَزَع sözcüğü, Kur’an’da dört yerde⁵⁰³ geçmekte olup bunların tamamı şeytan kelimesi ile birlikte kullanılmış bulunmaktadır.⁵⁰⁴ Bu kelime bir işi bozmak için harekete geçme eylemini ifade etmek için kullanılır.⁵⁰⁵ “Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah’a sığın! Allah her şeyi iştir, her şeyi bilir.”⁵⁰⁶ Ayette geçen şeytanın fitlemesinden kastın, verdiği vesveseler olduğu söylenmiştir. Şeytan verdiği vesvese ile insana şerri güzel göstererek onu günah işlemeye teşvik eder.⁵⁰⁷ Yûsuf suresinde ise şeytanın kardeşlerin arasını bozduğu ifade edilmiştir.⁵⁰⁸ Diğer ayette şeytanın hedefi olmamak için Allah (c.c.) kullarına tavsiyede bulunmuştur: “Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler; yoksa şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır.”⁵⁰⁹ İnsanların birbirleriyle konuşurken en güzel şekilde yumuşak bir dille

⁴⁹⁶ Muhammed Murtazâ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1385/1965), “v-s-v”, 17/11-13.

⁴⁹⁷ en-Nâs 114/4.

⁴⁹⁸ İsfahanî, “خَنَّاس H-n-s”, 1/ 212.

⁴⁹⁹ “...nefsinin ona neler fısıldadığını...” (Kâf 50/16).

⁵⁰⁰ el-A‘râf 7/20; Tâhâ 20/120; en-Nâs 114/5.

⁵⁰¹ “...onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı...” (el-A‘râf 7/20); “...şeytan ona vesvese verip...” (Tâhâ 20/120).

⁵⁰² Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “vesvese”, 2/1306.

⁵⁰³ el-A‘râf 7/200; Yûsuf 12/100; el-İsrâ 17/53; Fussilet 41/36.

⁵⁰⁴ Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “nezeğâ”, 2/1210.

⁵⁰⁵ İsfahanî, “نَزَع n-z-ğ”, 2/631.

⁵⁰⁶ el-A‘râf 7/200; Fussilet 41/36.

⁵⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/102.

⁵⁰⁸ “... Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra...” (Yûsuf 12/100).

⁵⁰⁹ el-İsrâ 17/53.

konuşmaları emredilmiştir. Bunun sebebi şeytanın fırsat bularak insanların arasını bozmaya çalışmasıdır.⁵¹⁰

Vesveseye yakın olarak kullanılan diğeri bir kelime olan *hems*/هَمْس “gizli ses, fısıltı”⁵¹¹ manasına gelmektedir.⁵¹² Ayrıca “insanın isteğı dışında aklına veya kalbine gelen duygu ve dışunceler” manasına gelen *havatır*/الخَوَاطِر, insanın kalbine gelen ses⁵¹³ anlamında *hâcis*/هَاجِس kelimeleri de vesveseye yakın olarak kullanılan kelimelerdendir.⁵¹⁴ Psikolojide ise vesvese kavramına yakın olarak obsesyon (obsession) terimi kullanılmaktadır. Bu kelime Fransızca kökenli olup “cinler ve şeytanlar tarafından kuşatılmış olma hali” olarak tanımlanmıştır.⁵¹⁵ Psikolojide ise kişinin zihnine istemsiz olarak gelen ve istemediğı halde kişiyi etkisi altına alarak dışünmek zorunda bırakan takıntılı dışüncelere denilmiştir.⁵¹⁶

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere vesvese, insana şerri, doğı yoldan sapmayı ve günahları güzel gösterecek şekilde insanı etkisi altına alan telkinlere denilmiştir. şeytan, tüm çaba ve gayretiyle insanı doğı yoldan saptırmaya çalışmaktadır.⁵¹⁷ Bu amacını gerçekleştirmek için şeytanın insanın kalbine atacağı vesveseden daha etkili bir hilesi yoktur.⁵¹⁸ Kur’an’da şeytanın insan üzerindeki etkisi şu şekilde ifade edilmiştir: “*Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabbin her şeyi görüp gözetir.*”⁵¹⁹ şeytanın vesvesesiyle aldananların, aldanma sebepleri şeytanın gücünden değı, aldanan kişilerin iman konusunda şüpheye düşmüş olmalarındandır. Allah’ın (c.c.), şeytana vesvese verme imkânı vererek insanı aldatmasına fırsat tanınması da bu sebepledir.⁵²⁰

Vesveseye aldanan kişilerde şüphe bulunduğı aynı ayet-i kerimede beyan edilmiştir. “*ahirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir.*” Kur’an’da şüphe, şekk/رَيْب ve rayb/رَيْب kelimeleri ile ifade edilmektedir. şekk, yakın kelimesinin

⁵¹⁰ Nesefî, *Medâriku ’t-tenzîl*, 2/261.

⁵¹¹ İsfahanî, “هَمْس h-m-s”, 2/710.

⁵¹² “*Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.*” (Tâhâ 20/108).

⁵¹³ *Kubbealtı Lugatı*, “hâcis”.

⁵¹⁴ Mustafa ağırcı, “Vesvese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/70-72.

⁵¹⁵ *Etimoloji – Türkçe Etimoloji Sözlüğü*, “Obsesyon”.

⁵¹⁶ Ahmet Koyuncu, *Takıntı, Kuruntu, Vesvese* (İstanbul: Roza Yayınevi, 2017), 11.

⁵¹⁷ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 128.

⁵¹⁸ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 11/50-51.

⁵¹⁹ Sebe’ 34/21.

⁵²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/361-362; Taberî, *Câmiu ’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 19/271.

zıt anlamlısı olup iki zıt şeyin arasında tercihin mümkün olmadığı, tereddüt haline denilmiştir.⁵²¹ Bu sözcük Kur'an'da on beş yerde geçmekte olup iman ile ilgili konulardaki tereddüt ve şüpheleri ifade etmektedir.⁵²² Rayb kelimesi ise zan anlamına gelmektedir.⁵²³ Bu kelime Kur'an'da “lâ raybe/لَا رَيْبَ” ifadesiyle zan ve şüpheye yer olmayan kesin bilgi anlamında kullanılmaktadır.⁵²⁴

Müminler, Kur'an'da şüpheye düşmeyen kişiler olarak tanımlanmıştır. “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”⁵²⁵ Şüpheye düşenlerin ise inkârcılar olduğu ve kalplerindeki bu hastalık sebebiyle şüpheye düştükleri ifade edilmiştir. “Biz, cehennemın görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi" desinler. İşte böyle. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır.”⁵²⁶ İnsanın kalbinde bulunan şüphe, onun mutluluğuna engel olan psikolojik ve ahlaki bir hastalık olarak görülmektedir. En önce kalpten şüphenin kaldırılması gerektiği Kur'an'da⁵²⁷ vurgulanmıştır.⁵²⁸ Peygamber (s.a.v.) de şüphenin insan üzerindeki etkisine dikkat çekerek şüpheden uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁵²⁹ Çünkü şeytan, insandaki şüpheyi hedef alarak onu hak yoldan saptırmak için tuzak kurmaya çalışmaktadır.

İnsan kalbi kaleye benzer ve şeytan o kalbe girmeye çalışır. Şeytan, apaçık bir düşman olduğundan açık kapıları ya da boşlukları fırsat bilmektedir. Kalbi vesveselerden korumak için şeytanın kalbe giriş yollarını bilmek gerekmektedir.⁵³⁰

⁵²¹ Cürcânî, “ك-ك-ك”, 110-111.

⁵²² Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/263-265.

⁵²³ İsfahanî, “رَيْبَ rayb”, 2/710.

⁵²⁴ “Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden dönmez.” (Âl-i İmrân 3/9).

⁵²⁵ el-Hucurât 49/15.

⁵²⁶ el-Müddessir 74/31.

⁵²⁷ “İşte kitap; onda asla şüphe yoktur.” (el-Bakara 2/2).

⁵²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/159.

⁵²⁹ “Seni şüphelendiren [rahatsız eden] şeyi bırak, şüphelendirmeyene yönel. Zira kuşkusuz şek huzursuzluk, doğruluk ise mutmainliktir.” (Tirmizî, “Sıfatul-kıyâme”, 60)

⁵³⁰ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/71.

Kur'an'da şeytanın dört taraftan insanı kuşattığı ve ona tuzaklar kurduğu ifade edilmiştir. *“Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın.”*⁵³¹ Ayette insanın gidebileceği dört yön geçmektedir. Bunun manası şöyledir: *“önlerinden ve arkalarından geleceğim”* sözü dünya ve ahiret konusunda insanlara tuzaklar kurup onları aldatmasıdır. Sağ ve soldan yaklaşması ise sağ taraftan yaklaşıp iyilikten alıkoyması ve soldan yaklaşarak kötülüğe teşvik etmesidir.⁵³²

Şeytanın vesvese ile insanı kötülüğe sevk etmesi gibi melekler de insanı iyiliğe sevk etmek için kalbine ilhamlar verir. Buna göre vesvesenin zıddı ilham olduğu gibi şeytanın zıddı da melektir. Kalplerini ve akıllarını dünyaya açanlar yani onunla meşgul olanlar şeytanın vesveselerinin hedefi haline gelmektedirler. Allah'ı (c.c.) zikreden onunla meşgul olan kalpler ise meleğin ilhamlarına açık haldedir. Buradan anlaşılacağı üzere kalp, Allah'ın (c.c.) rızası için çabalarsa şeytanın vesveselerinden korunacağı gibi kalbinde meleğin ilhamları yer bulacaktır. İnsan, bedensel hazlarının ardına düşerse şeytan da bunu fırsat bilerek vesveseleri ile dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettirecek ve bunu nefislerine güzel gösterecektir.⁵³³

Kısaca belirtmek gerekirse şeytan, insanı vesvese yoluyla harekete geçirip onun davranışlarına etki edebilmektedir. Peygamberimiz (s.a.v.) şeytanın tıpkı damarlarındaki kan gibi insanın içinde dolaştığını yani ona çok yakın durduğunu beyan etmiştir.⁵³⁴ Şeytan bu yakınlık sebebiyle iyilik yapacağı zaman ona vesvese vererek iyilik yapmaktan uzaklaştırır, kötülüğe meylettirdiği zaman ona bu kötü fiilleri güzel göstererek onu yapması konusunda teşvik eder. Kur'an'da şeytanın kalbinde şüphe bulunanlara, müşriklere ve şeytanın vesveselerine kulak verenlere etki edebildiği vurgulanmıştır. *“Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine velî edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir.”*⁵³⁵ Allah'a (c.c.)

⁵³¹ el-A'râf 7/16-17.

⁵³² ibn Kayyım Cevziyye, *Şeytanın Tuzakları ve Kurtulma Yolları*, çev. Mustafa Özenli (İstanbul: Neda Yayınları, 2019), 142-143.

⁵³³ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/59-61.

⁵³⁴ Buhârî, “İ'tikat”, 11.

⁵³⁵ en-Nahl 16/99-100.

güvenip inananlara şeytan vesvese vererek etki etmeye çalışsa da onlar üzerinden hiçbir hâkimiyetinin olmadığı beyan edilmiştir.⁵³⁶

⁵³⁶ Celal Kırca, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Basım, 1989), 279-283.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA HAYATINA ALDANMA SEBEPLERİ VE KORUNMA YOLLARI

3.1. Aldanma Sebepleri

3.1.1. Cehalet

Cehalet/جهالت kelimesi, bilgisizlik, habersiz olma,⁵³⁷ bir şeyin olduğu durumdan farklı olduğuna inanma⁵³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Cehaletle ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden bazılarına göre cehaletin üç çeşidi vardır: İlki insanın bilgisiz olmasıdır yani cahil olmasıdır ki asıl manası budur. Diğeri ise kişinin bir şey hakkında olduğundan farklı bir düşüncede olması yani yanlış şekilde inanmasıdır. Son olarak bir şeye olması gerektiğinden farklı davranmak yani hak ettiği gibi davranmamak da cehaletin bir çeşididir.⁵³⁹ İlimin zıddı olan cehalet kelimesi Kur'an'da, vahyin haber verdiği hakikatlerden habersiz olmayı, onlara inanmamayı ve bu hakikatlere uygun amellerde bulunmamayı ifade eder.⁵⁴⁰ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de alay etmenin de bir cahillik olduğu zikredilmiştir.⁵⁴¹ “*Sen bizimle alay mı ediyorsun? dediklerinde ise Mûsâ: ‘Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım’ demişti.*”⁵⁴² Mûsâ'nın (a.s.) bu şekilde cevap vermesi doğruyu bulmak için soru soran biriyle alay etmenin yani ona istediği cevabı vermemenin de cehalet olmasındandır. Ayrıca insanın cahillerden olmaktan kaçınması gerektiğine işaret vardır.⁵⁴³

Cehalet ile ilgili ayetlere baktığımızda, cehaletin uzak durulması gereken ve yerilen bir tutum olduğunu görmekteyiz. “*Öyleyse sakın cahillerden olma*”;⁵⁴⁴ “*Ben, sana cahillerden olmamanı öğütlerim.*”⁵⁴⁵ Cehaletin karşıtı olan ilim yani bilmek, bilgili olmak ise övülen bir tutumdur. Çünkü insan bilgi sayesinde ve Yaradan'ını tanımasıyla O'na olan (c.c.) saygısı artacak ve yine bu bilgi sayesinde peygamberlerin getirdiklerinden yararlanabilecektir. إِنَّمَا يَخْشَى

⁵³⁷ *Kubbealtı Lugatı*, “Cehâlet”.

⁵³⁸ Cürcânî, “الجهل c-h-l”, 72.

⁵³⁹ İsfahanî, “الجهل c-h-l”, 1/132-133.

⁵⁴⁰ Muza Bilgiz, *Kur'an'da Bilgi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 308.

⁵⁴¹ İsfahanî, “الجهل c-h-l”, 1/132-133.

⁵⁴² el-Bakara 2/67.

⁵⁴³ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 2/179.

⁵⁴⁴ el-En'âm 6/35.

⁵⁴⁵ Hûd 11/46.

الله مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ “Kulları içinden ancak bilenler, Allah’ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.”⁵⁴⁶ Çünkü saygı duymak, saygı duyulanı bilmekle tanımakla olur. Bilgi ne kadar kuvvetliyse Allah’a (c.c.) saygı da o kadar kuvvetli olur.⁵⁴⁷

İnsan, akıllı bir varlık olarak yaratılması sebebiyle çoğu canlıdan üstün tutulmuştur.⁵⁴⁸ Ayet-i kerimede dağların ve yerin yüklenmekten kaçındığı ağır sorumlulukları akıl ve şuur sahibi olması sebebiyle insanın yüklendiği zikredilmiştir.⁵⁴⁹ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.”⁵⁵⁰ Burada emanetin ne kadar ağır bir sorumluluk olduğunu vurgulamak için dağlar ve yer örneği verilmiştir. Yani bu emanet dağlar ve yerin kaldıramayacakları kadar ağır, yerine getirilebilmesi çok zor bir yüküdür.⁵⁵¹

Allah’ın (c.c.) yarattığı varlıkların en büyük ve güçlülerinin onu taşıma ve onun gereğini yerine getirmemekten çekinmelerine karşın insan, bu sorumluluğu üstlenmiştir.⁵⁵² Müfessirlere göre burada geçen emanet, mükellefiyettir.⁵⁵³ Yani Allah’ın (c.c.) emir ve yasaklarını yerine getirmektir.⁵⁵⁴ Ayrıca insana verilen bu sorumluluğu yerine getirmek, emanete hıyanet etmemek ve dinin gereklerini yapmak da bu kapsamdadır.⁵⁵⁵ İşte insan, bu emaneti yükledikten sonra gereklerini yerine getirmediği zaman إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا zalim ve cahillerden olacaktır. “Zulüm/ظلم” kelimesi hak edene hakkını vermemek, adaletsizlik,⁵⁵⁶ bir şeyi yeri olmayan yani onunla ilgisi olmayan bir yere koymak⁵⁵⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Zulmün çeşitleri şu şekilde açıklanmıştır: Birinci Allah (c.c.) ile kul arasındaki zulümdür. Bu zulümlerin en büyüğüdür. Küfür, nifak ve şirk bu kapsama

⁵⁴⁶ Fâtır 35/28.

⁵⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/386-387.

⁵⁴⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 7/252.

⁵⁴⁹ Kadı Beydâvî, *Envâru’t tenzîl*, 3/594.

⁵⁵⁰ el-Ahzâb 33/72.

⁵⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/342.

⁵⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/102.

⁵⁵³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 25/235-236.

⁵⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîlî âyi’l-Kur’ân*, 19/196.

⁵⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîrû’l-hadîş*, 7/430.

⁵⁵⁶ *Kubbealtı Lugatı*, “Zulüm”.

⁵⁵⁷ Cürcânî, “الظلم z-l-m”, 199.

girmektedir.⁵⁵⁸ İkincisi insanın diğer insanlarla arasında olan zulümdür.⁵⁵⁹ Üçüncüsü ise insanın kendi nefesine olan zulmüdür.⁵⁶⁰ Aslında her üçünde de insan ilk olarak kendi nefesine zulmeder. Çünkü Allah (c.c.) zulmedenin aslında kendine zulmettiğini zikretmiştir.⁵⁶¹ مَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”⁵⁶² Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere insan, Allah’a (c.c.), O’nun kullarına ve kendi nefesine karşı olan sorumlulukları yüklendiği halde gereklerini tam olarak yerine getirmediği takdirde zalimlerden olur.⁵⁶³

İnsanın cahil olması ise yüklendiği görevin önemini ve sonucunu bilmiyor oluşundandır.⁵⁶⁴ Ayette geçen *cehûl* kelimesi bilgisizlik anlamından çok, hırs ve arzularına göre düşüncesizce hareket eden insan anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁵ Ayrıca sonucunu bilmeden, düşünmeden şirk, küfür, nifak ve isyana kapılmak, günah işlemek gibi kötülükleri yapmak da Kur’an-ı Kerim’de *cehalet* olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶⁶ Konuyla ilgili olarak bir ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur. إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا “Allah katında (makbul) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁶⁷ Allah’a (c.c.) isyan eden ve günah işlemeye devam eden kişi bu halinden kurtulana kadar cahildir. Çünkü insan, yaptıklarının sonucunu bilmediğinden hatasında ısrar eder. Allah (c.c.), samimi bir şekilde tövbe edip hatasında dönen kullarının tövbelerini kabul edeceğini bildirmiştir.⁵⁶⁸

Dünya hayatına aldananlar da ahiret konusunda cahillerdir. İşte bu sebeple dünya hayatının zahiren süslü oluşuna onun lezzet ve eğlencelerine aldanıp onun bir gün yok olacağını idrak edemezler. Bu aldanışları sebebiyle ahiret hayatı konusunda bir gayret içine de girmezler.⁵⁶⁹ “Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü

⁵⁵⁸ “Şüphesiz şirk, gerçekten büyük bir zulümdür” (Lokmân 31/13).

⁵⁵⁹ “Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır” (eş-Şûrâ 42/42).

⁵⁶⁰ “Onlardan kendine zulmedenler vardır” (Fâtır 35/32).

⁵⁶¹ İsfahanî, “ظلم z-l-m”, 411-412.

⁵⁶² en-Nahl 16/33.

⁵⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/343.

⁵⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî l-Kur’ân*, 17/249.

⁵⁶⁵ Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, 4/2095.

⁵⁶⁶ İsmail Karagöz, “Kur’ân’da Cehalet Kavramı”, *Diyanet Dergi* (12 Mayıs 2022).

⁵⁶⁷ en-Nisâ 4/17.

⁵⁶⁸ Kadı Beydâvî, *Envârü’t tenzil*, 1/493.

⁵⁶⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t tefsir*, 2/472.

*kısmen bilirler; ahiret konusunda ise büsbütün habersiz ve kayıtsızdırlar.*⁵⁷⁰ Oysaki asıl hayat, ahiret hayatıdır. Eğer insanlar bu konuda cehalet içinde olmasalardı, Allah’a (c.c.) itaat edip sadece O’na kulluk ederlerdi.⁵⁷¹ Kur’an’a göre bu kişiler, cahil oldukları halde kendilerini bilgili zannetmektedirler. Cehaletlerinin sebebi, kendilerini büyük görmeleri ve küfürlerinde inat etmeleridir.

Kısaca belirtmek gerekirse insana, akıl sahibi bir varlık olduğundan ve yeryüzüne halife olarak gönderilmiş olması sebebiyle birçok sorumluluk yüklemiştir. Fıtratında var olan iyi ve kötü vasıfları kendi iradesiyle tercih edebilme yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla verilen emanetin gereklerini yerine getirmek de insanın elindedir. Eğer insan, Allah’ın (c.c.) emir ve yasaklarına riayet ederse zalim ve cahil olmaktan korunur. İnsan, cahilliği sebebiyle günah ve şirke kapıldığı zaman ise aldananlardan olur. Dünya hayatının süsüne aldanması da ahiret konusunda cahil olmasından ve akıbetini idrak edememesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Kibir

Kibir/كبر kelimesi, kendini herkesten üstün görme ya da kendini üstün ve önemli göstermeye çalışma gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷² Bu kelime *tevazu/تواضع* kelimesinin zıt anlamlısı olup “*kişinin kendini herkesten üstün görmesi sebebiyle başkalarını aşağılayacak davranışlarda bulunması*” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁷³ Kibir kelimesi ile aynı kökten gelen *tekebbür/تَكَبَّرَ* kelimesi ise büyüklenmek manasına gelmektedir. Tekebbürün en büyüğü Allah’a karşı gösterilendir. Bunun sebebi doğru yolu görüp kabul etmeme ve Allah’a itaati kendi nefesine yedirememektendir.⁵⁷⁴ Kur’an’da bu kelime ahireti inkâr edenler için kullanılmıştır. وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي “*Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin rabbiniz olan Allah’a sığındım!*”⁵⁷⁵ Kibrinden dolayı Allah’a (c.c.) ve kıyamet gününe inanmayan kişi için kötülük yapmaya engel olacak bir şey yoktur. Çünkü o yaptıklarından dolayı hesap vereceğini kabul etmez. Böyle kişilerin kalbi katılaşmış olduğundan her türlü eziyeti yapabilirler. Bu nedenle kibirli insanların

⁵⁷⁰ er-Rûm 30/7.

⁵⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 18/440.

⁵⁷² *Kubbealtı Lugati*, “Kibir”.

⁵⁷³ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/561-562.

⁵⁷⁴ İsfahanî, “کبر k-b-r”, 2/545.

⁵⁷⁵ el-Mü’min 40/27.

şerrinden Allah'a (c.c.) sığınmıştır.⁵⁷⁶ Bununla beraber Kur'an-ı Kerimde kibir kelimesi şu şekilde açıklanmıştır: *إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيَةٍ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* “Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın ayetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki, hedefine asla ulaştıramayacakları bir büyülenme duygusundan başka bir şey değildir. Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur.”⁵⁷⁷ Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hitaben inen ayette, kesin delil olmasına karşın dinî kibirleri sebebiyle kabul etmeyenlerin durumu izah edilmiştir. Onlar, büyüklenmelerinden dolayı Allah'ın ayetleri hakkında tartışırlar.⁵⁷⁸

Kibir sıfatı, Yüce Allah'a mahsus olduğu için Müslümanda hoş karşılanmayan bir tutumdur. Mümine yakışan, peygamber ve evliyada görülen tevazu sıfatıdır. Konuyla ilgili olarak hadislerde mütevazı olanların her zaman Allah (c.c.) tarafından yüceltildiği zikredilmiştir.⁵⁷⁹ “Tevazu sahibi olup da Allah'ın yüceltmediği kimse yoktur.” (İbn Mace, “Zühd”, 2 No. 1398) Allah (c.c.), kullarından mütevazı olanlar için birçok nimeti vaat ederken, kibirlenen ve insanlar arasında düzeni bozup onlara eziyet edenlerin bu nimetlerden mahrum kalacağını bildirmiştir.⁵⁸⁰ Diğer bir ayette ise *إِشْتِ اهْيَرْت يَرْدُ. تَلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ* “İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.”⁵⁸¹ Ayette geçen *عُلُوًّا* kelimesi iman etme konusunda kibirlenmek ve bu nedenle iman etmemek anlamındadır.⁵⁸² Burada ahiret hayatı için vaat edilen nimetlere, kibir ve zulümden uzak duran, onlara meylettirmeyen kimselerin ulaşabileceği bildirilmiştir.⁵⁸³

Kibir, insanı Allah'a (c.c.) ve onun dinine itaat edip boyun eğmesine engel olduğu için dünya hayatına aldanma sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. *“Ona: ‘Allah'tan kork’ denildiğinde, büyüklük gururu onu günaha sürükler, kuşatır. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır o.”*⁵⁸⁴ Kişi kendini büyük gördükçe imandan uzaklaşır, dünya hayatının

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/56.

⁵⁷⁷ el-Mü'min 40/56.

⁵⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 20/348-349.

⁵⁷⁹ Ömer Fuâdi, *Muslihu'n-Nefs*, sad. Ahmet Cahid Haksever (İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2015), 39-40.

⁵⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 18/343-344.

⁵⁸¹ el-Kasas 28/83.

⁵⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/204.

⁵⁸³ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 2/447-448.

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/206.

lezzetlerine kapılır. Dünya iken mal ve evlat çokluğu ile büyüklenirken ahiret hayatındaki akıbetini düşünmez.⁵⁸⁵ Burada çokça verilen nimetler gibi ahirette de bol nimetle karşılanacağını zanneder. Kibri onun gerçekleri görmesine engel olur.⁵⁸⁶

Kısaca belirtmek gerekirse kibir, insanda görülen ve çirkin sayılan bir özelliktir. Bu özellik insanın toplumdan uzaklaşmasına sebep olur. Bunun nedeni kibirli insanın kendini diğerlerinden büyük görmesi ve sahip olduğu üstün vasıfların kimsede bulunmadığı iddia etmesidir. Kibir, insandan iradesi ve düşünme yeteneğini alıp götüren psikolojik bir hastalıktır. Çünkü kibir, insanı Allah’a (c.c.) inanmaktan uzaklaştırır ve sonunda onun yanlış yollara girmesine neden olur.⁵⁸⁷ Ayrıca Kur’an’da kibir, bir şeytan hastalığı olarak verilmektedir.

3.1.3. Allah’ı Unutma

Unutma, gaflet içinde olma⁵⁸⁸ gibi anlamlara gelen *nisyan*/نسيان kelimesi, sözlükte “*insanın kendine emanet edileni terk etmesi, bırakması,*⁵⁸⁹ *herkesçe bilinen bir şeyden habersiz olması*”⁵⁹⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Kur’an’da Allah’a (c.c.) itaati bırakıp (emir ve yasaklarıyla amel etmeme) inkâr yolunu seçenler için “*Allah’ı unuttular*” ifadesi kullanılmıştır. Burada Allah’ı (c.c.) unutmaktan kasıt aynı zamanda onu anmaktan gafil olma şeklindedir.⁵⁹¹ “*تَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ*” “*Onlar Allah’ı unuttular. Allah da onları unuttu!*”⁵⁹² Yine ayette geçen Allah’ın (c.c.) unutmalarına karşı onları unutması ise rahmetinden mahrum bırakması olarak açıklanmıştır.⁵⁹³ Bununla beraber Allah’ın (c.c.) unutmasıyla kastedilenin onları terk etmesi şeklinde olduğu söylenilmiştir.⁵⁹⁴ Çünkü Yüce Allah için unutma söz konusu değildir.⁵⁹⁵

İnsanların bu şekilde Allah’ı (c.c.) anmaktan gafil olması ve unutması sonucunda karşılaşacakları kötü akıbet, Kur’an’da haber verilmiş ve insanlar bu tehlikeye karşı uyarılmıştır. “*Allah’ı unutan, bu yüzden*

⁵⁸⁵ “Mal ve oğullar dünya hayatının zînetidir. Asıl kalıcı olan sâlih ameller ise Rabbinin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.” (el-Kehf 18/46).

⁵⁸⁶ “Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.” (el-Kehf 18/35-36).

⁵⁸⁷ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 245-248.

⁵⁸⁸ *Kubbealtı Lugati*, “Nisyan”.

⁵⁸⁹ İsfahanî, “نسي n-s-y”, 2/545.

⁵⁹⁰ Cürcânî, “النسيان nisyan”, 202.

⁵⁹¹ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 1/692.

⁵⁹² et-Tevbe 9/67.

⁵⁹³ Sâbûnî, *Safvetü’t tefasir*, 1/547.

⁵⁹⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/144-147.

⁵⁹⁵ Meryem 19/64; Tâhâ 20/52.

Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.”⁵⁹⁶ Allah'ı (c.c.) anmayı ve emir ve yasaklarına itaati terk ettikleri için Allah (c.c.) da onlara kendileri için dünyadayken hayırlı/faydalı işler yapmalarını unutturdu.⁵⁹⁷ Yani onlar Allah'ı (c.c.) zikretmeyi ve ibadet etmeyi terk ettikleri için Allah'ın (c.c.) yardımından da mahrum kaldılar.⁵⁹⁸ Diğer bir görüşe göre kendilerini unutmama halleri, ahiret günü için söylenilmiştir. Yani o gün gördükleri karşısında dehşete kapıldıkları için kendilerini unutacaklardır.⁵⁹⁹ Bu dehşetli durum Kur'an'da şu şekilde beyan edilmiştir: “Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar.”⁶⁰⁰ “Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!”⁶⁰¹ Burada kıyametin ve ahiretin varlığının kesin olarak anlaşılabilmesi için insanın gözünde canlandırabileceği şekilde bir temsili anlatıma yer verilmiştir.

Konuyla ilgili olarak bir diğer ayette Allah'ı (c.c.) unutanların ahiret halleri şu şekilde beyan edilmiştir: فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ “(Onlara denecek ki:) Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!”⁶⁰² Burada hem unutmaları hem dünyadayken kötü amellerde bulunmaları sebebiyle azabı hak ettikleri belirtilmiştir. Yani onların ahireti unutmaları, onlardan azabı kaldırmayacaktır. “Biz de sizi unuttuk” denilmesi ise unutulmuş kimse gibi azap içinde kalacak olmaları yani inkâr ve günahları sebebiyle sürekli cehennemde kalacak olmalarındandır.⁶⁰³ İnsanın Allah'ı (c.c.) unutması, O'nu (c.c.) bilmemesiyle ilişkilidir. İnsanın kendini bilmesi ile Rabbini bilmesi birbiriyle bağlantılı bir durum olduğundan, yaratılışını ve fitri özelliklerini bilmeyen ya da unutan insan, yaratıcısını da bilmez ve O'nu (c.c.) unuttur. Bu kişiler insanlıklarının da farkında olmadıklarından diğer varlıklar gibi yaşar ve ölürler.⁶⁰⁴

⁵⁹⁶ el-Haşr 59/19.

⁵⁹⁷ Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 6/195.

⁵⁹⁸ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/462-463.

⁵⁹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 29/292.

⁶⁰⁰ İbrâhîm 14/43.

⁶⁰¹ el-Hac 22/2.

⁶⁰² es-Secde 32/14.

⁶⁰³ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzîl*, 3/538. Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/8.

⁶⁰⁴ Celal Kırca, *Kur'an ve Sosyal Hayatımız* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 22.

Dünyadayken bu şekilde kendi yaratılışını bilmeden arzu ve heveslerinin ardına takılanlar ‘Allah’ı (c.c.) unutanlar’ olarak isimlendirilmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak Kur’an’da nefsinin isteklerine uyup Allah (c.c.) yolundan sapanların, hesap gününü de unuttukları bildirilmiştir.⁶⁰⁵ يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”⁶⁰⁶ Davud (a.s.) peygambere hitaben gelen ayette insanlara adaletle muamele edilmesi ve nefsin isteklerine uyulmaması konusunda ikazlar vardır. Çünkü arzulara uymak insanı, Allah’ın (c.c.) yolundan saptırır.⁶⁰⁷ İşte bu şekilde doğru yoldan ayrılanlar, yaptıklarından hesaba çekileceklerini unuttukları için ahirette şiddetli bir azap yani cehennem vardır.⁶⁰⁸

Kısaca belirtmek gerekirse Allah’ı (c.c.) unutanlar, dünyadayken O’nun (c.c.) dininden sapanlar, inkâr yolunu seçip nefislerinin ardınca gidenlerdir. Bu kişiler ahirette yaptıklarından hesaba çekileceklerini de unuttukları için her türlü kötülüğü yaparlar. Ahiret günü unutmalarına karşılık olarak cehennem azabında unutulup terkedileceklerdir. İşte dünyadayken Allah’ı (c.c.) unutmalarına karşılık, rahmetten mahrum bırakılacak ve sürekli azapta kalacak olanlar bunlardır.

3.1.4. Dünya Hayatını Ahirete Tercih Etme

Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette dünya hayatını ahiret hayatına tercih edenler kınanmaktadır. Konuyla ilgili ayetlerde “tercih etmek” diye çevrilen kelimelerden biri *sevmek* manasına gelen يَسْتَحِبُّونَ kelimesidir. Bu kelime *muhabbet/muhabbe* kelimesinden türetilmiştir.⁶⁰⁹ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ “Onlar, dünya hayatını ahirete tercih eden...”⁶¹⁰ Burada geçen يَسْتَحِبُّونَ kelimesi ile dünya hayatını çok sevmeleri nedeniyle onu ahirete tercih ettikleri beyan edilmiştir. Bu sevgi, sevginin en üst noktasıdır. Yani kişi dünya hayatına karşı muhabbet duymakla kalmayıp bu muhabbetini de sevmekte ve istemektedir. Bu durum ahiret hayatını bilmeyen ve dünya hayatının geçici

⁶⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 29/200.

⁶⁰⁶ Sâd 38/26.

⁶⁰⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t tefsir*, 3/56.

⁶⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 20/76-78.

⁶⁰⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3/302.

⁶¹⁰ İbrâhîm 14/3.

olduğundan habersiz olan kişilerde görülür.⁶¹¹ “Tercih etmek” manasında kullanılan bir diğer kelime ise *istemek* manasına gelen يُرِيدُ kelimesidir.⁶¹² مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا “...kim dünya kazancını tercih ederse...”⁶¹³ Burada dünyayı tercih edenler ile ahireti tercih edenler arasındaki fark zikredilmiştir. Dünya nimetleri hemen elde edilmesi sebebiyle sonradan elde edilecek olan ahiret nimetlerine tercih edilmekte/istenmektedir.⁶¹⁴ Ahiret için çalışıp onu isteyenlerin sevabı arttırılırken dünyayı isteyenlere dünyadayken bir miktar verilecek ahirette ise nasipleri kalmayacaktır.⁶¹⁵ “Tercih etmek” manasında kullanılan diğer kelime ise *hoşnut olmak, beğenmek* manalarına gelen رَضُوا kelimesidir.⁶¹⁶ رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا “...dünya hayatını âhirete tercih ederek onunla mutlu ve huzurlu olanlar...”⁶¹⁷ İlahi hitabı dünya hayatını ahirete tercih nedeni, dünya nimetleri ile yetinip onunla hoşnut olmaktır. Ahiret hayatını bırakmaları dünyanın süslü ve çekici yönlerine aldanıp bağlanmalarındandır.⁶¹⁸

Dünya hayatı, peşin olarak elde edilen türlü türlü nimetlere sahip olması sebebiyle sevilen, istenen ve onunla hoşnut olunan geçici bir hayattır. Ahirete inanmayanların inkârda ısrarcı olmalarının sebeplerinden biri de bu dünya sevgisidir.⁶¹⁹ Kur’an’da bu durum şu ayetlerle ifade edilmiştir: “Kendilerine şöyle denildi: Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur. Bu azap, ayetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir. O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez.”⁶²⁰ İfadelerine göre dünya hayatının aldattığı kişiler, mal ve evlatları çok olan, makam mevki sahibi kişilerdir. Bu kişiler ellerindeki geçici nimetlere aldanarak ahiret hayatını yok saymışlardır. Bunun sebebi dünya hayatının biteceğini ve hesaba çekileceklerini kabul etmek istememelerindendir.⁶²¹ Çünkü onlar, ellerindeki dünya nimetlerinin sürekli kalmasını arzulamaktadırlar. Bu nedenle dünyaya sımsıkı bağlanmışlardır.

⁶¹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 19/79.

⁶¹² İsfahanî, “رود r-v-d”, 1/272.

⁶¹³ eş-Şûrâ 42/20.

⁶¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 27/162-165.

⁶¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 5/402-403.

⁶¹⁶ Cürcânî, “الرضا rızâ”, 202.

⁶¹⁷ Yûnus 10/7-8.

⁶¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 12/121-122.

⁶¹⁹ Topaloğlu, “Âhiret”, 1/543-548.

⁶²⁰ el-Câsiye 45/34-35.

⁶²¹ Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl*, 2/467.

Geçici dünya nimetlerinin cazibesine kapılıp ahireti unutanların, yaratılışına uygun davranmadıkları ve Allah'ın (c.c.) kulları için belirlemiş olduğu sınırı aştıkları Kur'an'da beyan edilmiştir.⁶²² *“İşte, azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer şüphesiz cehennemdir.”*⁶²³ Burada geçen طَغَى “azgınlık edip haddi aşan” ifadesi iradesini gereği gibi kullanamayan kişiler için kullanılmıştır. Kişi fitratına uygun şekilde davranmadığı zaman geçici olan dünya nimetlerini ahirete tercih eder.⁶²⁴ *“Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, ahireti bırakıyorsunuz.”*⁶²⁵ İkazı dünya hayatını tercih edenlerin sonunu düşünmeden dünya sevgisi ve nefislerinin arzularının peşinde gittikleri ifade edilmiştir. Bu kişiler dünya nimetlerine aşırı derecede bağlı olmaları sebebiyle ahiret hayatını reddetmektedir.⁶²⁶ Çünkü ahirette hesaba çekilecek olmaları onları ahiret inancından uzaklaştırmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse dünya hayatını ahirete tercih edenler, ahiret inancı olmayanlar ya da ahiret inancı olduğu halde dünyada nefis ve arzularının ardınca giden ve dünya nimetleri ile aldanıp onunla tatmin olan kişilerdir. Dünya sevgisi nedeniyle meşgul olduklarından kendileri için daha hayırlı ve sürekli olan ahiret hayatını hatırlamaz ve onun için çabalamazlar. Bu nedenle de dünya hayatından sonra gelecek olan ahiret hayatını ve yaptıklarından hesaba çekileceklerini hatırlamak istemezler. Ahiret için hazırlıkları olmadığı gibi dünyalık menfaatlere ulaşmak için yaptıkları hatalar nedeniyle ahireti düşünmek onlara korku vermektedir. Kur'an'da kıyamet gününde insanların iki gruba ayrılacağı beyan edilmiştir. Dünyayı ve onun kısa süreli nimetlerini ahiretin kalıcı nimetlerine tercih edenler isyankâr, ahireti tercih edenler ise itaatkârlar olarak zikredilmiştir.⁶²⁷ Dünyadayken iyi işler yapan itaatkâr kulların kıyamet gününde رَجَبًا نَاطِرَةً إِلَى رَجَبًا نَاطِرَةً *“O gün bir kısım yüzler (o güzel ve Yüce) rablerine bakarak mutlulukla parıldayacak”*⁶²⁸ olduğu, dünya nimet ve zevkleri nedeniyle ahireti bırakan isyankâr kulların durumu ise şu şekilde ifade edilmiştir. تَنْظُنُّ *“Nice yüzler de vardır ki o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır.”*⁶²⁹ Allah (c.c.) kullarını bu tehlikeye karşı

⁶²² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîlî âyi'l-Kur'ân*, 24/98.

⁶²³ en-Nâziât 79/ 37-39.

⁶²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/51-52.

⁶²⁵ el-Kiyâmet 75/20-21.

⁶²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/444-445.

⁶²⁷ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 3/486-487.

⁶²⁸ el-Kiyâmet 75/22-23.

⁶²⁹ el-Kiyâmet 75/24-25.

uyarmaktadır. Ahirete karşılık dünyanın tercih edilmemesi ve bununla beraber kendilerini bekleyen ölüme karşı teyakkuz halinde olmaları ayetlerde vurgulanmıştır. Ölümle son bulacak olan dünya hayatı ve onun zevklerinin geçici oluşu ve bunların ardınca gidip ahireti bırakanların halleri gözler önüne serilmiştir. Aynı zamanda ahiret için çalışan itaatkâr kulların ulaşacağı nimetler de zikredilerek kendileri için hayırlı olanı seçmeleri konusunda teşvik edilmektedir.⁶³⁰

3.2. Dünya Hayatının Aldatıcı Yönlerinden Korunma Yolları

3.2.1. Dünyaya Gönderiliş Gayesini Bilme

Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış gayesinin, Yaratıcı'ya bilip O'na (c.c.) ibadet ve kulluk etmek olduğu bildirilmiştir.⁶³¹ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁶³² Burada geçen “ibadet/العبادة” kelimesi “boyun eğme, kulluk, itaat” anlamlarına gelmektedir.⁶³³ Terim manası ise “kulun Yaratıcısına (c.c.) karşı bağlılığını, sevgi ve saygısını ifade eden düşünce, duygu ve davranışlar” şeklinde tanımlanmıştır.⁶³⁴ Başka bir tanıma göre ise ibadet, Allah'ın (c.c.) hoşnut olacağı işleri yapmak demektir.⁶³⁵ Ayette insanın yaratılış gayesinin Allah'a (c.c.) kulluk olduğu beyan edilmiştir. Bu nedenle insanın Allah'a (c.c.) kulluk/ibadet etmek dışında meşgul oldukları her şey vakitlerini zayi etmek demektir.⁶³⁶ Çünkü insanlar ve cinler, dünya hayatının geçici zevkleri ile meşgul olmak için değil, Allah'a (c.c.) kulluk etmek için görevlendirilmişlerdir.⁶³⁷ Ayette geçen لِيَعْبُدُونِ “bana kulluk etsinler” ifadesi farklı şekillerde tefsir edilmiştir. Bunlar: “beni tanısinler”⁶³⁸, “beni birlesinler”⁶³⁹ ve “bana ibadet etsinler”⁶⁴⁰ şeklindedir.

Buraya kadar aktardığımız konuya baktığımız vakit insanın dünyaya gönderiliş gayesini, Yaratıcısını tanımak/bilmek, O'nun (c.c.) birliğini kabul etmek ve O'nun

⁶³⁰ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 3/573.

⁶³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/267.

⁶³² ez-Zâriyât 51/56.

⁶³³ İsfahanî, “عبد Abd”, 2/415.

⁶³⁴ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233-235.

⁶³⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, “عبد a-b-d”, 8/330.

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/231.

⁶³⁷ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 3/259.

⁶³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/267; Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 4/98; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/175-176; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/233-234.

⁶³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 19/506; Mukâtil Bin Süleyman, *Tefsîr-i kebir*, 4/99.

⁶⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/267; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/620; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 21/553-554.

(c.c.) emirlerine uyarak O'na (c.c.) kulluk etmek şeklinde anlamamız gerekiyor. Çünkü insanı yaratan Allah (c.c.), onu bilgi sahibi kılarak⁶⁴¹ yeryüzüne halife olarak göndermiştir.⁶⁴² İnsanoğlunun halife olarak yeryüzüne gönderilmesi, Allah'ın (c.c.) emir ve yasakları doğrultusunda yaşaması anlamında olduğu gibi insanın, Allah'a (c.c.) kulluk etmek için yaratıldığını da bilmekteyiz. Elbette ki yeryüzündeki çeşit çeşit nimetler de insanın yaratılış gayesine hizmet etmek için yaratılmıştır.⁶⁴³ “Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur.”⁶⁴⁴ İfadesinden anlıyoruz ki, kâinattaki tüm varlıkların, insanın faydası ve gayesine hizmet etmek için yaratılmıştır.⁶⁴⁵ İnsan, kendisi için yaratılan bu sayısız nimetlerin farkına vardığı zaman, yaratılışına uygun olarak dünyaya gönderiliş gayesine yönelebilecektir. Bu da kendisinin yararı için kâinatı yaratan Rabbini tanıyıp O'na (c.c.) kulluk etmekle mümkündür.⁶⁴⁶

Bu kullukla beraber dünyaya gönderiliş gayesine ulaşabilmesi için insanın belli bir olgunluğu elde edebilmesi gerekmektedir. İnsanın kendisini gerçekleştirebilmesi, nefsiyle mücadele ederek ulaşabileceği bir konumdur. Dünyanın zevkleri karşısında nefsinin arzu ve isteklerine yenik düşmemeyi öğrendiği zaman olgunlaşmış ve kendi için hedeflenen gayeye varmış olacaktır.⁶⁴⁷ *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا* “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”⁶⁴⁸ Bu ayette geçen *tezkiye/التزكية* kelimesi “temize çıkarma, aklama” gibi anlamlara gelmektedir. *Nefis tezkiyesi* ise “insanın nefsini Allah (c.c.) sevgisi dışında kalan her türlü tutku ve heveslerden arındırması” olarak açıklanmıştır.⁶⁴⁹ Diğer bir ifade ile nefsin arındırılması, günahlardan uzak durarak ve ibadetleri eda etmekle mümkün olmaktadır. Nefsini arındıranlar ise yaratılış gayesine ulaşmış kurtuluşa erenlerdir.⁶⁵⁰

⁶⁴¹ el-Bakara 2/31.

⁶⁴² Yûnus 10/14.

⁶⁴³ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/100-104.

⁶⁴⁴ İbrâhîm 14/32.

⁶⁴⁵ İbrâhîm 14/32-34; en-Nahl 16/5-18; el-Câsiye 45/12-13.

⁶⁴⁶ İlhan Kutluer, “Gâiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/292-295.

⁶⁴⁷ Hayati Aydın, *Kur'ân'da Psikolojik İkna* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 53.

⁶⁴⁸ eş-Şems 91/9.

⁶⁴⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013), “tezkiye”, “tezkiye-i nefis”, 1289.

⁶⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/194.

Kısaca belirtmek gerekirse insanın dünyaya gönderiliş gayesi, Allah'a (c.c.) kulluk etmektir. Allah'a (c.c.) kulluk ise O'nu (c.c.) tanımak, birliğine inanmak ve ibadet etmekle mümkün olmaktadır. Diğer yaratılanlardan farklı olarak insan, kendisine teklif edilen emaneti kabul ederek⁶⁵¹ yeryüzüne halife olarak gönderilmiştir. İnsan, kendisine verilen görevi yerine getirdiği ölçüde olgunluğa ererek Allah'a (c.c.) yaklaşmakta ve varlığın en şerefli konumuna yükselmektedir. Dünya hayatının yaratılış gayesi olan imtihanı başarı ile neticelendiren insan, böylece kendi yaratılış amacına da ulaşacaktır. Yüklendiği bu sorumluluğu Allah'ın (c.c.) istediği şekilde yerine getirememesi durumunda ise imtihanı başarısızlıkla neticelenecektir. Kişi, dünyalık arzularının peşine düşmesi nedeniyle yaratılış gayesini unutursa; yaratılmış olan varlıkların en aşağı seviyesine düşmüş olmaktadır.⁶⁵²

3.2.2. Dünya Ahiret Dengesini Sağlama

İnsanın dünya ve ahiret dengesini sağlaması için vaktin bir kısmını dünyaya bir kısmını da ahiret için harcaması lazımdır. Daha önce de ifade edildiği üzere Kur'an'da dünya ve ahiret kelimelerinin aynı sayıda geçmekte olması da dünya ve ahiret arasındaki bu dengeye bir işarettir.⁶⁵³ Fatiha suresinde geçen *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi dosdoğru yola ilet”⁶⁵⁴ duası bize bu dengeli yolu göstermektedir. Burada geçen “*sırât-ı müstakim*” ifadesi, insanın dünya hayatında tüm aşırılıklardan, hatalardan kendini koruyup doğru olan yolda dengeli olarak yaşaması gereken orta yolu ifade etmektedir.⁶⁵⁵ *Doğruluk, dürüstlük* anlamlarına gelen⁶⁵⁶ “istikamet/استقامة” kelimesi ise “düz bir çizgi üzerinde olan doğru yola” denilmektedir.⁶⁵⁷ İnsanın dünya ve ahiret dengesini sağlayabilmesi, ifrat ve tefritten sakınarak bu orta yolda ilerleyebilmesiyle mümkün olacaktır. Kullanının hem dünya hem ahiret saadetlerine ulaşmalarını isteyen Allah (c.c.), onlara bu dosdoğru yolda olmalarını emretmektedir. *وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمٌ* “İşte bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.”⁶⁵⁸ Şeytan,

⁶⁵¹ “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi...” (el-Ahzâb 33/72).

⁶⁵² Şehmus Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 29-30.

⁶⁵³ Çakan, *Müslümanca Yaşamak*, 26-38.

⁶⁵⁴ el-Fâtiha 1/6.

⁶⁵⁵ Mustafa Çağrı, “İtidal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/456-457.

⁶⁵⁶ *Kubbealtı Lugati*, “istikâmet”.

⁶⁵⁷ İsfahânî, “قوم k-v-m”, 2/540.

⁶⁵⁸ el-En‘âm 6/153.

âdemoğlunun zaaflarını kullanarak doğru yolda ilerlemesine engel olmaya çalışmaktadır.⁶⁵⁹ “*Başka yollara sapmayın*” ifadesiyle bu tehlikeye karşı insanlar uyarılmıştır.⁶⁶⁰

Allah’ın (c.c.) dosdoğru yolunda, başka yollara sapmadan ilerleyebilmek için bazı dinî ve ahlâkî görevlere Kur’an’da yer verilmiştir.⁶⁶¹ Bunlar Allah’a (c.c.) kulluk etmek ve hiçbir şeyi ortak koşturmak, ebeveyni iyilikte bulunmak, fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürmemek, kötülüklerden uzak durmak, cana kıymamak, yetim malını korumak, ölçü ve tartıda hile yapmamak, adaletli olmak, doğru sözlü olmak ve Allah’a (c.c.) verilen söze bağlı kalmak şeklinde sıralanmıştır.⁶⁶² Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere *sırât-ı müstakim* her türlü aşırılıklardan uzak durarak Kur’an ve sünnetle sınırları çizilen bu orta yolda, dünya ve ahiret dengesini sağlayarak yürümektir.⁶⁶³ Dünya hayatı için çizilen bu sınırlar tamamen dünyevi fiiller gibi görünse de ibadet olarak değerlendirildikleri için ahireti hayatı ile bütünlük arz etmektedir. Dinimizde yalnız dünya hayatı ile sınırlandırılmış bir amel yoktur. Bu dünyada yapılan her iş, ahireti kazanma konusunda ayırt edici bir rol oynamaktadır.⁶⁶⁴

Ahiret hayatı, dünya hayatının devamı olmakla birlikte ondan farklı olarak sonsuza kadar sürecek olan bir hayatı ifade etmektedir. Bu nedenle birbirinin zıddı değildir, birini tercih edip diğerini bırakmak söz konusu olmaz. Kur’an’da bu konuyla ilgili olarak hem dünya hem ahiret nimetlerini verenin Allah (c.c.) olduğu bildirilmiş ve sadece birini tercih etmenin hatalı bir tutum olduğu beyan edilmiştir.⁶⁶⁵ “*Dünya mükâfatını/nimetini isteyenler bilsinler ki hem dünya hem âhiret mükâfatı/nimeti Allah’ın katındadır. Allah her şeyi iştikte, her şeyi görmektedir.*”⁶⁶⁶ Sadece dünyayı hedefleyen ve onun için çabalayan kişilerin ulaşabileceği nimetler bu dünya hayatıyla sınırlıdır.⁶⁶⁷ Müminden istenen ise iki dünya saadetini hedefleyerek bunun için gayret etmesidir.⁶⁶⁸ Kişinin yalnızca dünyevi olana yönelmesi, onun yaratılış amacından

⁶⁵⁹ el-A‘râf 7/16.

⁶⁶⁰ Ateş, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, 2/961.

⁶⁶¹ el-En‘âm 6/151-153.

⁶⁶² Mustafa Çağrı – Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/348-349.

⁶⁶³ Hülya Alper, “*Sırât-ı Müstakim*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/119-120.

⁶⁶⁴ Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, 63.

⁶⁶⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/161.

⁶⁶⁶ en-Nisâ 4/134.

⁶⁶⁷ Hüd 11/15-16.

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/202.

uzaklaşmasına ve dünya ile ahiret arasındaki dengenin bozulmasına neden olmaktadır.⁶⁶⁹

Özetlemek gerekirse dünya ve ahiret birbiri ile bütünlük içindedir. Allah (c.c.) hem dünya hem ahiret nimetlerinin talep edilmesini öğütlemiştir. Mümin, dünyayı tamamen bırakan değil, onun gereklerini yerine getirip dünyevileşmeden, ahireti de düşünerek yaşayandır. Dünya ve ahiret hayatı arasındaki ahengi ve dengeyi sağlayamamak dünyevileşmeyi beraberinde getirmektedir. Dünyaya gönderiliş gayesi kulluk olan insan, bu görevin gereklerini yerine getirerek ve niyetini Allah (c.c.) rızası olarak belirleyerek dünya ve ahiret dengesini yakalamış olacaktır.

3.2.3. Allah'ın Rızasını Gözetme

Dünya hayatının aldatıcı yönlerinden korunma yollarından bir diğeri ise Allah'ın (c.c.) rızasını gözetmedir. Konuyla ilgili olarak *Rızâ/الرضا* kelimesi sözlükte; hoşnut olma, kabul etme, beğenme, memnunluk vb. anlamlara gelmektedir.⁶⁷⁰ Aynı kökten gelen *rıdvan/رضوان* kelimesi ise çokluk ifade etmektedir. Kur'an'da bu kelime daha çok rıza anlamına gelmesi sebebiyle, Allah'ın (c.c.) rızası için kullanılmaktadır.⁶⁷¹ “Allah'ın lütuf ve rızasını isterler.”⁶⁷² Ayrıca Kur'an'da rıza terimi toplam yetmiş üç yerde geçmektedir. Bunlardan on üçünde Allah'ın (c.c.) rızasını ifade eden *rıdvan* kelimesi kullanılmaktadır.⁶⁷³ Rıza kavramı Kur'an'da, “Allah'ın (c.c.) kullarından razı olması ve kulların da Allah'tan (c.c.) hoşnutsuzluk duymaları” şeklinde kullanılmıştır.⁶⁷⁴ Allah'ın (c.c.) kullarından razı olması, ondan istediği fiilleri gerçekleştirdiğini görmesi ve sakınmasını istediği fiillerden uzak durması şeklinde açıklanmıştır. Kulun Allah'tan (c.c.) razı olması ise kendisi hakkında takdir edilene hoşnutsuzluk göstermemesidir.⁶⁷⁵ Aynı zamanda bu kelime, insanların karşılıklı olarak anlaşmalarını ifade etmek için de kullanılmıştır.⁶⁷⁶

Kur'an'da Allah'ın (c.c.) rızasını arayanların, dünyanın aldatıcı yönlerinden korunarak dosdoğru yola iletildikleri beyan edilmiştir. Bununla kastedilen Allah'a (c.c.) inanarak rızasını umanların, Allah'ın (c.c.) kolaylaştırmasıyla karanlıklardan

⁶⁶⁹ Demir, *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, 81.

⁶⁷⁰ Cürcânî, “الرضا r-d-y”, 96; Devellioğlu, “Rızâ”, 891; Mehmet Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Derin Yayınları, 2017), “Rızâ”, 666.

⁶⁷¹ İsfahanî, “رضى r-d-y”, 1/260-261.

⁶⁷² el-Fetih 48/29.

⁶⁷³ Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “rıza”, 1/509-511.

⁶⁷⁴ el-Beyyine 98/8.

⁶⁷⁵ İsfahanî, “رضى r-d-y”, 1/260.

⁶⁷⁶ el-Bakara 2/232.

aydınlığa ulaşacakları yani şüphe ve şaşkınlıktan kurtulup Allah'ın (c.c.) dinine sevk edilecek olmalarıdır.⁶⁷⁷ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ ⁶⁷⁸ “Allah, kendisinin izniyle rızasını arayanları/gözetenleri o kitapla kurtuluş/selamet yollarına iletir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir.”⁶⁷⁸ “Kurtuluş yolları” ya da “selamet yolları” şeklinde tercüme edilen *sübülü's-selâm*/سُبُلُ السَّلَام ifadesi, Allah'ın (c.c.) yolları veya azaptan koruyacak kurtuluş yolları anlamındadır.⁶⁷⁹ Selâm kelimesi ise selamet ve güven içinde olma, her türlü kötülük ve korkulardan korunma,⁶⁸⁰ dünya hayatındaki musibetlerden ve ahiret azabından korunma⁶⁸¹ anlamlarına gelen bir kelimedir. Burada geçen selâm kelimesinin Allah'ın (c.c.) isimlerinden es-Selam olduğu da söylenilmiştir.⁶⁸² Buna göre Allah (c.c.), rızasını arayan kullarına esenlik vererek doğru yola iletir.

Buraya kadar aktarılar bilgilere baktığımızda, dünya hayatındaki musibetlerden ve ahiret hayatındaki azaptan korunmak için Allah'ın (c.c.) rızası istikametinde yaşamanın büyük önem arz ettiğini anlıyoruz. “Allah'ın (c.c.) rızası” ifadesinin ne manaya geldiğini araştırdığımızda ise farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde göre Allah'ın (c.c.) kulundan razı olması; onun imanını kabul etmesi ve ondan hoşnut olması şeklindedir. Daha önce de belirtildiği üzere kul, Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına uyarak yani Kur'an ve sünnete uygun hareket ederek Allah'ın (c.c.) rızasını kazanır. Diğer görüşe göre ise Allah'ın razı olması ile kastedilen, kullarına gazap etmemesidir.⁶⁸³ Konuyla ilgili olarak hadislerle müracaat edildiğinde, rıza kavramının ayetlerle benzer şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) “Allah'ım! Gazabından (öfkenden) rızana, cezandan affına sığınırım. Senden yine sana sığınırım” (Müslim, “Salât”, 222) şeklinde dua yaptığı hadis kaynaklarında zikredilmektedir.

Verilen bu bilgilerden Kur'an ve hadislerde Allah'ın rızasını talep etmenin tavsiye edildiği anlaşılmaktadır. Allah'ın (c.c.) rızasına uymakla, O'nun dinine tabi olmanın kastedildiği de söylenilmiştir. Yani kişinin kendi alıştığı, atalarından gördüğü

⁶⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/189.

⁶⁷⁸ el-Mâide 5/16.

⁶⁷⁹ Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzil*, 1/615.

⁶⁸⁰ İsfahanî, “s-l-m”, 1/315.

⁶⁸¹ Cürcânî, “s-l-m”, 104.

⁶⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/189.

⁶⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 8/264-265.

şeylerle yetinmeyip akli melekelerini kullanarak hak dini tercih etmesidir. Allah (c.c.) bu kişileri, Kur'an ile doğru yola iletir ve onları her türlü kötülükten muhafaza eder.⁶⁸⁴ İnsanın bu şekilde “bütün fiillerinde ve sözlerinde sadece Allah'ın (c.c.) rızasını gözetmesine” *ihlâs/الإخلاص* denilmiştir.⁶⁸⁵ Sözlükte bu kelimenin hulûs/halâs kökünden geldiği; saf ve temiz olma,⁶⁸⁶ içinde bulunan yabancı şeylerden arındırma⁶⁸⁷ gibi manalara gelir. *فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصاً لَهُ الدِّينَ* “...o halde sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et.”⁶⁸⁸ İfadesinde insanın yaratılış gayesi olan kulluk vazifesini ihlas ile yapması emredilmiştir. Bu şekilde ibadetlerini yalnızca Allah (c.c.) rızası için yapan ve gösteriş yapmadan uzak duran kişilere, şeytanın hiçbir zarar veremeyeceği de Kur'an'da zikredilmiştir.⁶⁸⁹

Kısaca belirtmek gerekirse, ayet ve hadislerde Allah'ın (c.c.) rızası ile maksadın; O'nun (c.c.) emir ve yasaklarına uyarak O'na kulluk etmek olduğunu anlaşılmaktadır. Allah'ın rızasına tabi olmak, İslam dinine uymaktır.⁶⁹⁰ Allah (c.c.), kendi rızasını talep eden kullarını her türlü dünya ve ahiret musibetlerinden koruyacağını beyan etmiştir.⁶⁹¹ Ayrıca şeytan kendi ifadesiyle yalnız Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için samimi bir şekilde kulluk eden müminlere bir zarar veremeyeceğini belirtmiştir. *“Senin mutlak kudretine yemin ederim ki rabbim, içlerinden samimi kulların hariç, insanların topunu mutlaka kışkırtıp azdıracağım.”*⁶⁹² Sonuç olarak Allah'ın (c.c.) dinine tabi olan ve sırf Allah rızası için çabalayan kulların dünya hayatının aldatıcı yönlerinden korunacağı ve ahirette de onları güzel bir akıbet beklemektedir.

3.3. Şeytanın Tuzaklarından Sakınma

3.3.1. Allah'a Sığınma

Şeytanın tuzaklarından korunma yolları araştırıldığında ilk olarak karşımıza çıkan Allah'a (c.c.) sığınmadır. Kur'an'da iki yerde, Muhammed'e (s.a.v.) hitap edilerek şeytanın aldatmalarına karşı Allah'a (c.c.) sığınılması tavsiye edilmiştir. وَلَمَّا

⁶⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/194.

⁶⁸⁵ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/535-537.

⁶⁸⁶ *Kubbealtı Lugatı*, “ihlâs”.

⁶⁸⁷ İsfahanî, “خلص h-l-s”, 1/205.

⁶⁸⁸ ez-Zümer 39/2.

⁶⁸⁹ el-Hicr 15/40; Sâd 38/83.

⁶⁹⁰ İsmail Karagöz, *Kur'an'da İbadet Kavramı ve Allah'a İbadet* (Ankara: Kitap Neşriyat Dağıtım Yayınları, 2007), 162.

⁶⁹¹ el-Mâide 5/16.

⁶⁹² Sâd 38/82-83

يُنْزَعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Eğer şeytandan kötü bir düşünce/vesvese, seni dürtecek olursa hemen Allah'tan sığınma iste. Çünkü O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.”⁶⁹³ Burada geçen istiâze/استعاذه kelimesi, avz/عود kelimesi ile aynı kökten gelmekte olup “sığınmak, korunmak” manasına gelmektedir. Terim olarak ise “her türlü şerden korunabilmek için Allah’a (c.c.) sığınıp, ondan yardım isteme” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁹⁴ Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de on yedi yerde geçmektedir.⁶⁹⁵ İlgili ayetlerde beyan edildiği üzere Mûsâ (a.s.), cahillerden olmaktan,⁶⁹⁶ kibirlerinden dolayı kıyamet gününe inanmayanlardan⁶⁹⁷ ve onların yapacakları kötülüklerden,⁶⁹⁸ Nuh (a.s.) bilmediği şeyi istemekten.⁶⁹⁹ Yusuf (a.s.) kendisine yaklaşan kadının şerrinden ve kardeşleri arasında yaşanan hadiselerde hataya düşmekten⁷⁰⁰ Allah’a (c.c.) sığınmış ve O’ndan yardım istemişlerdir. Buraya kadar aktarılan ayetlerde; cehalet, kibir, zalimlerin şerrinden Allah’a (c.c.) sığınıldığını görmekteyiz. Buradan hareketle, cehalet ve kibrin şeytanın telkinlerinden etkilenmeyi kolaylaştırdığını ve bu nedenle de Allah’a (c.c.) sığınılması gerektiği sonucuna varabiliriz.

Ayetlerde olduğu gibi hadislerde de Allah’a (c.c.) sığınılması tavsiye edilmiştir. Konuyla alakalı olarak Hz. Muhammed’in (s.a.v.), dünya ve ahiret hayatında başına gelebilecek her çeşit kötülükten, faydası olmayan işlerden ve şeytanın şerrinden Allah’a (c.c.) sığındığını ve bu şekilde yapılmasını yakınlarına da tavsiye ettiğini görmekteyiz. “Her tür şeytandan, zararlı hayvanlardan, kem gözlerden Allah’ın eksiksiz kelimelerine sığınırım.” (Buhârî, “Enbiyâ”, 10) Âdemoğlunu çeşitli hilelerle aldatarak doğru olandan saptırmaya yemin eden şeytandan,⁷⁰¹ müminler Allah’a (c.c.) sığınarak sakınırlar. Çünkü şeytan her kötülüğün ve çirkinliğin merkezidir. Böylece şeytanın vesveselerinden korunan insan, kötülüklerden de uzak durmuş olacaktır. İnsan, zaafı olan bir varlık olması sebebiyle her türlü hataya düşmekten ve

⁶⁹³ Fussilet 41/36; el-A‘râf 7/200.

⁶⁹⁴ Muhsin Demirci, “İstiâze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/318-319.

⁶⁹⁵ Abdülbâki, *Mu‘cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm* “tevbe”, 1/99.

⁶⁹⁶ el-Bakara 2/98.

⁶⁹⁷ el-Mü‘min 40/27.

⁶⁹⁸ ed-Duhân 44/20.

⁶⁹⁹ Hûd 11/47.

⁷⁰⁰ Yûsuf 12/ 23,79.

⁷⁰¹ el-Hicr 15/39.

aldanmaktan Allah’a (c.c.) sığınır. Bunun nedeni insanın huzur ve güven içinde yaşayabilmesi için yüce olan Allah’a (c.c.) sığınma ihtiyacının olmasındandır.⁷⁰²

Allah’a (c.c.) sığınma, aynı zamanda tam bir teslimiyetin ifadesidir. Çünkü Allah’ın (c.c.) emir ve yasakları istikametinde yol alan Mümin, şeytan tarafından bir telkin geldiği vakit hemen düşünür ve doğru olana yönelir.⁷⁰³ إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ “Allah’tan sakınanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünür, hemen gerçeği görürler.”⁷⁰⁴ Yani o takva sahipleri, vesvese geldiği anda Allah’ın (c.c.) emir ve yasaklarını hatırlayıp şeytanın tuzaklarını fark ederler.⁷⁰⁵ Böylece kendi hatalarının ne olduğu ve şeytanın tuzaklarının nereden geldiğini anlarlar. Bu da onları hata yapmaktan, yanlış yola sapmaktan korur.⁷⁰⁶ Mümin, bu şekilde her tehlikeye karşı teyakkuz halinde olduğu ve Allah’a (c.c.) sığındığı müddetçe şeytanın tuzaklarından korunur. Gaflete düşüp Allah’ı (c.c.) zikri unuttuğu zaman ise vesvese vererek kalbine egemen olur.⁷⁰⁷

Özetlemek gerekirse; şeytanın tuzaklarına karşı en iyi korunma yolu Allah’a (c.c.) sığınmadır. Ayet ve hadislerde bunun gerekliliği üzerinde durulmuş ve yapılması konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Şeytan, insanın aldanmak için her türlü yolu denemektedir. Bunu insanın kalbine vesvese vererek yanlış yola sevk etmekle yapmaktadır. İnsan, şeytan tarafından gelen bu oklara hedef olmamak için sürekli Allah’a (c.c.) sığınmalı ve ondan yardım istemelidir. Yüce Allah’ın emir ve yasaklarını hatırlayarak hemen Yaratan’ına yönelmelidir.⁷⁰⁸

3.3.2. Şeytan’ın Hedefi Haline Gelmemesi

Şeytanın tuzaklarından korunma yollarından bir diğeri de onun hangi durumlarda insanı etkisi altına aldığını bilmekle mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de bu konuya şu sözlerle dikkat çekilmiştir: وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ “Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söyleyinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.”⁷⁰⁹ Yüce Allah, burada insanlara birbirleriyle en güzel şekilde, yumuşak sözlerle konuşmalarını

⁷⁰² Özafşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 1/164-166.

⁷⁰³ Neseî, *Medâriku’t-tenzîl*, 1/627.

⁷⁰⁴ el-A‘râf 7/201.

⁷⁰⁵ Kadı Beydâvî, *Envâru’t tenzîl*, 2/116.

⁷⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/195.

⁷⁰⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t tefasir*, 3/625-626.

⁷⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 10/650.

⁷⁰⁹ el-İsrâ 17/53.

emretmiştir. Aralarındaki bu muhabbete ters düşecek şekilde davranmaları durumunda şeytanın bunu fırsat bilerek onların aralarına gireceği ve fitneye sebebiyet vereceği beyan edilmiştir.⁷¹⁰ Burada geçen güzel sözle kastedilenin, kınama ve kötü söz gibi tartışmaya neden olacak şeyler olduğu söylenilmiştir. Çünkü bu şekilde sert bir üslup kullanılınca karşı taraf da aynıyla karşılık verecektir. Bunun sonucunda taraflar arasında öfke hâsıl olacaktır. Bu öfke sebebiyle kontrolünü kaybeden kişiye şeytanın etki etmesi de kolaylaşmış olur.⁷¹¹

Şeytanın bu şekilde hedefi haline gelmemek için kişinin kendini öfkeden koruması gerekir. Konuyla ilgili olarak Kur'an'da muttakilerin özellikleri sıralanırken, öfkelendiklerinde karşılık verecek güçleri olduğu halde öfkelerine hâkim oldukları zikredilmiştir.⁷¹² “*O muttakiler ki ferahlıkta da sıkıntıda da Allah yolunda harcarlar, (öfkelendikleri zaman) öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.*”⁷¹³ Hz. Muhammed (s.a.v.) bu şekilde sabrederek öfkesini tutabilen kişinin, kalbinde iman ve emniyetin arttığını şu sözlerle belirtmiştir: “Kim gereğini yapmaya gücü yettiği halde öfkesini içinde tutarsa, Allah onun kalbini güven ve imanla doldurur.” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 3)⁷¹⁴ Yine Hz. Muhammed’in (s.a.v.), öfke durumunda şeytanın şerrinden sığınmak için اَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ “*Kovulmuş şeytandan Allah’a sığınırım*” sözünün söylenmesini tavsiye etmiştir.⁷¹⁵ Öfke yenilmesi gereken bir hâl olması sebebiyle bu durumlarda sabırlı olmanın önemi vurgulanmış ve “gerçek pehlivan olanın, öfkelenildiği zaman öfkesini yenen kimse” (Müslim, “Birr”, 106) olduğunu beyan etmiştir. Bu açıklamalardan anladığımız kadarıyla; insanın iradesine hâkim olması ve öfkeli olduğu durumlarda kontrolünü kaybetmemesi, şeytanın oklarına hedef olmaması ve bunun sonucu olarak fitratına aykırı davranışlarda bulunmaması konusunda büyük önem arz etmektedir.⁷¹⁶

Kısaca belirtmek gerekirse; insan zaafı olan bir varlıktır. Şeytan bu zaafı kullanarak insanı hedefi haline getirir. Bulduğu boşluklardan ilerleyerek insanı etkisi altına almaya çabalar.⁷¹⁷ Kur'an'da ve hadislerde bu konuya değinilmiş ve bu hataya düşmemesi için insana tavsiyelerde bulunulmuştur. Öfke, insanın dengesini altüst

⁷¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 14/624.

⁷¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/231.

⁷¹² Kadı Beydâvî, *Envâru't tenzil*, 2/431.

⁷¹³ Âl-i İmrân 3/134

⁷¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/627.

⁷¹⁵ Buhârî, “Edeb”, 44.

⁷¹⁶ Özaşar vd. (ed), *Hadislerle İslâm*, 1/105.

⁷¹⁷ el-A'râf 7/16-17.

eden, hem zihnine hem davranışlara etki eden bir durumdur. Bu nedenle insanın sözlerini seçerken en güzel en yumuşak şekilde seçmesi önerilmiştir. Çünkü sert bir üslup karşı tarafın öfkelenmesine ve bu öfke hali de iradesini kontrol edemeyecek duruma düşmesine neden olur. İşte tam bu anda şeytanın vesveselerine yenik düşer. İnsanın kendini şeytanın hedefi olmaktan koruması, müminler arasında sözlerin en güzeli söylemesi, tenkitten uzak durmasıyla mümkündür. Bir diğeri ise öfke anında kendine hâkim olması ve bu durumlarda şeytanın şerrinden Allah'a (c.c.) sığınmasıylaadır.

3.3.3. Tövbe/İstiğfar

Tevbe/توبة kelimesi “geri dönme,⁷¹⁸ günah veya hatadan rücu etme”⁷¹⁹ manasına gelmekte olup “yaptığı bir günahdan dolayı pişman olarak bir daha yapmama konusunda azimli olma,⁷²⁰ işlenmiş bir günah ya da suçu bir daha yapmamaya söz verme”⁷²¹ şeklinde tanımlanmıştır. Kur'an'da bu kelime seksen sekiz yerde geçmektedir.⁷²² Ayrıca naslarda tövbe ile yakın anlamli olarak “inâbe, evbe, gufrân” kavramları kullanılmaktadır. *Înâbe/إنابة* kelimesi sözlükte, “dönmek, yönelmek” anlamlarına gelmekte olup “işlenen günahlar için tövbe edip doğru yola dönme”⁷²³ olarak açıklanmıştır. Bu kelime Allah (c.c.) ismiyle kullanıldığında ise “Allah'a (c.c.) tövbe etme, samimi bir şekilde O'na (c.c.) yönelme” anlamlarına gelmektedir.⁷²⁴ *فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* “Rabbinden kendisine mağfiret etmesini dileyerek eğilip secdeye kapandı, tövbe edip Allah'a yöneldi.”⁷²⁵ “Dönmek, yönelmek” anlamlarına gelen *evbe/أوب* kelimesi de Kur'an'da tövbe kelimesi ile yakın anlamda kullanılmıştır.⁷²⁶ *نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.”⁷²⁷ Bu kelimenin ayet-i kerimde “tövbe ile Allah'a (c.c.) sürekli/çokça yönelen kimse” manasında kullanıldığını görmekteyiz.⁷²⁸

Kur'an'da tövbe kavramı ile birlikte zikredilen ve bu kavram ile yakın anlamli olan bir diğerkelime ise “istiğfar”dır. İstiğfar kelimesi, bir şeyi kirden korumak için

⁷¹⁸ Cürcânî, “توب t-v-b”, 63.

⁷¹⁹ İbn Manzûr, “توب t-v-b”, 1/233.

⁷²⁰ *Kubbealtı Lugatı*, “tevbe”.

⁷²¹ Devellioğlu, “Tevbe”, 1100.

⁷²² Abdülbâki, *Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* “tevbe”, 2/258-259.

⁷²³ Devellioğlu, “Înâbe”, 434; *Kubbealtı Lugatı*, “inâbe”.

⁷²⁴ İsfahanî, “نوب n-v-b”, 2/657.

⁷²⁵ Sâd 38/24.

⁷²⁶ İsfahanî, “نوب n-v-b”, 1/37.

⁷²⁷ Sâd 38/30.

⁷²⁸ Sâbûnî, *Safvetü't tefasir*, 3/58.

örtmek, gizlemek⁷²⁹ manasına gelen ğ-f-r kökünden gelmektedir. Allah (c.c.) ismi ile birlikte kullanıldığında ise “Allah’ın (c.c.) kulunun günahını gizleyip hatasını bağışlaması” manasındadır.⁷³⁰ İstiğfar etmek ise kişinin Allah’tan (c.c.) niyazla hata ve günahlarının affedilmesini talep etmesidir.⁷³¹

Tövbe kavramı ve yakın anlamlı diğer kavramların kullanılış yerlerinde bakıldığında yaratılışları sırasında Allah’la (c.c.) kulları arasında yapılan anlaşmanın yenilenmesi ya da insanın fitratına uygun davranışlara yönelmesi ve bu güzel fitratını muhafaza etmesini ifade ettiği görülmektedir. Çünkü insan, bezm-i eleste verdiği sözden bazen uzaklaşmakta ya da verdiği bu sözü tamamen unutmaktadır. Bezm-i elest tabiri, insanların yaratılışları esnasında Allah (c.c.) ile yapıldığı kabul edilen anlaşmaya denilmektedir.⁷³² Kur’an’da bu tabir A’râf suresinde şu şekilde geçmektedir: *أَشْهَدُهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمُ اللَّيْلُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا* “onları kendilerine şâhit tutarak: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuştu. Onlar da: “Evet, şâhitlik ederiz ki sen bizim Rabbinizsin” demişlerdi.”⁷³³ İnsanın yaptığı kötülükler Allah (c.c.) ile arasında olan bu ahde zarar vermekte ve onu Allah’tan (c.c.) uzaklaştırmaktadır. Tövbe ise bu uzaklaşmayı ortadan kaldırma girişimidir.⁷³⁴

Tövbe, üç şeyin sırasıyla gerçekleşmesi sonucu meydana gelmektedir: İlim, hâl ve amel. Bunlardan ilki ilimdir. İlim, günahın zararlarını idrak etme hali olarak açıklanmıştır. Aynı zamanda günahın Allah’ın (c.c.) rahmetiyle kul arasında bir engel teşkil ettiğini bilmesi ve bu nedenle derin bir üzüntü duymasıdır. Bu üzüntünün hâle yansması ise ikinci aşamadır. Kişi, duyduğu üzüntü sonucunda işlediği hata ve günahları bir daha yapmamaya çabalar. Son olarak bu kararlı tutumuyla geçmiş yapmış olduğu hataları telafiye etmeye çalışarak günahlardan uzak durması şeklindedir.⁷³⁵

Tövbe, Kur’an ve sünnete göre kötü amellerin iyi amellere dönüşmesidir. Âlimler, ertelenmeden çabucak yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁷³⁶ Bunun sebebi Allah’ın (c.c.) şu sözleridir. *تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* “Ey inananlar!

⁷²⁹ İsfahanî, “غفر g-f-r”, 2/469.

⁷³⁰ İbn Manzûr, “غفر g-f-r”, 5/25.

⁷³¹ Mehmet Katar, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Tövbe* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2017), 129.

⁷³² Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/106-108.

⁷³³ el-A’râf 7/172.

⁷³⁴ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279-283.

⁷³⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 4/9.

⁷³⁶ Cürcânî, “tevbe-i nasûh”, 63.

Hep birlikte Allah'a tövbe edin, umulur ki felah bulursunuz!"⁷³⁷ Çünkü tövbenin biran evvel yapılması, günaha ısrar etmek demektir. Tövbenin üç manasının olduğu zikredilmiştir: birincisi pişmanlık duyma, ikincisi Allah'ın (c.c.) yasakladığı kötü filleri bırakmaya karar verme, azimli olma ve sonuncu olarak yapılan hataları telafi etmeye çalışmadır.⁷³⁸ Ayetlerde kötü bir fiil işlendiği zaman hemen ardından tövbe edilmesi yani günaha ısrar edilmemesi öğütlenmiştir. *"Onlar, kötü bir iş yaptıkları ya da kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir ki! Ve onlar işledikleri (kötü işlerde) üzerinde bilerek ısrar etmeyenlerdir."*⁷³⁹ Ayrıca Kur'an'da bizlere örnek olması açısından peygamberlerin tövbelerine de yer verilmiştir.⁷⁴⁰

Peygamber tövbelerinden Hz. Âdem ile Havva'nın tövbeleri, insanın hataya düşebilecek fıtratta yaratılmış olduğuna bir örnektir. Kur'an'da insanın bu özelliğine dikkat çekilmiş: *مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا* *"Kim hidayet yolunu seçerse, kendi yararı için seçmiştir, kim de saparsa kendi aleyhine sapmıştır..."*⁷⁴¹ Yine Kur'an'da nefsin insanı kötülüğe meylettirdiği beyan edilmiştir. *إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ* *"...Nefis, rabbimin merhamet etmesi dışında, sürekli fenalığı ister, kötülüğe sevk eder"*⁷⁴² Hz. Âdem ile Havva, şeytanın telkinleri⁷⁴³ ile kendileri için yasaklanan⁷⁴⁴ ağacın meyvesinden yedikleri için pişman olup hemen Allah'a (c.c.) tövbeye yönelmişlerdir.⁷⁴⁵ *"Ey rabbimiz! Biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi mağfiret etmez, bize acımazsan muhakkak zarar edenlerden oluruz!"*⁷⁴⁶ Hz. Âdem ve Havva, hatadan dönüşün nasıl mümkün olduğunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu örnek sayesinde âdemoğlu, günahlardan nasıl korunması gerektiğini öğrenmiş olacaktır.⁷⁴⁷ Ayrıca günahın alışkanlık halini almaması için sürekli tövbe ve istiğfar üzere olmaya dikkat çekilmiştir. Tövbeyi unutmak, şeytanın vesveselerine kapılmak ve onun yolundan girmeye sebebiyet vereceğinden insan sürekli şeytana ve günaha düşmeye karşı mücadele halinde olmalıdır. Nitekim Hz.

⁷³⁷ en-Nûr 24/31.

⁷³⁸ Cürânî, "tevbe-i nasûh", 63.

⁷³⁹ Âl-i İmrân 3/135.

⁷⁴⁰ el-Bakara 2/37, 128; el-A'râf 7/143; et-Tevbe 9/117; Hûd 11/112.

⁷⁴¹ el-İsrâ 17/15.

⁷⁴² Yûsuf 12/53.

⁷⁴³ el-Bakara 2/36.

⁷⁴⁴ el-Bakara 2/35.

⁷⁴⁵ Katar, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe, 125.

⁷⁴⁶ el-A'râf 7/23.

⁷⁴⁷ Nesefî, Medâriku't-tenzîl, 1/82.

Âdem (a.s.) de hatasını fark edip hemen tövbe ile Rabbine sığınmış, O'na (c.c.) olan imanını arz etmiştir.⁷⁴⁸

Kısaca belirtmek gerekirse insan, iyilik ve kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. Hz. Âdem (a.s.) hata ettiği zaman hemen tövbe ile Allah'a (c.c.) yönelmiş ve O'nun (c.c.) affına ulaşmıştır. Dolayısıyla hadis-i şerifte buyrulduğu gibi "Her insan günah işleyebilir/ hata edebilir, günah işleyenlerin/hata edenlerin en hayırlısı tövbe edendir." (İbn Mâce, "Zühd", 30) Dolayısıyla günah işleyen kişinin bu hatasında ısrar etmeyip tövbeye yönelmesi yaratılışına uygun olarak hakaret ettiğini gösterir. Bu hatasında ısrar etmesi ise şeytanın ardınca gitmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁴⁹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de takva sahiplerinin niteliklerinden biri olarak da günaha meylettikleri zaman hemen hatalarını fark edip tövbeye yöneldikleri beyan edilmiştir. *"Onlar bir kötülük yaptıkları veya nefislerine zulüm ettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten günahları Allah'tan başka bağışlayan kimdir? Onlar, yaptıklarında (günahta) bile bile ısrar etmezler."*⁷⁵⁰ Burada onların günahın çirkinliğinden dolayı pişmanlık duyup bir daha yapmamak üzere kararlı bir şekilde tövbe ettikleri beyan edilmiştir. Ayete göre Allah (c.c.), sonsuz rahmetiyle kullarını bağışlayıp kullarını gönüllerini hoş eden ve onların ümitsizliğe düşmelerine engel olandır.⁷⁵¹

Tövbe, Allah (c.c.) ile kul arasındaki iletişimin sürekliliğini sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Kur'an, bu ilişkinin süreklilik arz etmesini beyan etmekte⁷⁵² ve bu nedenle kul için tövbenin gerekliliğine dikkat çekmektedir.⁷⁵³ Tövbe, düşülen hatadan kurtulma ve bağışlanma vesilesidir. Ayrıca şeytanın vesveselerinden kurtulmak da yine Allah'a (c.c.) sığınmak ve O'na samimi bir tövbe ile yönelmekle mümkündür.⁷⁵⁴ *"Sonra şüphe yok ki Rabbin, bir cahillikle günah işleyip ardından tövbe eden ve durumunu düzelten kimseleri bağışlar. Şüphesiz ki Rabbin, bu tövbeden sonra Gafurdur, Rahîmdir (çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.)"*⁷⁵⁵ Bilgisizlik neticesinde ya da şeytanın aldatmaları sebebiyle kötülüğe meyleden kişi, bu hatasını

⁷⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/278.

⁷⁴⁹ Topaloğlu, "Tevbe", 41/279-283.

⁷⁵⁰ Âl-i İmrân 3/135.

⁷⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/626-629.

⁷⁵² *"O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen (tevbe eden) bir kimse idi."* (Sâd 38/30).

⁷⁵³ *"Ümidinizi kesmeyin, fakat tepenize o azap inmeden önce de tevbe edip Rabbinize yönelin ve O'na teslim olun. Aksi halde kimseden yardım göremezsiniz."* (ez-Zümer 39/54).

⁷⁵⁴ Katar, *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Tövbe*, 144-145.

⁷⁵⁵ en-Nahl 16/119.

fark edip Allah’a (c.c.) yöneldiği zaman, günahları bağışlanır ve durumunu düzeltme çabasına karşılık Rabbi rahmetiyle muamele eder.⁷⁵⁶

⁷⁵⁶ Kadı Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/615-616.

SONUÇ

İnsanın yaratılıp dünyaya gönderilme amacı, Yüce Yaratıcısını tanımak, onun birliğini kabul etmek, emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşamak yani kulluk vazifesini idame etmektir. Dünyaya bu vazifelerle gönderilen insan, aynı zamanda büyük bir imtihanla da karşı karşıya kalmaktadır. Kimi zaman zorluklarla kimi zaman da nimetlerle imtihan edilen insanın bu durumlar karşısında göstermiş olduğu tutumlar, onun akıbeti açısından büyük önem arz etmektedir. İnsan, yaratılışı itibarıyla aceleci olduğundan bazen kendisi için hayırlı olanı görememektedir. Peşinen elde edebileceği nimetlerin peşine düşüp asıl yurdu olan ahireti unutmaktadır. Dünyaya halife olarak gönderilen insan için dünya nimetlerle donatılmış ve bu nimetler insanın emrine verilmiştir. Fakat insan zaafları olan bir varlık olması sebebiyle nimetlerin gereğini yerine getirme noktasında zorlanmaktadır. Dünyanın bu denli süslü ve çekici oluşu, insanın aldanıp fitratına aykırı davranışlara girmesine neden olmaktadır.

Kâinatı bir denge üzere yaratan Allah (c.c.), kullarından da bu dengeyi sağlamalarını istemektedir. Dünya ve ahiret hayatı birbirinin devamı olan insan hayatını ifade etmektedir. Bu nedenle her iki hayatı da birbirinden bağımsız görmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca birbirlerinin zıddı olmadıklarından ikisinden birini tercih etmek de anlamsız olacaktır. Burada dengeyi sağlamak yani dünya ve ahiret arasındaki bütünlüğe uygun hareket etmek gerekmektedir. Dünyaya ahireti kazanmak için gönderilen insan, asıl vazifesine uygun olarak hareket ettiği zaman hem dünya hem ahiret saadetini elde eder. Bunun aksi bir tutum sebebiyle insan, bazen zaaflarının esiri olup dünya hayatının aldatıcı yönlerine kapılıp gider. Kur'an ve hadislerde, dünya hayatının bu yönünden korunması için insan uyarılmaktadır. Mal, evlat, makam vb. dünyalık nimetler amaçlarına uygun olarak kullanıldıklarında insan için iki dünya saadetlerine vesile olmaktadır. Aynı nimetlerin büyük bir hırsla sırf dünya için elde edilmek istenmesi ise insan için büyük zararlara sebebiyet vermektedir.

Dünya hayatına gönderilme gayesini bilen ve bu vazifesinin gereğini yapan kişi, dünya hayatının aldatıcı yönlerinden korunmuş olacaktır. Çünkü Allah (c.c.) kendi rızasını arayan kullarını doğru yola iletip onları hataya düşmekten koruyacağını beyan etmektedir. Aynı şekilde âdemoğlunu dünya hayatındayken aldatıp doğru yoldan saptırmak isteyen şeytan, insanı dünya hayatının nimetlerine karşı olan zaafları üzerinden vurmaya çalışmaktadır. Şeytanın insan üzerindeki etkisi sadece vesvese ileidir. Bundan korunmak ise Allah'a (c.c.) sığınmakla mümkündür. İnsan, şeytanın

hedefi haline gelmekten sakındığı ve onun tesirini hissettiği anlarda tövbe yolunu tuttuğu müddetçe onun etkisinden korunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. 2 Cilt. Şam: Dâru'l Fikr, 1416/1995.
- Aktan, Hamza. “Evlâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Altıntaş, Hayrani. “Dehriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Sâlih İnsan*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Alper, Hülya. “Sırât-ı Müstakim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/119-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Âlûsi, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Ateş, Süleyman. “İhlâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydemir, Abdullah. *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2006.
- Aydın, Cengiz. “Arz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 7. Basım, 2016.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da Psikolojik İkna*. Ankara: Fecr Yayınları, 7. Basım, 2016.
- Baş, Erdoğan. “Sema”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bilgiz, Muza. *Kur'an'da Bilgi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Meâli Âlisi ve Tefsiri*. sad. Sadreddin Gümüş – Muhsin Demirci. 8 Cilt. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 2017.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âlem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/357-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Buladı, Kerim. “Sekülerleşme Ya Da Dünyevileşme Anaforunda İnsan (Kârun Örneği)”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Güz 2016), 39-65.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Canan, İbrahim. *Hadisler Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınevi, ts.
- Canbulat, Mehmet. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2010.
- Çağrııcı, Mustafa. “Câh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/14-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Çağrııcı, Mustafa – Uludağ, Süleyman. “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “İtidal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/561-562. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çağrııcı, Mustafa. “Vesvese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çağrııcı, Mustafa. “Yer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çakan, İsmail Lütü – Solmaz, N. Mehmet. *Kur’an’-ı Kerim’e Göre Peygamberler Ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 20. Basım, 2016.
- Çakan, İsmail Lütü. *Müslümanca Yaşamak*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Çelebi, İlyas. “Şeytan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Cevziyye, İbn Kayyım. *Bedâ’i’u’t-tefsîr*. 3 Cilt. Demmam: Dar İbni’l Cevzi, 1427/2006.
- Cevziyye, İbn Kayyım. *Şeytanın Tuzakları ve Kurtulma Yolları*. çev. Mustafa Özenli. İstanbul: Neda Yayınları, 2019.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta’rîfât*. thk. Muhammed Sıddık Minşavî. Kahire: Dâru’l-Fazile, 1413.
- Çimen, Abdullah Emin. *Niçin Helak Oldular*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2008.
- Demirci, Muhsin. “İstiâze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an’ın Ana Konuları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2016.
- Demirci, Muhsin. *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*. İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 3. Basım, 2012.
- Demir, Şehmus. *Dünya Ahiret Bütünlüğü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü’l-ḥadîs*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2. Basım, 2000.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 11. Basım, 1993.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 30. Basım, 2013.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’ân Yolu”. Erişim 1 Kasım 2021.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’ân-ı Kerim Tefsiri”. Erişim 1 Mart 2022.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir>

- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Nisyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/144-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Eryüksel, Ahmet. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mostar, 2021.
- Etimoloji - Türkçe Etimoloji Sözlüğü*. Erişim 2 Haziran 2022. <https://www.etimolojiturkce.com/>
- Freedman, David Noel (ed.). *The Anchor Bible Dictionary*. 6 Cilt. ABD: Doubleday, 1992.
- Fuâdi, Ömer. *Muslihu'n-Nefs*. sad. Ahmet Cahid Haksever. İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2015.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu'ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmed Serhadoğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1977.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İnsanın aldanışı*. çev. Mehmet Akıncı. İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2016.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kalblerin Keşfi*. çev. Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kimya-yı Saâdet*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1981.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l Amel*. çev. Ömer Dönmez. İstanbul: Hisar Yayınevi, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Ölüm Ve Sonrası*. çev. Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 13. Basım, 2012.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Yöneticilere Altın Öğütler*. çev. Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 17. Basım, 2015.
- Günay, Hacı Mehmet. “Şüphe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 1 Kasım 2021. <http://sozluk.gov.tr>
- Gürkan, Salime Leyla. “Şeytan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/101-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ömer Faruk. “Karun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Medyen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/346-348. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/56-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati. “Fıtrat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- İşık, Hârûn. “Kitab-ı Mukaddes Ve Kur’an’a Göre Şeytan”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 35-74.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/496309>
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1991.
- İbni Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur’âni'l-mecîd*. 5 Cilt. thk. Ahmed Abdullah Kureşî Ruslan. nşr. Hasan Abbas Zeki. Kahire: y.y. 1419/1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 7 Cilt. thk. Abdullah Ali Kebir. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İsfahanî, Rağîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa Bâz, ts.
- Kadı Beydâvî. *Muhtasar Beydavi tefsiri Envâru't tenzîl ve esrâru't te'vil*. çev. Şadi Eren. 4 Cilt. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Kanar, Mehmet. *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2017.
- Karagöz, İsmail. “Allah’ı Unutanlar Kendilerini Unuturlar”. *Diyanet Dergi*. 12 Ocak 2022. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=12538>
- Karagöz, İsmail. “Kur’an’da Cehalet Kavramı”. *Diyanet Dergi*. 12 Mayıs 2022. https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=19803#_ftn22
- Karagöz, İsmail. *Kur’an’da İbadet Kavramı ve Allah’a İbadet*. Ankara: Kitap Neşriyat Dağıtım Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Katar, Mehmet. *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Tövbe*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Keskin, Zeki. “Kur’an’da Bazı Peygamberlerin Evlatlarıyla İlgili Durumlarına Tematik Yaklaşım”. *Gibtü İslami İlimler Fakültesi Dergisi Sırat 1/2* (Kasım 2020), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1171342>
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Cahîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/19-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kırca, Celal. *Kur’an-ı Kerim’de Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Basım, 1989.
- Kırca, Celal. *Kur’an ve Sosyal Hayatımız*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Kitab-ı Mukaddes*. Erişim 21 Haziran 2022. <https://www.kitabimukaddes.com>
- Koyuncu, Ahmet. *Takıntı, Kuruntu, Vesvese*. İstanbul: Roza Yayınevi, 2017.
- Kubbealtı Lugati*. Erişim 19 Mayıs 2022. <http://www.lugatim.com>
- Kutluer, İlhan. “Gâiyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/292-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1996,

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 24 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. 18 Cilt. İstanbul: Dârü'l-Mizan, 2006.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. 7 Cilt. çev. Muhammed Han Kayani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mukâtil b. Süleyman. *Kur'an Terimleri Sözlüğü*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Mukâtil Bin Süleyman. *Tefsîr-i kebir*. 4 Cilt. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dârül-kelimi't-tayyib, 710/1310.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an Ve Sünnette Dünya Ve Ahiret Hayatına Bakış". *Diyanet İlmi Dergi* 46/1 (Ocak 2010), 119. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=12721>
- Oral, Rıfat. *Kur'an'ın Temel Konuları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2020.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't tefasir*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l Kur'an-ı Kerim, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't tefasir*. çev. Sadreddin Gümüş – Nedim Yılmaz. 7 cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Basım, 2020.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2. Basım, 2012.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı". *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13 (2016), 71-109. <https://doi.org/10.17131/milelnihal.56734>
- Suyûtî, Celaledin. *Ed-dürrül-mensûr fit-tefsir bi'l-me'sur*. 17 cilt. Kahire: Merkezu'l-Hicr, 2003.
- Şahin, M. Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Âmülî. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Taşçı, Özcan. "İnsanı Ahirete Hazırlayan Dünya Hayatının İki Önemli Enstrümanı: Oyun (La'ib) ve Eğlence (Lehv)". *Hikmet Yurdu* 3/5 (2010), 41-48.

<https://hikmetyurdu.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=83.pdf&key=50441>

- Topaloğlu, Aydın. “Materyalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/137-140. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. “Hay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Topaloğlu, Bekir. “Tevbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tuğ, Salih. “Azâzîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Dünya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/22-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/384-386. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ünver, Mustafa. “Kur’an’ın Eş ve Evlat Perspektifi Üzerine Bir Bakış”. *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 239-250.
- Yargıcı, Atilla. *Kur’an’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Bezm-i Elest”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. sad. İsmail Karaçam - Emin Işık -Nusrettin Bolelli - Abdullah Yücel. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2007.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti’l-Kuveyt, 1385/1965.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd Hârizmî. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu’l-‘Abikân, 1998.

